

Српска академија наука и уметности
Академијски одбор за село

СЕЛО И ПОЉОПРИВРЕДА У СРБИЈИ

- Између науке и политике -

Београд

2019

Предговор

На предлог неколико академика Председништво Српске академије наука и уметности је 3. октобра 2011. године донело одлуку да се обнови рад *Одбора за село САНУ* који је пре неколико деценија први пут основан, а водио га је академик Радомир Д. Лукић који је преминуо пре 20 година. Тако је настављена једна добра традиција да најугледнија научна и културна установа код Срба указује највећу пажњу српском селу и пољопривреди, као оној области друштвеног живота и рада која је, упркос њеном прворазредном значају, системски занемарена. У саставу *Одбора* су, поред угледних академика, најпознатији стручњаци и јавне личности, који се у оквиру својих научних дисциплина и области свог јавног друштвеног и културног деловања баве селом и пољопривредом. *Одбор* има првенствену обавезу да јавно подстиче и подржава научна истраживања, акционе руралне и агроекономске пројекте, националне, регионалне и локалне сеоске културне акције и манифестације, као и све друго што посредно и непосредно доприноси одрживом и свеукупном развоју српског села, пољопривреде и занемарених сеоских подручја.

Тим циљевима је прилагођена и методологија деловања *Академијског одбора САНУ за село* са тежиштем на акциона научна истраживања на глобалном националном плану и локалне акционе пројекте одрживог аграрног и руралног развоја. За такве стратешке пројекте, пак, неопходна је институционална потпора и сарадња надлежних државних органа и тела. Јавна подршка, која се очекивала, на државном и националном плану је углавном изостала. Културна акција *Одбора*, од локалних заједница је прихваћена као добродошла и дуго очекивана, али се показало да је она, иако неопходна, сама по себи била недовољна за системску промену односа државе према селу и пољопривреди. Надлежна министарства се углавном нису одазивала на позиве за учешће на научно-стручним скуповима које је *Одбор* организовао, а нису се обазирали ни на закључке, предлоге и практичне препоруке који су им редовно слати.

У таквим околностима затражен је пријем представника *Академијског одбора САНУ за село* код ондашњег премијера и Председника Републике. Назначени циљ оба очекивана сусрета био је настојање представника *Одбора* да најодговорнијим државним функционерима непосредно образложе свој предлог да се у Србији што пре покрене широка политичка и социјално-реформска акција *демографског оживљавања српског села и структурног преуређења српске пољопривреде* спровођењем *свеобухватне социјалне и нове аграрне реформе* које нико други није помињао у низу разних секторских реформи о којима се много више говорило.

Полазило се од стручних оцена да је одумирање неколико стотина села и пражњење стратешки важних преостора државе Србије, налагало обавезу брзе и *свеобухватне социјалне реформе*. Слична је била и оцена да структурна и техничка неподобност за модерну и тржишно одрживу пољопривреду малог земљишног поседа, са много ситних парцела неправилног геометријског облика, представљају крупан развојни проблем Србије који се не може ни ублажити, а поготово излечити, уобичајеним палијативним мерама неконзистентне аграрне политике која се сваке године мењала. У том смислу су, као *приоритети аграрне реформе*, државним функционерима предлагана следећа три скупа стратешки важних системских мера које би се институционално припремиле и истовремено спроводиле:

1. *Правно и техничко уређење обрадивог земљишта* и добровољно укрупњавање поседа где год је то могуће (са или без промена својинских односа; уз комасације, арондације и друге мелиоризације).
2. *Уређење водотокова* (ради спречавања поплава и изградње преко потребних система за наводњавање).
3. Хоризонтално и вертикално *организовање пољопривредника* (у задруге, акционарска друштва, пословна и гранска удружења) уз јачање месне сеоске самоуправе.

Након ових предлога *Одбора*, од председника владе (тада И. Дачић) и ресорног министра за пољопривреду није било никаквог одговора. Слична молба, са истим предлозима, нешто касније је упућена Председнику Републике

(Т. Николић), с којим смо се срели после другог покушаја и то непосредно пред крај његовог мандата, кад смо наишли на подршку која је највише личила на "раме за плакање" над невеселом и запечаћеном судбином српског села и пољопривреде. Тада је један од најактивнијих чланова *Академијског одбора САНУ за село*, недавно преминули агроекономиста Данило Томић (1945-2018) предложио да се за објављивање припреми приказ садржаја свих научно-стручних скупова које је *Одбор* организовао, са посебним нагласком на закључке, предлоге и препоруке који се деценијама упорно понављају и шаљу надлежним државним институцијама и функционерима, док се ови о њих бахато оглушују. Томићев предлог је прихваћен, а припрема и објављивање ове брошуре, поред тога што у односу на нашег преминулог колегу има меморијалну улогу, јасно и документовано сведочи о степену одговорности свих јавних актера у српској науци и политици за тешко стање и блокаде у одрживом развоју села и пољопривреде у Србији – јуче, данас и у будућности.

Мислимо да објављивање ове брошуре има смисла и поред најновијих позитивних сигнала који су из актуелне политике дошли до наших предлога – или, можда, баш због тих и сличних сигнала које очекујемо и од свих других министарстава. У међувремену су два актуелна министра без портфеља (за регионални развој и за демографију) покренули своје политичке кампање које се делимично ослањају, више на наше идеје него на наше конкретне закључке и предлоге. Практично је остварена извесна сарадња са актуелним министром за равномеран регионални развој око акције која је политичко-маркетиншки насловљена као "Пет стотина задруга у пет стотина села у Србији". *Академијски одбор САНУ за село* је подржао ову акцију, делегирањем својих представника у нека радна тела министарства за регионални развој, с настојањем да ова акција министра без портфеља прерасте у национални стратешки пројекат министарства пољопривреде и целе владе који ће довести до успостављања националног система задругарства у Србији. Институционализовани систем задругарства, за разлику од најдобронамернијих и најуспешнијих политичких кампања, омогућио би да у сваком селу постоји и успешно делује нека задруга која одговара његовим потребама. Такве сеоске задруге општег типа повезивале

би се са специјализованим задругама у свим областима у којима су се оне досад, код нас и у свету, потврдиле као погодан облик заједничког живота и рада.

Надамо се да сабирање на једном месту и поновно јавно предочавање свих закључака, предлога и препорука са научно-стручних скупова које је организовао *Академијски одбор САНУ за село* неће бити узалудни и закаснили вапај наивних интелектуалаца и научних посленика за спас српског села и пољопривреде. Иза ових закључака и препорука не стоје само племените намере предлагача, него и највредније, теоријско-систематски проверено и практично-искуствено потврђено, по свему релевантно знање о руралним и аграрним проблемима, развојним дилемама и најрационалнијим начинима њиховог практичног решавања. Рационално је уверење да ће глас научника и стручњака да послушају и уваже макар они политички функционери и страначки посланици који се у политици иоле рационално понашају. Политичка рационалност оних који су реално моћнији, произилази из околности да су они, самим тим и практично одговорнији за стварну судбину - не само села и пољопривреде, него друштва у целини и Србије као државе. Надамо се да ће они ову елементарну друштвену чињеницу повезану с њиховим јавним деловањем имати у виду, ако ни због чега другог, оно бар због своје сопствене личне и политичке судбине.

У Београду, 1. јануара 2019. г. Председник Академијског одбора САНУ за село

Академик Драган Шкорић

Декларација о развоју села и пољопривреде у Србији

Одбор за село САНУ и Привредна комора Србије заједнички су у Београду организовали скуп 28. септембра 2012. године, на којем су јавно приказани и продискутовани добри примери развијених села и локалне праксе из разних крајева Србије. Том приликом усвојена је *Декларација о развоју села и пољопривреде у Србији* са којом се на пригодан начин упознају Скупштина, Председник и Влада Републике Србије. У Декларацији се траже *нова аграрна реформа* и свеобухватна *социјална реформа локалних сеоских институција*, а пре свега следеће:

1. *Техничко уређење обрадивог земљишта* и добровољно *укрупњавање поседа* где год је то могуће (са или без промене својинских односа; уз комасације, арондизације, мелиорације, као и друге практичне мере);

2. *Уређење водотокова* (ради спречавања поплава и изградње преко потребних система за наводњавање);

3. Хоризонтално и вертикално *организовање пољопривредника* (у задруге, акционарска друштва, пословна удружења и друге видове удруживања ради производње, прераде и промета пољопривредних производа).

4. Законом обезбедити **континуиране и системске подстицаје** следећим развојним програмима пољопривреде:

4.1. развоју *сточарства* као основе за запошљавање незапослених и целокупан привредни развој села и пољопривреде;

4.2. развоју *високо акумулативних производњи воћа, поврћа и цвећа* (у отвореном и затвореном простору), као и грожђа и вина са заштићеним географским пореклом;

4.3. отварању *малих и средњих предузећа* за производњу финалних производа у сеоским срединама и њиховом повезивању у кластере "од њиве до трпезе";

4.4. увођењу *нових технологија* за производњу квалитетне и здравствено безбедне хране и заштиту животне средине;

4.5. бржем развоју *примењених био-техничких наука* и организовању рационалне *мреже пољопривредних стручних служби* у Србији које треба да буду непосредни носилац модерног развоја села и пољопривреде.

Београд, 28. септембра 2012. године

ЗАДРУГА – ФАКТОР ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И СЕЛА У СРБИЈИ

Округли сто, Крагујевац 15. новембра 2012.

Одбор за село Српске академије наука и уметности и Град Крагујевац су, на основу два уводна реферата, промоције девет примера добре праксе задруга и удружења у пољопривреди и селима Србије, као и дискусије учесника, усвојили су следеће

ЗАКЉУЧКЕ

- Задруге су традиционално најзначајнији облик удруживања и пословног организовања пољопривредника и житеља села у циљу одрживог економског, социјалног, културног и еколошког развоја пољопривреде и села у Србији.
- Неопходно је развијати свест о потреби самоорганизовања земљорадника на међународним задружним вредностима и принципима не само у пољопривреди, већ и у преради пољопривредних производа и развоју неаграрних делатности „око пољопривреде“ (домаћа радиност, сеоски туризам...) у сеоским подручјима.
- Захваљујући удруживању у задруге власници малих и средњих газдинстава ће се боље организовати у новом пословном окружењу и лакше заједнички издржавати све јачу конкуренцију у производњи хране на домаћем и иностраном тржишту са мултинационалним и националним компанијама.
- Важну улогу у процесу организовања земљорадника у задруге има самоиницијатива, предузетнички дух и лидерска способност појединаца, пре свега млађих земљорадника и руководилаца задруга у локалним заједницама.

- Међутим, то није довољно, већ је потребна и помоћ локалне самоуправе, успешних задруга и свих нивоа организовања задружних савеза, саветодавне службе и других стручних и научних институција, ресорних министарстава, невладиних и других организација.
- Примери добре праксе удруживања у задруге – међу којима су и удружења и задруге промовисане на Округлом столу, без обзира на то да ли се ради о „старим“ или „новим“ задругама, односно о општим или специјализованим задругама, или пак о женским и другим задругама за неаграрне делатности у селима – указују да задругарство има перспективу у Србији.
- Водич за оснивање задруга и развој задругарства који смо припремили, намењен пољопривредницима, треба да им послужи да сагледају своју перспективу у задружном организовању и да што већи број њих у наредном периоду крене тим путем.
- Стање у којем се налази српско село и пољопривреда, а посебно земљорадничко задругарство, захтева радикалан заокрет и већу подршку шире друштвене заједнице задругарима, задругама и задружним савезима.
- Хитно доношење новог Закона о задругама и других подзаконских аката су услов за удруживање у све врсте задруга, а посебно у пољопривредне, штедно-кредитне, занатско-услугне, потрошачке и друге.
- Неопходна је снажнија материјална подршка државе задружном облику организовања, јачање техничко-технолошке и информатичке опремљености задруга, а посебно финансијска подршка обезбеђењу кадрова за превазилажење тешкоћа у раду постојећих и оснивање нових задруга, првенствено са високостручним млађим кадровима.

- Успешне задруге, у сарадњи са задружним савезима, треба да настоје да помогну мањим и слабијим задругама на пословном подручју у њиховом окружењу.
- Задружни савези треба да формирају стручне тимове за помоћ у оживљавању задруга са тешкоћама у пословању и за сарадњу са стечајним управницима за задруге које су у стечајним поступцима.
- Поред удруживања у задруге, неопходно је и удруживање задруга у задружне савезе и формирање репрезентативних и задругама услужно оријентисаних задружних савеза – од општинских и окружних, до покрајинског и републичког задружног система.
- Задруге и задружни савези у Србији треба у већој мери него што то чине сада да користе искуства из задружних система других европских земаља и да се у већој мери укључују у међународну задружну сарадњу.
- За успешнији развој задругарства потребна је усклађена активност на свим нивоима надлежних институција, од локалних заједница, преко општина до АП Војводине и Републике Србије, укључујући и могућности које за оснивање задруга и њихово повезивање постоје на Косову и Метохији.
- И поред неповољног пословног окружења, неизграђеног привредног амбијента, неадекватног односа државе према селу и пољопривреди, а посебно према земљорадничком задругарству, презентовани примери добре праксе данас указују да људски фактор има кључну улогу и у овој области.

ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА СЕЛА У СРБИЈИ

САНУ, Београд, 17-18. април 2013.

САДРЖАЈ ЗБОРНИКА

CONTENTS

Никола Хајдин, председник САНУ, ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ

Драган Шкорић, ПРЕДГОВОР

Драган Шкорић, НАУКА И СТРУКА У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ
И СЕЛА У СРБИЈИ

Dragan Škorić, ROLE OF SCIENCE AND PROFESSIONAL EXPERTISE IN
AGRICULTURAL AND RURAL DEVELOPMENT IN SERBIJA (Summary)

Милован Митровић, ПРОБЛЕМИ, МОДЕЛИ И АКТЕРИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
СЕЛА У СРБИЈИ

Milovan Mitrović, PROBLEMS, MODELS AND AGENTS OF SUSTAINABLE
RURAL DEVELOPMENT IN SERBIA (Summary)

Душан Ковачевић, Мирослав Малешевић, Снежана Ољача, СТАЊЕ И
ПЕРСПЕКТИВА РАЗВОЈА РАТАРСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СРБИЈИ

Dušan Kovačević, Miroslav Malešević, Snežana Ojčaća, STATE AND PROSPECTS
OF FIELD CROPS DEVELOPMENT IN SERBIA (Summary)

Жарко Илин, Ђура Гвозденовић, Јан Боћански, Небојша Новковић, Борис
Адамовић,

ПРОИЗВОДЊА ПОВРЋА У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА СЕЛА У РЕПУБЛИЦИ
СРБИЈИ

Žarko Ilin, Djura Gvozdrenović, Jan Boćanski, Nebojša Novković, Boris Adamović,
ROLE OF VEGETABLE PRODUCTION IN THE DEVELOPMENT OF RURAL
REGIONS IN SERBIA (Summary)

Зоран Кесеровић, Михаило Николић, Драган Николић, Светлана Пауновић,
ВОЋАРСТВО ШАНСА РАЗВОЈА СЕЛА СРБИЈЕ

Zoran Kkeserović, Mihailo Nikolić, Dragan Nikolić, Svetlana Paunović, FRUIT
GROWING AS A CHANCE FOR RURAL DEVELOPMENT IN SERBIA (Summary)

Нада Кораћ, Драгољуб Жунић, Драгослав Иванишевић, ВИНОГРАДАРСТВО И
ВИНАРСТВО У СРБИЈИ

Nada Korać, Dragoljub Žunić, Dragoslav Ivanišević, CONCLUDING REMARKS AND
MEASURES FOR THE IMPROVEMENT OF VITICULTURE AND ENOLOGY IN
SERBIA (Summary)

Ратко Лазаревић, Витомир Видовић, ЗНАЧАЈ СТОЧАРСТВА У ПРОИЗВОДЊИ
ХРАНЕ И ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ СЕЛА

Ratko Lazarević, Vitomir Vidović, IMPORTANCE OF ANIMAL HUSBANDRY IN
FOOD PRODUCTION AND SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT(Summary)

Стеван Маширевић, Мирјана Војиновић Милорадов, РЕШЕЊЕ НЕКИХ
ЕКОЛОШКИХ ПРОБЛЕМА НА СЕЛУ

Stevan Maširević, Mirjana Vojinović Miloradov, SOLUTIONS OF SOME
ECOLOGICAL PROBLEMS IN RURAL AREAS (Summary)

Зорица Васиљевић, Весна Поповић, ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА
КОМПОНЕНТА РАЗВОЈА СЕЛА И ПОЉОПРИВРЕДЕ

Zorica Vasiljević, Vesna Popović, CONCLUSIONS WITH PROPOSED MEASURES

Данило Томић, Гордана Вуксановић, КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА И УЛОГА
ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ У РАЗВОЈУ СЕЛА СРБИЈЕ

Danilo Tomić, Gordana Vuksanović, POPULATION MOVEMENTS AND LOCAL GOVERNMENT ROLE IN THE DEVELOPMENT OF SERBIAN VILLAGE (Summary)

Миладин Шеварлић, АНАЛИЗА СТАЊА И ПРАВЦИ РАЗВОЈА ЗЕМЉОРАДНИЧКОГ ЗАДРУГАРСТВА У СРБИЈИ

Miladin Ševarlić, ANALYSIS OF CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF AGRICULTURAL

COOPERATIVES IN SERBIA (Summary)

ДИСКУСИЈА

ЗАКЉУЧЦИ

Општи закључци

- Одумирање неколико стотина села и пражњење стратешки важних простора државе Србије, као и структурна и техничка неподобност за модерну и тржишно одрживу пољопривреду малог земљишног поседа, са много ситних парцела неправилног геометријског облика, представљају крупан развојни проблем Србије који се не може ни ублажити, а поготово излечити, уобичајеним палијативним мерама неконзистентне аграрне политике која се сваке године мења.

2. У практично решавање проблема одрживог развоја села и пољопривреде у Србији надлежни државни органи би требали више него до сада да уважавају предлоге одговарајућих научних институција и у ту сврху би морали да изврше њихову реорганизацију и модернизацију, што подразумева њихову финансијску и кадровску консолидацију и техничко опремање. За концептуализовање институционалних реформи и израду средњорочне и дугорочне стратегије развоја села и пољопривреде у Србији, Народна скупштина би требала да формира *Национални савет за село и пољопривреду*, као надстраначко, независно и компетентно радно тело које би своје стручно мишљење о законским предлозима који се односе на одрживи развој села и пољопривреде, на постојећу стратегију и текуће мере аграрне политике, благовремено предочавало посланицима и надлежним владиним министарствима.

3. Алтернативна и дугорочно перспективнија развојна стратегија нашег села и пољопривреде могућа је само у склопу темељних институционалних реформи у Србији, које би омогућиле одговарајуће реформе и у аграру. То би била *нова аграрна и социјална реформа*, различита од свих досадашњих по томе што би била много више економска и модернизацијска него политичка. Тако би био створен нови системски институционално-правни оквир алтернативне аграрне политике у Србији без којег није могућ модеран и континуирани аграрни и рурални развој Србије нити њена интеграција у европске институције

- **Структурно прилагођавање** наше пољопривреде модерном одрживом развоју у првом реду подразумева:

а) **техничко уређење обрадивог земљишта** и добровољно **укрупњавање поседа** где је то могуће (са или без промене својинских односа, уз комасације, арондације, мелиорације, као и друге мере);

б) **уређење водотокова** (ради спречавања поплава и изградње преко потребних система за наводњавање);

в) хоризонтално и вертикално **организовање пољопривредника** (у задруге, пословна удружења, акционарска друштва и друге видове удруживања).

5. Неопходна је снажнија материјална **подршка државе задружном облику** организовања, јачање техничко-технолошке и информатичке опремљености задруга, а посебно финансијска подршка обезбеђењу кадрова за превазилажење тешкоћа у раду постојећих и оснивање нових задруга, првенствено са високостручним и задружно оријентисаним кадровима.

6. **Популациона политика** у сеоским срединама морала би да се темељи на одговарајућој економској, аграрној, регионално-развојној и културној политици, битно различитој од досадашње која је младе људе истискивала из села и пољопривреде. У том погледу је неопходно да се поправи изразито неповољан положај пољопривреде у односу на индустрију, да се пређе на децентрализован и модел индустријализације и урбанизације, да се много више инвестира у саобраћајну и комуналну инфраструктуру сеоских подручја, да се побољша социјално (здравствено, пензионо, инвалидско) осигурање, али и модерно образовање и културно просвећивање младих пољопривредника.

7. Одрживи развој села *нужно је локални* и могућ је само ако се за њега стекну повољни (неопходни и довољни) не само глобални, него и локални предуслови. Отуда је неопходно да се покрену законске иницијативе за ***оживљавање локалне сеоске самоуправе и институционално проширење надлежности сеоских месних заједница*** као провереног облика непосредне локалне самоуправе у српској народној традицији. У истом циљу, ваљало би да се у брдско-планинским и пограничним крајевима Србије иницира формирање *малих сеоских општина* и тако омогући њихова демографска и социјална одрживост.

8. Реформа основног образовања морала би да обезбеди ***посебан и привилегован статус сеоских школа***, те да у наставним програмима свих основних школа већи обим и значај добију образовни садржаји који се односе на село као здраву животну средину и на пољопривреду као перспективно животно занимање.

9. Уз општа питања просвете и образовања житеља села, данас је за развој пресудно ***стручно образовање пољопривредника***. Томе циљу данас би најпре требало да допринесе системска државна потпора аграрним научним институцијама, као и формирање ***мреже саветодавних центара за трансфер практичних стручних знања о модерној пољопривреди*** у којој би се запошљавали агрономи разних специјалности, агроекономисти, ветеринари и сви други аграрни стручњаци.

10. У ***културној политици*** према селу, поред наведеног, неопходно је такође да се обезбеди системска и континуирана државна и локална општинска подршка сеоским домовима културе, културно-уметничким друштвима, спортским клубовима и сеоским културним манифестацијама.

Посебни закључци

У рефератима који се односе на посебне аспекте одрживог развоја пољопривреде у Србији искристалисали су се следећи закључци:

- Производно-еколошки услови, али и одређени стандарди и законски прописи налажу изналажење нових решења у технологији гајења ратарских усева. Таква решења подразумевају флексибилнију агротехнику која представља спој конвенционалних метода са модерним технологијама. Климатске промене у последње две декаде говоре да смо ми у врло осетљивом подручју где ће екстремних манифестација типа суше или превлажених година бити све више. Оплемењивање биља у промењеним климатским околностима мора дати

одговоре преко стварања нових сорти и хибрида толерантнијих на сушу, вишак падавина, болести, штеточине, корове и слично, и уз адекватну агротехнику и наводњавање морају бити део дугорочне стратегије у сусрет бројним променама у ратарству које ће се брзо десити.

- Од науке се очекују добра предвиђања тих промена и изналажење најбољих одговора ради осигурања добре производње и одржања конкурентности са истим произвођачима у ЕУ. Наука преко усавршавања бројних агротехничких мера за различите типове пољопривреде мора направити добру технологију гајења свих усева. Технологија гајења усева мора бити усаглашена са нашим природним окружењем које мора бити очувано. Мноштво прописа у заштити животне средине с једне стране и осигурање добре производње на другој која мора бити одговарајућег квалитета као готов производ или сировина за даљу прераду. Научна и стручна знања треба искористити тако да повољне могућности повећамо, а неповољне сведемо на минимум. Рејонизације се морамо придржавати и на тај начин осигурати гајење усева у оним зонама где им то највише одговара уз поштовање препорука стручњака шта је најбоље за тај рејон.

- Недостатак енергије, односно нафте, захтеваће решења у преоријентацији на друге изворе. Производња биодизела и биоетанола везана је за пољопривреду где су од велике важности два усева кукуруз и уљана репица. Очекивања у блиској будућности за већом производњом кукуруза као енергетског усева за биоетанол у свету довешће до великих промена у сетвеној структури, али и у сточарству где ће се веома осетити његов недостатак.

- Поред енергије, значајно ће бити чување водних ресурса с обзиром на велику потрошњу у пољопривреди. Пољопривреда је највећи потрошач воде у најразвијенијим земљама. Код нас је, за сада, обрнуто зато треба радити на одржавању мелиорационих система и њиховом проширењу. Саградити пумпне станице, довести воду и омогућити велику ефикасност система за наводњавање у његовој експлоатацији. Наводњавати треба само на земљиштима која су погодна за те намене да не би изазвали негативне ефекте. Првенствено то треба изводити на великим парцелама са одговарајућом савременом техником која захтева доста улагања и за оне исплативе усева попут семенских.

- Ђубрење је једна врло значајна агротехничка мера са којом осигуравамо веће приносе у ратарству. Бројне ствари у агрохемији ће бити подложне испитивању и налажењу

целисходних решења собзиром на могуће негативне утицаје у животној средини. Треба радити и на њиховим биолошким супституцијама.

- Генетски модификовани организми ће бити све више заступљени у светским оквирима у конвенционалној пољопривреди, јер ће развој биотехничких наука, али и нано технологија бити доминантан у XXI веку. Поред многих позитивних биће све уочљивије, и то далеко брже, неке негативне стране оваквог индустријског гајења усева. Евидентно је да ће пораст људске популације имати велике потребе за храном које ће се, добрим делом, задовољавати са великих површина под генетски модификованим усевима. Тешко је данас предвидети како ће се ствари са ГМО завршити код нас. Постоје велики притисци али и расположење у широј јавности да гајење ових усева не треба дозволити код нас. То би створило велику зависност уз велике ризике да изгубимо све оно што данас поседујемо као наше семе и садни материјал. О овом, као и о сваком другом стратешком питању потребна је озбиљнија јавна расправа компетентних појединаца и референтних институција у Србији у којој би се што прецизније избалансирани сви ризици које за собом доносе ГМО организми.

- Велики проблеми се очекују у смањењу ораничних површина по глави становника. Данас је она на нивоу око 0,33 ha, а око 2050. године се очекује њено двоструко смањење. У Србији је ово велики проблем зато што се најплоднија земљишта као черноземи одузимају за различите аутопутеве и друге саобраћајнице, као грађевинско земљиште и за друге намене. То би требало у перспективи спречити, јер је врло тешко обезбедити и освојити неке нове површине и једини пут ће нам бити интензивирање производње које захтева високу цену у сваком погледу.

- Наведени проблеми биће стални разлог за популаризацију свих еколошких праваца у пољопривреди, односно њихово дивергирање и ширење, али не треба искључити ни повремену повратак у извесне класичне технологије којима ће се прибегавати с времена на време са циљем довољног обезбеђења хране.

- Потенцијали брдско-планинског региона Србије за органску пољопривредну производњу на основу анализе стања природних ресурса у Србији су на задовољавајућем нивоу. То може допринети убрзаном ширењу и популаризацији органске производње на целој територији Републике Србије, а нарочито у брдско-планинском региону, уз поштовање закона

и подзаконских аката, који детаљно прописују избор парцеле и услове под којима се ова производња може одвијати. За овакав вид производње неопходне су субвенције са обзиром на прелазни период од две до три године. Прелазак на органску пољопривреду захтева пуно знања и рада на преносу тих знања и мноштва информација до самих произвођача. Зато је неопходно подизати ниво свести становништва које би те производе користило, али и развити стручне саветодавне службе, задруге, асоцијације, и слично, које би могле значајно помоћи практичним саветима, откупом и пласманом готових производа.

- Инфраструктуру која је недовољно развијена у селима са младим људима треба развијати, како би сеоска подручја била мање изолована и што би могло младе људе задржати у тој средини и што би им омогућило уз неке економске подстицаје бржи економски развој. У руралној економији доминира пољопривреда, али постоје бројне могућности развоја од краћих одмора на салашима Војводине до дужих боравака у специјализованом сеоском туризму са етно традицијом. Овде постоје бројни модели за такво ширење с обзиром да много ствари није искоришћено, али треба као предуслов, обезбедити сигурно континуирано снабдевање одговарајућим количинама производа и њиховим квалитетом. Бројне манифестације које се одржавају у сеоским срединама посвећене одређеним туристичким препознатљивостима су добра прилика за рекламу и пласман на чему се може у локалним срединама радити целу годину.

Конкретни закључци

У рефератима који се односе на поједине гране и аспекте пољопривреде у Србији искристалисали су се следећи конкретни закључци:

- **Ратарство.** Као базична грана пољопривреде, ратарство се суочава са свим напред назначеним проблемима наше биљне производње, почев од потребе унапређења нових технологија гајења економски најважнијих ратарских усева и разраде стратегије осавремењивања агротехничких мера, преко обраде земљишта, ђубрења, неговања усева, до система биљне производње и модерне пољопривреде по моделима агро-индустријске, органске и биодинамичке активности, које концептуализују референтне научне институције, а реализују надлежне стручне службе. Обједињавање фундаменталних и примењених истраживања на мултидисциплинарном нивоу за циљ мора да има пуно

уознавање предности и ограничења оваквог приступа у гајењу усева у познатим, задатим амбијенталним условима, од којих битну пажњу треба посветити земљишту (поправка, увећање и очување плодности, смањење ерозије и контаминације путем примене агрохемикалија) и предвиђању евентуалних ризика у самој производњи с обзиром на глобалне промене климе и познате чињенице да ћемо дугорочно посматрано бити све рањивији, због очекивања да ће у наредним годинама све више бити екстремних утицаја суше и поплаве на усева. Крајњи циљ је одржив карактер природног амбијента у Србији (климе и земљишта) и томе треба прилагодити агротехничке мере и сортимент, као тесно повезане чиниоце сваке технологије гајења усева. Специфичности модерног начина гајења усева огледају се у рационалном избору погодних мера и сорти (хибрида) који је добро прилагођен одабраним циљевима њиховог гајења, особеностима производних реона, а некад и мањих локалитета.

- **Повртарство.** Једна је од најинтензивнијих грана биљне производње има значајан утицај на развој села. На површини од 5-6 хиљада хектара под пластеницима произведе се годишње у просеку око 840 хиљада тона раног и средње раног поврћа у вредности од око 655 милиона евра. Производња је организована на њиви, у башти и у заштићеном простору. Просечна годишња вредност производње поврћа, кромпира, семена и садног материјала је на нивоу од око милијарду и 188 милиона евра. Годишње на селу остаје чист приход на нивоу од око 330 милиона евра. На жалост, производња хране, посебно производња поврћа на отвореном пољу и у заштићеном простору, код нас је препуштена немилосрдном тржишту. Директна давања, субвенције, су много мање него што је то случај у земљама ЕУ, па и у региону. Производња поврћа је озбиљан и дугорочан породични комерцијални посао. Интензивна производња поврћа ангажује (запошљава) радну снагу на селу али и у граду. У условима без додатног наводњавања по једном ха у просеку је потребно 1,5-2 радника по ха дневно, а у интензивној производњи у условима наводњавања 3-4 радника по ха дневно. У заштићеном простору, у зависности од нивоа аутоматизације и компјутеризације технолошког процеса производње, ангажује се од 4-10 радника по ха (1.000-2.500 m² по раднику) дневно. Већ при овом нивоу производње неопходно је повећати извоз јер се јављају значајни тржни вишкови средње касног и касног поврћа. Наиме, извози се поврће у вредности од свега 96,3 милиона долара. У структури извоза највеће је учешће конзервисаног и хладно

(смрзнуто) прерађеног поврћа. Нешто мање се извози свеже и дехидрираног (сушено) поврће. Више од два века јавља се дефицит раног и средње раног поврћа. Овај дефицит је могуће превазићи повећањем производње поврћа у заштићеном простору и подизањем адекватног складишног простора за краткорочно и дугорочно чување свежег поврћа. На овај начин би се губици свели на разумну меру, а време чувања продужило до пристизања раног поврћа из заштићеног простора и раног и средње раног поврћа са отвореног поља наредне године.

- **Воћарство.** Представља једну од најрентабилнијих грана пољопривреде. Као део интензивне производње у пољопривреди, воћарство се показало добрим моделом развоја неразвијених подручја Србије и решавања социјалних, економских и демографских проблема који су све израженији у селима. Производњом воћа се остварује 10-20 пута већа вредност производње и запошљава око 20 пута више радне снаге по хектару него при гајењу пшенице. Велико је ангажовање радне снаге у низу пратећих делатности које су везане за воћарску производњу. Поред тога воћарство покреће и друге гране привреде. Последњих година подижу се интензивни засади, са новим савременим сортиментом и високим нивоом технологије производње. Квалитетан садни материјал се производи и у домаћим расадницима, а све је већи и број савремених хладњача за чување плодова као и нових погона за прераду. У раду је анализирано стање производње континенталних врста воћака и предлог технологија и мера које могу значајно унапредити развој села. У последњих неколико година у воћарској производњи Србије дешавају се велике промене. Уводе се нове сорте и клонови старих сорти, технологија производње се мења ка интензивнијим засадима са великим бројем биљака и високим приносима по јединици површине. Користе се слабо бујне подлоге и висококвалитетне саднице, наводњавање и фертиригација, а све је више засада покривених противградним мрежама. Заживеле су многе нове агро и помотехничке мере и приступило се изградњи савремених хладњача и прерађивачких капацитета. Од неопходних мера за даље унапређење воћарства Србије треба истаћи и следеће: доношење стратегије развоја воћарства; израда воћарске рејонизације; израда регистра воћарске производње; образовање произвођача и преношење знања; успоставити институционалну мрежу огледа интродукованих сорти и подлога у водећим регионима Србије; неопходно је увођење, стално унапређење и уједначавање добре производне

праксе, у погледу технологије гајења, прераде, паковања, транспорта, заштите животне средине и здравствене безбедности воћа и производа од воћа; организовати Извештајно-прогнозну и саветодавну службу; продужење сезоне гајења (увођење нових сорти погодних за дуже чување, осавремењивање помотехничких мера, гајење у затвореном и полу затвореном простору); увести интегрални и органски концепт у производњу; успоставити производњу сертификованог садног материјала; увођење механизације у воћарску производњу; формирати и јачати удружења произвођача; повећати складишне капацитете и могућности за дистрибуцију воћа.-Један од врло значајних проблема остаје недостатак савремених технологија и опреме за чување плодова воћа. (изградити савремене хладњаче, са савременим калибраторима, пратећом механизацијом и опремом); изградња дистрибутивних центара; повећати прерадне капацитете и добијање производа веће финалне обраде; повећати улагања у маркетинг; систем тржишних информација понуде и тражње; увођење подстицајних и кредитних мера државе; ослобађање и смањење царинских стопа на увоз опреме и механизације; да се од извоза и увоза воћа издваја 1 % за развој воћарске науке и увођење нових технологија.

- **Виноградарство и винарство.** Потребно је што пре израдити квалитетну стратегију развоја виноградарства и винарства (са дефинисаним активностима, роковима и мерама подршке) и повећати подстицаје за подизање нових винограда и оживљавања села; убрзати израду виноградарског регистра; завршити нову рејонизацију; осавременити сортимент; поред страних квалитетних винских сорти које доминирају у домаћем сортименту а које се гаје у већини виноградарских земаља, већу пажњу и приоритет дати пре свега квалитетним аутохтоним, старим одомаћеним и домаћим новоствореним винским и стоним сортама које дају печат специфичности, ексклузивности и посебности српском сортименту. Омогућити производњу сертификованог садног материјала нових домаћих сорти толерантних на гљивичне болести и мразеве (петра, панониа, морава, петка, рубинка, бачка, ластва, кармен и др) које су намењене органској производњи грожђа и вина а за које сада постоји веће интересовање у иностранству него у Србији. Повећање извоза и контрола увоза грожђа и вина: Очекује се да ће се тренд пораста извоза наставити у наредном периоду имајући у виду могућност бесцаринског извоза вина на тржиште Руске Федерације и ЕУ. Ангажовати најбоље стручњаке у области маркетинга у циљу праћења светских трендова

и захтева тржишта. И даље треба подсицати повећаење производње квалитетних вина, смањење неконкурентних вина, нарочито у мањим винаријама којих је и највише у Србији. Пожељно је спровести што строжију контролу количина и квалитета увезеног грожђа и вина јер често квалитет таквих вина не одговара високим ценама.

- **Сточарство.** Има велики значај у производњи хране и одрживом развоју села. Учешће пољопривреде Србије у укупном друштвеном производу креће се између 12 и 13%, а сточарство у укупном аграру само 30%, док је то у свету између 60 и 70%. Наша земља располаже са изванредним природним ресурсима за успешно гајење свих врста домаћих животиња, а посебно говеда и оваца у централној Србији. Основна делатност ових домаћинстава била је производња млека и меса које се прерађивало по традиционалним технологијама и добијале су се специјалне врсте сирева (сјенички, хомољски, златарски, краљевачки итд.) и прерађевине од меса (златиборска пршута и сланина, овчија стеља итд.). Поред тога, јунеће и јагњеће месо је извожено на позната светска тржишта у вредности преко 100 милиона долара. У то време миграције са села је било знатно мање, села су имала своје задруге, домове културе, школе, продавнице, градила се инфраструктура и све остало што је потребно за одрживи развој села и становника који живе на селу. У последњој деценији сточарство је смањено, једном речју је нестало. Да би се задржало становништво на селу, неопходно је веће улагање у развој сточарства, развијати робно фармерство, оживети задругарство, улагати у инфраструктуру села, оснивати мала предузећа, прерадне погоне за млеко и месо, а младе фармере од стране државе посебно стимулирати да остану на селу. Пољопривреда и село, да би се развијали у одрживом систему, неопходно је да се преко дугорочне стратегије развоја регулишу и односи и обавезе, да стратегија у потпуности буде државна обавеза и одговорност, да се сточарство схвати и прихвати као окосница привредног развоја земље, село као потребу, историјску и развојну чињеницу, са посебним нагласком да на селу живи близу 50% становника државе Србије. Друштвени производ сточарства у аграру је свега 30%, те стратегијом развоја треба предвидети да сточарство ствара око 60% друштвеног производа аграра, а да друштвени производ по једном хектару обрадиве површине износи преко 1000 евра, а не само као сада 300 евра по хектару. Такође, стратегијом треба јасно дефинисати макрореоне на којима ће се гајити одређене врсте домаћих животиња, и на основу тога субвенционисати и помагати

фармере и домаћинства. Треба донети Закон о земљишту, који ће одређивати услове коришћења и располагања земљиштем у функцији производње хране. Треба јасно да се прецизира, како и под којим условима ће се користити државна земља, шта је са природним ливадама и пашњацима, искоришћавањем слободних шумских површина за сточарство, итд.

- **Екологија.** Акумулирани еколошки проблеми чине једно од кључних обележја данашње цивилизације. Поред многих истраживања и обимне еколошке литературе, остало је доста тешкоћа у разјашњавању еколошких проблема, посебно у селима. Наша пољопривреда је изложена процесима механизације и хемизације, а то се директно и највише реперкутује на село, где се налази пољопривредна производња. Механизација је мање штетна од хемизације, али није без негативних ефеката по животну средину. Прогноза појаве штеточина, проузроковача болести и корова представља једно од дела решења за еколошке проблеме на селу и у пољопривреди уопште. За производњу здравствено безбедне хране, код нас још увек постоје релативно повољни природни услови. Да би се ти услови искористили, потребна је потпуно нова аграрна стратегија. Један од великих еколошких проблема на селу представљају дивље депоније, као и нестручно уништавање и спаљивање пестицидне и друге амбалаже или једноставно бацање амбалажног отпада што доводи до загађења земљишта, површинских и подземних вода и тако се угрожава живот људи на селу, а одатле преко пољопривредних производа и у граду. Треба радити на увођењу саветодавне пољопривредне службе која би била усмерена и на решавање еколошких проблема уз едукацију о правилној употреби пестицида и ђубрива, као и збрињавању пестицидног амбалажног отпада, пре свега. Такође, потребна је потпуно нова аграрна стратегија, чија би основа била преоријентација на масовну употребу органских ђубрива, биолошких средстава за заштиту биља и строго контролисано допунско коришћење минералних (неорганских) материја, са што мањим штетним дејствима по људско здравље. На основу анализа тржишта, потребно је направити предлоге за једну или више локација за изградњу фабрике за отпад амбалаже пестицидних материја. Потребно је размотрити могућности државе да сноси трошкове или учествује у трошковима уништавања амбалаже, као што је случај са земљама из нашег окружења. Постоје многи предлози о решавању проблема амбалажног отпада, као што су: постојање финансијске стимулације

од стране министарства за повраћај свих врста амбалажа, где би на амбалажи постојао износ кауције, који би био довољно стимулативан за повраћај робе, казнене мере на свим нивоима протока амбалаже, као и контејнери за сакупљање амбалаже, који би били лоцирани код пољоапотека и који би се преносили у регионална складишта, одакле би се даље амбалажа превозила до погона за уништење.

- **Економија и финансије.** Рурална подручја захватају 85% територије земље и 3.904 насеља од укупно 4.715, у којима, према Попису из 2002. године, живи 55% становништва (без података за Косово и Метохију). Рурална економија у великој мери почива на резултатима примарног сектора, а нарочито пољопривреде. Пољопривреда је један од ослонаца економије и на националном нивоу – у стварању укупног бруто домаћег производа учествује са 8,3%, а заједно са индустријом хране, пића и дувана, са 12,8%. Пољопривреда и прехранбена индустрија формирају 23,9% извоза и 7,7% увоза српске привреде у 2012. години, остварујући суфицит у износу од 1.246,6 милиона долара. У пољопривреди је ангажовано више од петине запослених, који чине 16,3% економски активне популације у земљи. Регионалне разлике у нивоу економске развијености су знатне - бруто домаћи производ по становнику у урбаном, Београдском региону, према подацима за 2010. годину, износио је 177,8% националног просека, у региону Војводине 96,8%, у региону Шумадије и Западне Србије 69,9% , а у региону Јужне и Источне Србије само 63,9%. Хетерогени територијални капитал захтева *прецизну типологизацију руралних подручја и креирање територијално специфичних интегралних развојних стратегија и планова, координираном активношћу просторне, регионалне и руралне политике, уз обезбеђење стабилног макроекономског оквира, у циљу остваривања одрживог и равномерног територијалног развоја Републике.* У Програму имплементације Просторног плана РС 2010-2020 за период 2011-2015 [22], међу стратешким приоритетима одабраним за реализацију у овом периоду налазе се студија о зонама и подручјима реално могуће демографске ревитализације у склопу одрживог регионалног развоја, али без дефинисаног буџета, и стратегија оживљавања угашених села, без дефинисане надлежности, временског периода и буџета, те је неопходно и овом приликом указати на важност њихове реализације. Полазећи од природних, економских, еколошких и социјалних карактеристика простора, рурална подручја Србије могу се поделити у три, релативно хомогене просторне целине, са већим

бројем заједничких развојних приоритета, који своје место морају наћи у регионално и локално специфичним, интегралним развојним стратегијама: интегрисана рурална подручја која захватају регион Војводине и северни део Мачванске области; средишња рурална подручја – са развијеном пољопривредом у окружењу урбаних центара – обухватају Шумадију, Поморавље, Колубару и делове Златиборске области, Мачве и Стига; периферна рурална подручја - са неразвијеном пољопривредном структуром и економијом базираном на природним ресурсима и туризму – обухватају хетерогена рурална подручја северозападне, југозападне, јужне и источне Србије. Независно од развојних карактеристика руралног региона, успех у ревитализацији и економском развоју села и пољопривреде у овом периоду закаснеле транзиције пресудно зависи од стабилности и раста националне економије, изградње крупних инфраструктурних објеката, структурних реформи у земљишној политици, изградње и јачања институција у пољопривредном сектору, изградње административних капацитета на свим нивоима, хармонизације домаћег законодавства и праксе са одговарајућом у ЕУ и привлачења европских фондова. Неопходно је формирати буџет за развој села на локалном нивоу и експертске тимове за снимање природних и људских ресурса, тзв. мапирање, на нивоу локалних самоуправа. Депопулацију сеоских насеља треба превазићи повећаним општим улагањима у сеоска подручја. Потребно је покренути иницијативу за формирање развојне аграрне банке дијаспоре у којој би наша дијаспора имала кључну улогу, надзор и контролу, водила пословну политику и вршила избор пројеката за финансирање, заједно са представницима локалне самоуправе. Неопходан је развој кластера и удруживање субјеката по фазама производње, односно јачање хоризонталне и вертикалне координације. Подстицати лично предузетништво и локалне иницијативе у сеоским насељима и у општинама.

- **Задругарство.** Задруге су традиционално најзначајнији облик удруживања и пословног организовања пољопривредника и житеља села у циљу њихове економске, социјалне, културне и еколошке одрживости у развоју пољопривреде и села у Србији. У мерама аграрне политике земљорадничке задруге нису у потребној мери уважаване као значајан облик привредног организовања који може да допринесе бржем развоју пољопривреде и села у нашој земљи. Неопходно је стално развијати свест о потреби самоорганизовања земљорадника на међународним задружним вредностима и

принципима не само у пољопривреди, већ и у преради пољопривредних производа и развоју неаграрних делатности „око пољопривреде“ (домаћа радиност, сеоски туризам, ...) у сеоским подручјима. Стање у којем се налази српско село и пољопривреда, а посебно земљорадничко задругарство, захтевају хитне реформске процесе и већу подршку државе задругарима, задругама и задружним савезима. Неопходна је снажнија материјална подршка државе задружном облику организовања, јачање техничко-технолошке и информатичке опремљености задруга, а посебно финансијска подршка обезбеђењу кадрова за превазилажење тешкоћа у раду постојећих и оснивање нових задруга, првенствено са високостручним и задружно оријентисаним кадровима. Успешне задруге, у сарадњи са задружним савезима, треба да настоје да помогну мање и слабије задруге на пословном подручју у њиховом окружењу, а задружни савези да формирају стручне тимове за помоћ у оживљавању задруга са тешкоћама у пословању и за сарадњу са стечајним управницима за задруге у стечајним поступцима. Поред удруживања у задруге, неопходно је и удруживање задруга у задружне савезе и формирање репрезентативних и задругама пословно оријентисаних задружних савеза – од окружних до покрајинског и републичког задружног савеза, као и да се обједини деловање секторски и територијално организованих задружних савеза у национално јединствени задружни систем у циљу успешнијег заједничког наступа према државним органима и у Европском и Међународном задружном савезу. Задруге и задружни савези у Србији треба у већој мери него што то чине сада да користе искуства из задружних система других европских земаља и да се у већој мери укључују у међународну задружну пословну сарадњу. И поред неповољног задружног окружења, неизграђеног привредног амбијента, неодговарајућег односа државе према селу, пољопривреди и посебно задругарству - примери добре задружне праксе указују да људски фактор има кључну улогу у развоју задругарства. За успешнији развој задругарства потребна је усклађена активност на свим нивоима надлежних институција, од локалних заједница до Републике Србије. Хитно доношење новог Закона о задругама и других подзаконских аката су услов за удруживање у све врсте задруга, посебно пољопривредне и прерађивачке, штедно-кредитне, потрошачке, занатско-услугне и друге.

СЕОСКИ ТУРИЗАМ У СРБИЈИ

Ваљево, 1. јуна 2013.

Одбор за село САНУ, у сарадњи са Регионалном привредном комором Ваљево и Удружењем домаћина Ваљево, организовао је округли сто на тему *Сеоски туризам у Србији* који је одржан у Ваљеву (и селу Подбукови) 1. јуна 2013. године. У циљу подстицања бржег развоја сеоског туризма у локалним заједницама Србије, учесници округлог стола, усвојили су

ПРЕПОРУКЕ ЛОКАЛНИМ ЗАЈЕДНИЦАМА ЗА РАЗВОЈ СЕОСКОГ ТУРИЗМА

1. Сеоски предели Србије располажу изузетно вредним природним лепотама, богатом културном баштином и изванредно вредним људским капиталом. То су, пак, најсиромашнији предели у земљи, са високим степеном незапослености, израженом депопулацијом и опадањем економске снаге све старијег становништва.
2. Сеоски туризам у Србији би могао донекле да промени овакву слику сеоских предела, уколико *локалне заједнице (општине и месне сеоске заједнице)* активирају свој територијални природни, економски и културни капитал и помогну домаћинствима која би се бавила сеоским туризмом.
3. Сеоски туризам у Србији је поникао од иницијативе појединих домаћина, ентузијаста, који су у туристичко предузетништво ушли са неизвешношћу и великим ризиком и без подршке локалне заједнице. Познато је, да на селективном туристичком тржишту опстају, само најспособнији. Наши домаћини у сеоском туризму то знају из сопствене праксе и да би опстали, организовали су се у удружења домаћина, која су никла широм земље, опет самоиницијативно, на партнерској, непрофитној основи. Удружења домаћина су преузела претежно, маркетиншку функцију, а менаџерска функција је и даље остала на домаћинима, који су истовремено инвеститори, креатори, иноватори, администратори.
4. Будући локални развој у Европској унији одвијаће се на принципу: **локалним развојем - управљају локалне заједнице**. То је суштинска порука међународне

конференције *Стратегија локалног развоја и кооперација: кључни приступи локалном развоју*, коју је организовала Европска мрежа за рурални развој (*ENRD/European Network for Rural Development*), Брисел, 27. април и 28. април, 2012). У том смислу се очекује да локалне заједнице (општине и сеоске заједнице) и у нашој земљи преузму одговорност за укупан локални развој, те према томе и за развој сеоског туризма.

5. 4. У том смислу препоручујемо локалним заједницама, да на нивоу општина формирају *Савет за рурални развој*, састављен од представника цивилног, јавног и приватног сектора и представника месних заједница, у оквиру којег би се формирала *Група за сеоски туризам*. Ова група би требала да преузме улогу у управљању територијалним сеоским туристичким ресурсима и њиховом туристичком активирању, да обезбеди финансијски фонд, менаџерски тим и локалну канцеларију за развој сеоског туризма.

5. Тако би се створиле институционалне препоставке да се за сваку месну заједницу, формирају базе података о сеоским туристичким ресурсима: природним условима, културној баштини, категорисаним и потенцијалним сеоским туристичким домаћинствима којима би се пружала бесплатна администратвна, информативна и консултантска помоћ у категоризацији објеката, стручној обуци за креирање туристичког производа, а посебно у организовању курсева страних језика, писању пројеката и аплицирању за финансијску подршку одговарајућих локалних, регионалних, националних и међународних фондова.

6. Сагледати могућност давања бескаматних кредита за категорисана сеоска туристичка домаћинства, до 5 000 еура, са роком враћања до 5 година, и грејс периодом од годину дана.

7. Заинтересованима помоћи у изнајмљивању напуштених сеоских кућа, као смештајних капацитета у сеоском туризму.

8. У акције подстицања сеоских домаћинстава за бављење сеоским туризмом, укључити учитеље и наставнике из сеоских школа, запослене у домовима културе, сеоским библиотекама, здравствене раднике, шумаре, стручњаке пољопривредне стручне службе.

9. Приоритетно решавати инфраструктурне проблеме у селима, у којима се развија сеоски туризам изградњом путне мреже, електрификацијом, водоснабдевањем. Изградити репетиторе у сеоским пределима, ради доступности интернета, мобилне и ТВ мреже.
10. Субвенционисати културне и спортске манифестације, које се одржавају на селу, а које директно или индиректно помажу развоју сеоског туризма.
11. У прекограничну сарадњу укључити и пројекте за сеоски туризам.
12. Формитати тимове стручњака, који се баве осмишљавањем туристичког производа: укључити уметнике, индустријске дизајнере, ствараоце аудио визуелних делатности, за израду и формирање туристичког бренда
13. Сагледати могућност стављања у функцију школа у селима за организовање школа у природи и летњих школа за децу из дијаспоре.
14. Препоручујемо високошколским институцијама, да се више баве сеоским туризмом у оквиру својих наставних планова и програма, теренских интердисциплинарних истраживања, туристичке праксе студената. Сеоска туристичка домаћинства су изванредна наставно-научна база за високошколске институције у области туризма.
15. Препоручујемо мањим општинама које чине природну целину да се међусобно повезују у циљу заједничких активности у сеоском туризму.

КУЛТУРНЕ ПОТРЕБЕ НАШЕГ СЕЛА У ТРЕЋЕМ МИЛЕНИЈУМУ

Ново Милошево – Наково, 27-28. јун 2013.

Одбор за село САНУ и Банатски културни центар из Новог Милошева су 27. и 28. јуна 2013. одржали два округла стола на тему *Културне потребе нашег села у трећем миленијуму*. Основна тема је разматрана у специфичном културном контексту два различита и међусобно комплементарна банатска села: Новом Милошеву у Општини Нови Бечеј (око 6 500 становника, староседеоца), и Накову у Општини Кикинда (1700 становника, колониста досељених после Другог светског рата).

Први округли сто је одржан 27. јуна 2013. у Дому културе Нови Бечеј, а уводничари су били Радован Влаховић, књижевник и директор Банатског културног центра, Милован Митровић (Одбор за село) и Соња Жакула. Излагањима и дискусији су претходили обиласци Дома културе (у изградњи), Музеја старих трактора *Жеравица*, Етно-музеја *Котарка* и поставке изложбе радова породице Влаховић и издања књига *Банатског културног центра* у Новом Милошеву.

Други округли сто је одржан 28. јуна 2013. у Накову, а уводничари су били (из Накова) Милан Мицић, Јовица Тркуља, Наташа Младеновић и Милован Митровић (Одбор за село). Након излагања уводничара и дискусије присутних, следио је обилазак Месне заједнице и библиотеке, Дома извиђача, православног Храма, Дома омладине и Културно-уметничког друштва у Накову.

Током дводневне посете селима на југу Баната *Одбор за село САНУ* је:

1. Подржао и подстакао локално промовисање примера добре културне праксе, као најочигледнији начин да се на нивоу Србије укаже на оптималне моделе сеоског друштвеног и културног развоја.
2. Истовремено је указивано локалним властима да је системска подршка културним институцијама и њиховим најпосвећенијим посленицима, најрационалнији пут ка модерном друштвено-

економском развоју и културном препороду локалних и сеоских средина.

3. Тако је потврђен акциони приступ који од свог оснивања практикује *Одбор за село САНУ*, као модел свога јавног деловања који од научника и научних институција очекује да непосредном комуникацијом са људима који живе у селима промовишу врхунско знање и универзалне људске и културне вредности, као најрационалнији и најбољи начин одрживог развоја уопште, а посебно села и свих маргиналних друштвених скупина и средина.

ГЕНЕТИЧКИ МОДИФИКОВАНИ ОРГАНИЗМИ – ЧИЊЕНИЦЕ И ИЗАЗОВИ

САНУ, Београд, 22-23. октобар 2013.

САДРЖАЈ ЗБОРНИКА

CONTENTS

ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ:

Академик Никола Хајдин, председник САНУ

Академик Марко Анђелковић, председник МО „Човек и животна средина“

Академик Марко Анђелковић, уредник, ПРЕДГОВОР

Др Јованка Миљуш Ђукић

ИСТОРИЈАТ ТРАНСГЕНИХ ТЕХНОЛОГИЈА

Jovanka Miljuš Đukić

THE HISTORY OF TRANSGENIC TECHNOLOGIES

Марина Стаменковић Радак

ПОДРУЧЈА ПРИМЕНЕ ГЕНЕТИЧКИ МОДИФИКОВАНИХ ОРГАНИЗАМА

Marina Stamenkovic Radak

APPLICATIONS OF GENETICALLY MODIFIED ORGANISMS

Жељко Томановић

ИНТЕРАКЦИЈЕ ИНСЕКТА И ГЕНЕТИЧКИ МОДИФИКОВАНИХ БИЉАКА

Zeljko Tomanovic

INTERACTIONS OF INSECTS AND GENETICALLY MODIFIED PLANTS Будимка

Новаковић

САВРЕМЕНА БИОТЕХНОЛОГИЈА, ХРАНА И ЗДРАВЉЕ

Budimka Novakovic

MODERN BIOTECHNOLOGY, FOOD AND HEALTH

Горан Бекавац

ГМО У БИЉНОЈ ПРОИЗВОДЊИ

Goran Bekavac

GMO IN CROP PRODUCTION

Снежана Младеновић Дринић

ГАЈЕЊЕ ГМО УСЕВА – ПРОЦЕНА И УПРАВЉАЊЕ РИЗИЦИМА

Snezana Mladenovic Drinic

CULTIVATION OF GMO CROPS – RISK ASSESSMENT AND MANAGEMENT

Васкрсија Јањић, Горан Малица

ГЕНЕТИЧКИ МОДИФИКОВАНЕ БИЉКЕ ОТПОРНЕ НА ХЕРБИЦИДЕ

Vaskrsija Janjic, Goran Malidza

GENETICALLY MODIFIED PLANTS RESISTANT TO HERBICIDE

Драгана Миладиновић, Јегор Миладиновић

ГМО И КОЕГЗИСТЕНЦИЈА СА КОНВЕНЦИОНАЛНОМ И ОРГАНСКОМ
ПРОИЗВОДЊОМ - ТЕОРИЈА И ПРАКСА

Dragana Miladinovic, Jegor Miladinovic

GMOs AND COEXISTENCE WITH CONVENTIONAL AND ORGANIC
PRODUCTION - THEORY AND PRACTICE

Витомир Видовић, Миленко Ступар

ГЕНЕТИЧКИ МОДИФИКОВАНИ ОРГАНИЗМИ У СВЕТУ ЖИВОТИЊА

Vitomir Vidovic, Milenko Stupar

GENETICALLY MODIFIED ORGANISMS IN THE ANIMAL WORLD

Маријана Вучинић

ГЕНЕТИЧКИ МОДИФИКОВАНЕ ЖИВОТИЊЕ СА АСПЕКТА ХУМАНЕ,
ВЕТЕРИНАРСКЕ МЕДИЦИНЕ И СТОЧАРСТВА

Marijana Vucinic

GENETICALLY MODIFIED ANIMALS IN HUMAN MEDICINE, VETERINARY
MEDICINE AND IN LIVESTOCK PRODUCTION

Зорица Николић

МОНИТОРИНГ И ДЕТЕКЦИЈА ГМО

Zorica Nikolic

MONITORING AND DETECTION OF GMO

Алексеј Тарасјев, Јелка Црнобрња Исаиловић

АНАЛИЗА РИЗИКА ОД ГМО – МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПРИНЦИПИ

Aleksej Tarasjev, Jelka Crnobrnja Isailovic

GMO RISK ANALYSIS - INTERNATIONAL STANDARDS AND PRINCIPLES

Љубиша Тописировић

ДА ЛИ ЧОВЕЧАНСТВО ИМА ПОТРЕБЕ ЗА ГМО?

Ljubisa Topisirovic

DOES MANKIND REQUIRE GENETICALLY MODIFIED ORGANISMS (GMO)?

Марко Анђелковић

ОСВРТ НА ПАНЕЛ ДИСКУСИЈУ

ГЕНЕТИЧКИ МОДИФИКОВАНИ ОРГАНИЗМИ - ЧИЊЕНИЦЕ И ИЗАЗОВИ

Резиме и закључци научног скупа

Ако се има у виду с којим се изазовима већ данас сусреће савремена цивилизација почевши од потребе за енергијом, сировинама за хемијску и остале индустрије, добијањем нових биодеградабилних материјала, унапређење пољопривредне производње а самим тим и добијања веће количине и квалитетније хране, молекуларном медицином ради лечења болести, заштитом животне средине итд, све чешће се поставља питање да ли човечанство има потребе за коришћењем генетички модификованих организама (ГМО)?

Питање коришћења ГМО се може посматрати на три нивоа:

1. Да ли има довољно информација о потенцијалном негативном ефекту на биодиверзитет и еколошке процесе у целини?
2. Комплексност екосистема и мултицелуларних организама чини веома тешким да се уради предвиђање потенцијалног негативног ефекта на њих са довољном поузданошћу.
3. Још увек није развијен потпуно поуздан систем праћења присуства ГМО у животној средини, као и методе за праћење ефекта на здравље људи и животиња. Имајући у виду могућности које нуди коришћење ГМО, питање је и какве економске и социјалне

последнице то може имати те је неопходно дефинисати прецизну законску регулативу која се односи на производњу, употребу и промет ГМО. На наведеном скупу је аргументовано, у мери у којој је то могуће на тренутном нивоу научног сазнања о ГМО, дат приказ њихове конструкције и тренутног коришћења у свету.

Универзалност структуре ДНК молекула међу врстама и напредак рекомбинантне технологије отворила је широке могућности примене генетичких модификација у разним живим системима. Тако је на почетку скупа приказан историјат трансгених технологија са освртом на развој молекуларне биотехнологије засноване на коришћењу ГМО у технолошким процесима. Очекује се да примена нове биотехнологије базиране, нпр., на ГМ биљкама реше велике проблеме у свету, пре свега недостатак хране у појединим деловима света (Африка, Азија), а затим и проблем нагомилавања отпадних материја и загађења земљишта.

Производња хране на светском нивоу је константно оптерећена бројним изазовима од којих су најзначајнији пораст светске популације и рапидно смањење обрадивих површина. Упркос бројним технолошким решењима и гајењу све продуктивнијих биљака, процењује се да годишњи губитак приноса услед напада болести, штеточина и корова се креће од 20 до 40%. Појава ГМ биљака отпорних на хербициде и инсекте отворила је ново поглавље у пољопривреди. Изменила је технологију производње, смањила употребу хербицида и инсектицида и сходно томе и сходно томе негативан утицај на животну средину и повећала принос.

Прва генерација ГМ биљака, која се почела гајити у ширим размерама у свету, биле су биљке отпорне на хербициде. У случају ГМ биљака отпорних на хербициде појављује се проблем, а то је могућа појава резистентних коровских биљака на хербициде који се користе у гајењу ГМ биљака отпорних на те хербициде. Трансфер гена из гајених ГМ биљака у дивље сроднике је могући проблем. Разлог за то је што од 60 гајених врста биљака у свету само 11 врста нема дивље сроднике, а за 12 од 13 водећих гајених биљних врста доказана је природна хибридизација са дивљим сродницима. Стога је потребно пратити овај феномен

током узгоја ГМ биљака како не би дошло до појаве резистентности коровских биљака

Инсекти представљају озбиљан проблем у пољопривреди јер изазивају губитак приноса и пад квалитета производа. Оштећују биљке у пољу, а и зрна у складиштима. Стога је конструкција ГМ биљака, у првом реду кукуруза (*Bt* хибриди), резултовала у широкој примени оваквих биљака у производњи. Међутим, постављено је и питање да ли овакве биљке могу имати инсектицидни ефекта на корисне врсте инсеката (опрашивачи). Стога је потребно пратити и тај ефекат.

Намерно увођење ГМ биљака у животну средину је неопходна фаза у процесу истраживања, развоја и стављања у промет новог варијитета и спроводи се по принципу корак по корак. Обухвата ограничене огледе, огледе на већим површинама и комерцијално гајење. Током извођења огледа примењују се мере предострожности које имају за циљ да смање потенцијални ризик преноса генетичког материјала из ГМ биљке која се испитује у екосистем путем полена или семена. Мере за спречавање преноса полена или семена репродуктивном изолацијом, спречавање преживљавања ГМ биљке или потомства у животној средини, спречавање да ГМО доспе у ланац исхране. ГМ биљке које се комерцијално гаје морају да подлежу комплетној процени ризика по животну средину и здравље људи и животиња.

ГМО су већ присутни у пољопривредној производњи поред конвенционалних хибрида и очекује се да ће их бити све више и више. Стога је најважнији циљ одговорних доносилаца одлука, као и свих заинтересовани страна, од произвођача до крајњих потрошача, да изнађу начин да ефикасно и на време реагују на питања и решавају проблеме у вези са коегзистенцијом ГМ и осталих усева. То би омогућило да се реализује коегзистенција конвенционалних хибрида и ГМО и сачува право произвођача и потрошача на слободан избор система производње и коришћења производа на тржишту.

У домену ГМО у сточарству приказани су различити потенцијали коришћења ГМ животиња у разним областима. Употреба ГМ животиња у

будућности може да има значајно јачи утицај на биомедицинске науке, фармацеутску индустрију и сточарску производњу. На европском тржишту се још увек не налазе намирнице од ГМ домаћих животиња за разлику од два фармацеутска производа од којих се један налази на тржишту, а други је у фази клиничких испитивања и чека своју употребну дозволу. Наведен је и пример могућности коришћења ГМ животиња за добијање специфичног градивног материјала. Добијена је ГМ коза са геном паука у млечној жлезди за производњу влакана бета-кератина (биочелик) који се изолује из млека и може користити како у медицини тако и у индустрији. Међутим, на коришћење производа од ГМ животиња у будућности, најјачи утицај неће имати потребе човечанства за храном и лековима произведеним новим технологијама, већ првенствено колико се садашње генерације труде да објективно упознају и едукују јавност о користима и потенцијалним ризицима коришћења ових производа. На првом месту, то је обавеза водећих научника у овој области, узимајући у обзир чињеницу да јавност боље прихвата употребу ГМ животиња у биомедицинским наукама и за производњу лекова и да се супроставља њиховом коришћењу у производњи хране.

Од самог почетка гајења ГМ биљака и произвође хране од њих води се научна и друга дебата о безбедности употребе, здравственим последицама за људе и на животну средину. Храна добијена употребом ГМО има присталице и опоненте. Правовремена и истинита информација о здравственој безбедности и нутритивном саставу важна је за слободан избор било које хране од стране потрошача. Благовремена стручна информација учвршћује и повећава поверење у научне основе регулаторног надзора над храном произведеном како конвенционалним техникама тако и над храном добијеном употребом ГМО. Свакако да треба изричито утврдити законом обавезно јасно обележавање производа који садрже ГМО или компоненте добијене од ГМО

Са појавом хране произведене од ГМО или која садржи њихове састојке, појавила се и потреба за одговарајућим аналитичким методама за детекцију, идентификацију и квантификацију тих састојака у производу. Такве методе су развијене и анализа се може реализовати на нивоу ДНК, РНК и протеина. Оваква анализа се односи и на све продукте који се непосредно користе у људској и

сточној исхрани. То би свакако требало да буде саставни део законске регулативе која се односи на производњу, употребу и промет ГМО.

На крају, али не по важности, било је говора о законској регулативи у свету и у нас, која се односи на узгајање и коришћење ГМО у производњи хране. Тако је назначено да је наменско увођење ГМО у животну средину и гајење законски регулисано у ЕУ као и посебним националним законима појединих земаља, а код нас Законом о генетички модификованим организмима из 2009 године. У ЕУ су донете и уредбе о принципима процене ризика по животну средину (Анекс II Директиве 18/2001), а формирано је и специјално тело EFSA (*European Food Safety Authority*) задужено за процену ризика од ГМО. Дат је и упоредни приказ регулаторних система у овој области у ЕУ и САД, који се међусобно разликују. Поред тога наведени су основни међународни документи из области биолошке сигурности, који се односе и на ГМО. То су Конвенција о биолошкој разноврсности, Картагенски протокол о биолошкој сигурности, Документи ФАО и *Codex Alimentarius*.

ЗНАЧАЈ ГЕОТЕРМАЛНИХ ВОДА ЗА ПРИВРЕДУ СРБИЈЕ

Луковска бања, 9. мај 2014. године

Одбор за село САНУ одржао је у Луковској бањи, 9. маја 2014. године у сарадњи са професорима и стручњацима са Геолошког факултета у Београду округли сто са темом *Значај геотермалних вода за привреду Србије*. Скуп су отворили и поздравили Радован Раичевић, који је као домаћин говорио о искуствима Луковске бање и општине Куршумлија, председник САНУ академик Никола Хајдин и председник Одбора за село САНУ академик Драган Шкорић.

На скупу су саопштени следећи радови:

- *Хидрогеотермални ресурси као фактор развоја Србије*
Д. Миленић, М. Миливојевић, О. Крунић, А. Врањеш
- *Оцена искоришћености термалних и лековитих вода у бањама Србије*
О. Крунић, М. Лазић, В. Драгишић, П. Докмановић, Д. Полоччић
- *Термалне воде Луковске бање – пример добре праксе*
М. Лазић, О. Крунић, Ж. Кљајић
- *Коришћење термалних вода у производњи поврћа и цвећа у заштићеном простору*
Жарко Илин, Миладин Бркић

ЗАКЉУЧЦИ

У свим саопштењима и дискусији која је после њих уследила искристалисало се неколико најважнијих закључака и главних порука:

1. Србија обилује геотермалним водама и њиховим изворима од којих многи отичу узалуд или се веома мало користе као природни ресурси за њен друштвено-економски развој.
2. Велике резерве геотермалних вода се налазе и у најнеразвијенијим подручјима Србије, те би у тим крајевима могле да буду одлучујући фактор њиховог одрживог развоја. У том погледу је пример Луковске бање један од најбољих у Србији.
3. Наша држава нипошто не би смела допустити да ова природна добра пређу у руке страних власника будући да би тиме била додатно угрожена не само

њена економија него и национална сигурност стратешки важних брдско-планинских подручја југоисточне Србије.

4. Влади Србије се препоручује да окупи тим врхунских стручњака за геотермалне воде и да са њима дефинише најрационалнији модел њиховог очувања и дугорочно одрживог коришћења.
5. Иста препорука Влади упућује се и у односу на све друге стратешки важне природне ресурсе одрживог развоја Србије, као што су руде ретких метала, пољопривредно земљиште, шуме, извори воде за пиће, текуће и језерске воде и слично.

ЗДРАВЉЕ СЕОСКОГ СТАНОВНИШТВА

САНУ, Београд, 21-22. октобар 2014.

У организацији *Одбора за село* Српске академије наука и уметности у Београду је 21. и 22. октобра 2014. године организован Међународни научни скуп на тему *Здравље сеоског становништва* на којем је приказано 23 рада учесника из Србије, БиХ, Македоније, Хрватске и Италије Сви проблеми и предлози који су наведени у овим закључцима посебно су образложени и детаљно елаборирани у саопштеним радовима на одржаном скупу, у којима су домаћи и страни учесници приказали конкретне резултате својих научних истраживања у својим земљама и установама о физичком и менталном здрављу сеоског становништва, о здравственој култури у селу, о различитим превентивним програмима, моделима и системима здравствене заштите, о ергономским, архитектонским, хемијским, биолошким, психолошко-психијатријским и другим здравственим ризицима у савременим селима и модерној пољопривреди. У тим радовима су истакнути најважнији здравствени проблеми и усвојени следећи закључци о мерама неопходним за њихово решавање у оквирима различитих програма за унапређење јавног здравља.

- Постигнута је општа сагласност око става да је један од најважнијих фактора који утичу на квалитет живота у сеоским срединама *остваривање права на здравље*.
- Са друге старане, констатовано је да постоји висок ниво здравствених неједнакости сеоског и градског становништва у погледу приступа здравственим установама и њиховој одрживости у локалним и сеоским срединама. Проблеми се изражавају у околностима да недостаје заштита здравља пољопривредника на раду у оквиру установа и програма медицине рада, али и низак ниво јавне промоције здравља деце, жена и старијих људи у локалним и сеоским срединама. Уз њих су недовршено и сиромашно здравствено осигурање пољопривредника, низак ниво здравствене културе, обавештености и знања о здравственим ризицима у послу, становању, исхрани и понашању сеоских житеља. Све у свему, констатовано је да

становници села, иако изложени већим здравственим ризицима од градског становништва, често имају ограничен приступ здравственом систему у својој земљи.

- Због релативно неразвијене саобраћајне инфраструктуре њима су мање доступне услуге које пружа примарна здравствена заштита и још теже доступне специјалистичке услуге у секундарним и терцијарним здравственим установама, иако су њихове потребе за здравственим услугама често веће него код становника у градовима. Оне проистичу из тешког физичког рада, најчешће дужег од осам часова, затим рада у неповољним климатским условима, као и изложености пестицидима, биолошким штетностима и ултравиолетном зрачењу при чему треба имати у виду да се рад у пољопривреди често одвија без основних услова за одржавање личне хигијене, да су честе повреде на раду, те да су у сеоској средини и деца која се укључују у пољопривредне послове посебно изложена штетним дејствима отровних хемикалија и опасностима повређивања, много више него одрасли чланови њихових породица.
- На решавању проблема здравља сеоског становништва обично су се ангажовале локалне самоуправе, али како није било координације њихових активности са активностима на националном нивоу многе квалитетне иницијативе су угашене. Због значаја које има здравље сеоског становништва у наредном периоду би у Србији требало оформити тело које ће координирати мултисекторске и локалне активности и покренути превентивне здравствене програме. На тај начин би се подржали примери добре праксе и створиле могућности за њихову примену на глобалном националном плану здравствене заштите, али и у другим јавним подручјима. Посебно значајну улогу у томе би имало унапређење здравствено-образовног и васпитног рада у сеоским школама, којим би се међу децом поспешило ширење знања о чувању здравља. У јавну акцију здравственог просвећивања обавезно би требало укључити све здравствене и просветне установе, као и средстава информисања на локалном, регионалном и националном нивоу, која би међу одраслима још и преносила конкретна

обавештења о правима и могућностима коришћења услуга здравственог система. Потребно је истражити могућности да се у процес унапређења здравља укључе представници универзитета и студената, нарочито медицине, стоматологије и фармације. Они би могли да један део обавезне праксе обаве у сеоским срединама бавећи се здравствено васпитним радом и промоцијом здравља.

- Уз подршку Министарства здравља у Србији би што пре требало покренути превентивне програме за процену здравственог стања и радне способности пољопривредника, за спречавање повреда на раду и тровања пестицидима, за здраву исхрану, хигијенско становање и начин живота којим се чува физичко и ментално здравље свих, а нарочито деце, жена и старијих особа. У том циљу би требало примењивати епидемиолошке анкете, превентивне медицинске прегледе и с њима повезане здравствено-промотивне активности у локалним и сеоским срединама.

ФИНАНСИЈСКА И ИНФОРМАТИЧКА ПИСМЕНОСТ СЕОСКОГ СТАНОВНИШТВА У СРБИЈИ

САНУ, Београд, 18. март 2015.

Одбор за село САНУ је 18. марта у Београду организовао округли сто на тему *Финансијска и информатичка писменост сеоског становништва у Србији*, на којем су, после поднетих саопштења и дискусије која је после тога уследила усвојени следећи закључци и препоруке:

1. Рурална економија у великој мери почива на резултатима примарног сектора, а нарочито пољопривреде. Развој села превасходно зависи од могућности финансирања пољопривреде. Један од основних дугорочних проблема аграра и села у Србији јесте недостатак финансијских средстава како за одржавање просте репродукције, тако и за развој и проширену репродукцију. Србију карактерише недостатак капитала из домаћих извора.
2. Разлози који условљавају неповољно стање аграра и села у домену финансирања су следећи: сиромаштво сеоског становништва, ниска акумулативна и репродуктивна способност субјеката у аграру због чега је могућност за самофинансирање веома мала, недовољна расположивост банкарских кредита за пољопривреду и развој села и неповољни услови кредитирања, недовољна прилагођеност финансијско-кредитних институција специфичностима пољопривреде и села, неразвијеност финансијског тржишта.
3. Страни капитал није много заинтересован за улагања у примарну пољопривреду и село. Нешто већа заинтересованост постоји за улагања у прерађивачку индустрију засновану на пољопривредним сировинама. Постоји извесна подршка и међународних финансијско-развојних институција (Светска банка, Европска банка за обнову и развој итд.) које путем кредита и грантова пласирају одређена средства у аграр.
4. Због спорог обрта капитала и сезонске тражње за кредитима у пољопривреди, високих трошкова обраде захтева и одсуства адекватног обезбеђења услед неуређених власничких права над земљиштем,

- кредитирањем аграра и села се до сада озбиљније бавило свега неколико банака. Кредити се одобравају селективно, за одређене кориснике и под релативно неповољним условима. Код пољопривредника је присутно неповерење, неискуство и недовољна обученост за пословање са банкама.
5. Подршка државе аграру и селу последњих 20 година се спроводи преко инструмента аграрног буџета и средстава фондова за развој на нивоу Републике Србије и АП Војводине. Врсте подстицаја, критеријуми и ограничења дефинисани су Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју. Износ ових средстава је недовољан, а учешће у укупним буџетским средствима је несрамерно значају овог сектора и учешћу у бруто домаћем производу. Посебно је недовољна подршка средствима намењеним руралном развоју.
  6. Као земља кандидат за чланство у ЕУ, Србија може да користи средства предприступних фондова (ИПА). За сада то није случај са средствима свих пет компоненти ИПА фондова, с обзиром да је за коришћење средстава из оквира неких компонента услов добијање акредитације за децентрализовано управљање средствима од стране Европске комисије, што Србија још увек није добила. Поред тога, да би користили пету компоненту ИПА фондова (ИПАРД), неопходно је да се превазиђе и проблем сопственог предфинансирања пројеката, недовољног познавања компликоване процедуре припреме документације и реализације оваквих пројеката.
  7. У циљу бољег искоришћавања оскудних извора финансирања пољопривреде и села који руралном становништву стоје на располагању, од изузетне важности је да сеоско становништво и пољопривредници буду упознати са основним категоријама које се односе на финансије, кредите, осигурање (тј. да буду финансијски писмени), као и да могу да користе основна знања информатичке технологије, тј. да буду компјутерски писмени, што подразумева поседовање основних знања зарад на рачунару (обрада текста, израда табела, слање и примање електронске поште и коришћење интернета).

8. Неопходност за финансијском едукацијом становника Србије настала је као резултат промена које је донела економска криза, транзициони процеси који још нису завршени и њихове последице на драстичан пад животног стандарда грађана, али и све већа понуда разних финансијских производа и услуга које они мало разумеју.
9. Народна банка Србије (НБС) је покренула едукативне активности још 2005.г., а 2007.г. је основала Центар за заштиту и едукацију корисника финансијских услуга. У 2011. је донет Закон о заштити корисника финансијских услуга који је претрпео измене и допуне крајем 2014. којима је заштита проширена и на пољопривреднике као кориснике. Од тада до данас НБЈ је одржала 81 едукативну трибину широм Србије.Теме предавања су одабране у складу са Стратегијом НБС-а на пољу финансијске едукације и резултатима истраживања о нивоу финансијке писмености одређених група становништва. Поред трибина, НБС редовно објављује и ажурира информације о постојећим и новим финансијским производима и правима корисника, а отворила је и регионалне канцеларије за финансијску едукацију у својим филијалама.
10. Пољопривредна газдинства која имају сарадњу са Пољопривредним саветодавним и стручним службама (ПССС) више користе рачунаре и интернет у поређењу са осталим газдинствима у Републици Србији. Већина сајтова на којима се могу наћи потребне информације је компликована за употребу пољопривредним произвођачима. Произвођачима је неопходна обука за коришћењеинформационих технологија која би им помогла да лакше дођу до неопходних информација. Саветодавне службе и ИПН су функционални систем који би у сарадњи са другим партнерима могао да едукује пољопривредне произвођаче.
11. Државни органи задужени за пољопривреду и село на свим нивоима, од Републике, преко Покрајине, региона до локалне заједнице, финансијске институције,научно-стручне институције, саветодавне службе, носиоцима информационих технологија, требало би да имају заједнички интерес да обједине напоре и пруже максималну подршку процесу обучавања сеоског

становништва и пољопривредика знањима из области финансијске и информатичке писмености, а на добробит произвођача и пољопривреде Републике Србије.

12. Конкретни напори у подизању знања сеоског становништва и пољопривредика из области финансија и информатике требало би да се ефектуирају путем организовања предавања, обука, трибина, штампања брошура, постављања *websajta* и слично.

РАЗВОЈ ПОРОДИЧНИХ ПРЕДУЗЕЋА У СЕОСКИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ

САНУ, Београд, април 2015.

На основу уводних излагања презентираних модела породичних предузећа и дискусија учесника Округлог стола на тему *Развој породичних предузећа у сеоским подручјима Србије*, у организацији Одбора за село САНУ усвојени су следећи Закључци и препоруке:

1. Породична предузећа на глобалном светском нивоу, а пре свега у високо развијеним земљама, имају веома дугу традицију. Многе мултинационалне компаније настале су развојем породичних предузећа.
2. У привредама развијених земаља породична, мала и средња предузећа и данас су заступљена у привредној структури тих земаља, у стварању бруто домаћег производа, броју запослених, извозу и другом.
3. У Србији породична предузећа у сеоским подручјима почињу да се развијају тек последњих 20–25 година. Пола века је практично њихов развој био спречаван и дестимулисан, првенствено из идеолошких разлога.
4. Међутим, промене у бившим социјалистичким земљама, односно у земљама у транзицији, међу којима се налази и Србија, доводе и до промена у начину мишљења, понашања и рада. Пословне идеје, приватна иницијатива и предузетнички дух, све више долазе до изражаја.
5. На то указују и овде представљени и промовисани модели породичних предузећа у преради пољопривредних производа који се налазе у сеоским подручјима. Они треба да послуже као добри примери и другима, да би одлучили којим путем треба да крену. И поред неповољног привредног и амбијента и пословног окружења, ова предузећа успешно послују.
6. Број незапослених, а пре свега високо стручних кадрова са или без искуства, у сталном је порасту. Све су мањи изгледи да ће они моћи да се запошљавају у јавном сектору. Напротив, овај сектор се ослобађа вишкова радне снаге. Истовремено у порасту је број дипломираних средњошколаца и студената разних профила, који се налазе на евиденцији националне службе за

запошљавање, често без наде и перспективе за добијање посла. Због тога смо и организовали овај скуп и написали брошуру, која треба да представља водич у оснивању породичних предузећа онима који имају пословног и предузетничког духа, без обзира на старосну доб. Њима је потребна подршка разних институција система.

7. Државне, научно стручне институције, медијске установе и други треба да пруже максималну логистичку подршку предузетничким идејама у сеоским срединама. Држава треба да обезбеди повољне услове кредитирања за отпочињање предузетничких подухвата у селима; ниске каматне стопе два до три одсто, рок отплате три до пет година, са грејс периодом од годину или две, ниже порезе и доприносе на зараде запослених.
8. Локалне самоуправе треба да обезбеде инфраструктуру, бесплатно грађевинско земљиште, брзо добијање дозвола за рад, најдуже до месец дана.
9. Научно-стручне установе треба да обезбеде израду бизнис планова, истраживање тржишта, маркентишке активности, обуку запослених. Све то треба медијски пропатити.
10. Села имају значајне а неискоришћене ресурсе (природне, производне и људске). Потребни су развојни пројекти и програми засновани на наведеним ресурсима. То морају бити профитабилни програми, извозно и тржишно оријентисани, прилагођени природним условима, знању произвођача, традицији, климатским и технолошком променама. Локалне самоуправе треба да на време препознају квалитет предузетничких идеја и иницијатива и да их, у сарадњи са другим државним институцијама, подстичу и обезбеде њихов пословни успех.

УНАПРЕЂЕЊЕ СЕЛА У БРДСКО-ПЛАНИНСКИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ

Врњачка Бања 20-22. мај 2015.

САДРЖАЈ ЗБОРНИКА

- Поздравне речи
академик Марко Анђелковић, генерални секретар САНУ
академик Драган Шкорић, председник Академијског одбора за село САНУ
- Предговор
- Милован Митровић
СЕЛА И СТАНОВНИШТВО У БРДСКО-ПЛАНИНСКИМ ПОДРУЧЈИМА
СРБИЈЕ
VILLAGES AND POPULATION IN THE HIGHLAND AREAS OF SERBIA
- Снежана М. Јанковић, Раде Д. Јовановић, Вељко Ђ. Ђорђевић, Ана П.
Богуновић, Слађан В. Цтанковић
ЗНАЧАЈ И УЛОГА САВЕТОДАВСТВА НА УНАПРЕЂЕЊУ
ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У БРДСКО-ПЛАНИНСКИМ
ПРЕДЕЛИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
IMPORTANCE AND ROLE OF ADVISORY IN IMPROVEMENT OF
AGRICULTURAL PRODUCTION IN HILLY-MOUNTAINOUS AREAS IN
THE REPUBLIC OF SERBIA
- Зорица ВАСИЉЕВИЋ, Данило ТОМИЋ, Јонел СУБИЋ, Владо
КОВАЧЕВИЋ
ФИНАНСИРАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ И СЕОСКОГ РАЗВОЈА У БРДСКО-
ПЛАНИНСКИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ
FINANCING OF AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT IN IN THE
HILLY-MOUNTAIN AREAS OF SERBIA
- Ратко Лазаревић

ЗНАЧАЈ ГАЈЕЊА ГОВЕДА И ОВАЦА У ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ СЕЛА У
БРДСКО ПЛАНИНСКИМ РЕГИОНИМА

THE IMPORTANCE OF CATTLE AND SHEEP BREEDING FOR
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN HILLY AND
MOUNTAINOUS REGIONS

- З.Кесеровић, М. Николић
ВОЂАРСТВО ШАНСА РАЗВОЈА СЕЛА-ПРЕДЛОГ МЕРА И МОДЕЛА

ЕНГЛ.

- Ж. Илин, Н. Момировић, Б. Адамовић, Соња Илин
КОНЦЕПТ РАЗВОЈА ПРОИЗВОДЊЕ ПОВРЋА И КРОМПИРА У БРДСКО-
ПЛАНИНСКИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ
DEVELOPMENT CONCEPT OF VEGETABLES AND POTATOES
PRODUCTION IN THE HIGHLAND AREAS IN SERBIA

- Милорад Н. ДАНИЛОВИЋ, Драган П. ГАЧИЋ, Мирјана ШИЈАЧИЋ-
НИКОЛИЋ
ШУМСКИ РЕСУРСИ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА
FOREST RESOURCES IN THE SERVICE OF RURAL DEVELOPMENT

- П. Булат, Д. Илић
КАКО УНАПРЕДИТИ ДОСТУПНОСТ ЗДРАВСТВЕНИМ УСЛУГАМА
СТАНОВНИЦИМА БРДСКО-ПЛАНИНСКИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ?
HOW TO IMPROVE ACCESS TO HEALTH CARE SERVICES TO
POPULATION OF SERBIAN RURAL MOUNTAINOUS REGIONS?

- Радош Бајић
СУДБИНА МИРЧЕТА- Једна животна прича која све говори

- Стеван Маширевић, Душанка Стојшин Инђић
МЕЊАТИ СЕЛО ИЛИ СТАНОВНИШТО
CHANGING VILLAGES OR THEIR POPULATION?

- Душан Ковачевић, Снежана Ољача, Жељко Долијановић
ПЕРСПЕКТИВА РАЗВОЈА РАТАРСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ У БРДСКО
ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ СРБИЈЕ

ЕНГЛ.

- Александра Р. НОВАКОВИЋ, Јасна С. МАСТИЛОВИЋ, Жарко С. КЕВРЕШАН,
Елизабет П. ЈАНИЋ ХАЈНАЛ, Тања И РАДУСИН
ФИНАЛИЗАЦИЈА БИЉНИХ ПРОИЗВОДА РАДИ ПОВЕЋАЊА ВРЕДНОСТИ
ПРОИЗВОДЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА
FINALIZATION OF PLANT PRODUCTS WITH THE AIM OF INCREASE OF OF
FARM PRODUCTION VALUE
- Предраг М. ИКОНИЋ, Татјана А. ТАСИЋ, Александра Р. НОВАКОВИЋ,
Јованка Д. ЛЕВИЋ
ФИНАЛИЗАЦИЈА ПРОИЗВОДА ОД МЕСА И МЛЕКА РАДИ
ПОВЕЋАЊА ВРЕДНОСТИ ПРОИЗВОДЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ
ГАЗДИНСТАВА

ЕНГЛ.

- Љ. Тописировић, М.Остојић
ПРОИЗВОДЊА АУТОХТОНИХ СИРЕВА У БРДСКО ПЛАНИНСКИМ
ПРЕДЕЛИМА
PRODUCTION OF AUTOCHTHONOUS CHEESES IN MOUNTAINOUS
AREAS
- Нада И. Видић
СЕОСКИ ТУРИЗАМ У БРДСКО-ПЛАНИНСКИМ ПРЕДЕЛИМА СРБИЈЕ

ЕНГЛ.

- Мирослав С. Ивановић,
ДИВЕРСИФИКАЦИЈА УСЛУГА У СЕОСКОМ ТУРИЗМУ
ПУТ КА УСПЕШНИЈЕМ ПОСЛОВАЊУ СЕОСКИХ ТУРИСТИЧКИХ
ДОМАЋИНСТАВА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ,

ЕНГЛ.

- Бранислав Гулан
ПЕРСПЕКТИВЕ РУРАЛНИХ СРЕДИНА У СРБИЈИ
POSITION OF RURAL AREAS IN SERBIA

ЗАКЉУЧЦИ

У организацији *Одбора САНУ за село* одржан је научни скуп под називом *Унапређење села у брдско-планинским подручјима Србије* у Врњачкој бањи 21. и 22. маја 2015. године. На скупу је поднето 17 радова из разних научних области које се баве проучавањем најважнијих структурних и развојних проблема српског села уопште, а нарочито оних који се тичу брдско-планинских и пограничних подручја Србије.

Будући да *Одбор САНУ за село*, у први план истиче стратешка питања одрживог развоја српског села и разматра најреалније и најрационалније моделе практичног решавања животних проблема људи који живе и раде у сеоским срединама, према томе бира и теме за научне скупове које организује. Одрживи развој брдско-планинских и пограничних сеоских подручја Србије један је од најтежих, али и најургентнијих проблема Србије који сасвим сигурно има статус стратешког питања од прворазредног националног и државног значаја. То је непосредно истакнуто у свим научним радовима са овог скупа, уз конкретна образложења *шта би и како би требало да се ради* у релевантним секторским политикама на државно-националном, регионалном, локалном општинском и месном сеоском нивоу.

Социолошки гледано, сви крупни структурни и развојни проблеми српског друштва у целини, у селима су још већи, а у селима брдско-планинског и пограничног подручја они су најизраженији и најтежи за практично решавање. Као такви, ови проблеми се не могу решавати никаквим мерама неке издвојене популационе, аграрне или културне политике, већ само једним *за ова подручја посебно припремљеним државним акционим програмом* пажљиво одабраних, конкретним локалним околностима прилагођених и међусобно усаглашених мера свих секторских политика од значаја за њихов одрживи развој.

Демографски гледано, становништво Србије у целини је све старије и сваке године се све више смањује зато што се смањује број склопљених бракова и број рођене деце, а повећава морталитет и одсељавање у иностранство. Ово се у највећој мери односи на села, а нарочито на она у брдско-планинским и

пограничним подручјима која су већ више од пола века изложена све већој депопулацији, сенилизацији и социјалној девастацији у сваком погледу. У јужним подручјима Србије (у регионима Западна Србија и Шумадија, Јужна и Источна Србија, у којима се углавном налазе села која се сматрају брдско-планинским) према резултатима пописа становништва 1948. било је само 12 села са мање од 50, а 62 са мање од 100 становника. Од 1981. године пражњење (депопулација) села се нагло убрзава тако да је у јужним регионима било 69 села са мање од 50 и 210 села са мање од 100 становника, да би тај број по последњем попису (2011) порастао до забрињавајућих 546 села са мање од 50 и 447 села са мање од 100 становника. У северном развијенијем делу Србије (Војводина и Београд) таквих насеља (села) је много мање и сва су углавном у пограничним подручјима: 1961. године било је 2 села мања од 50 и 1 село са мање од 100 становника, да би их 2011. било 5 са мање од 50 и 8 са мање од 100 становника. Све заједно нам показује да у Србији (без података за Косово и Метохију) према Попису 2011. од 4.542 насеља која се статистички разврставају у неградска ("остала"), а стварно су сеоска, 1006 насеља има мање од 100 становника, стално се смањује и практично одумири, од чега је огромна већина таквих насеља у брдско-планинским подручјима (забележено их је 993).

Демографски подаци су синтетички показатељи огромних регионалних разлика и превеликих развојних неједнакости између Севера и Југа Србије и између равничарских и брдско-планинских региона и као такви су главна чињеничка основа за сва друга научна разматрања и све секторске политике на државном, регионалном и локалном нивоу. У том смислу сви поднети научни радови на овом скупу, у домену својих тема, указују на неопходне практичне мере за одрживи развој села у брдско-планинским подручјима. Њихов опстанак, уз заустављање даљег пражњења и оживљавање привредних делатности за које постоје природни ресурси, поред економског и социјалног има и стратешки национални значај, јер су то истовремено и пограничне области државне територије која је иначе с тих страна најнепосредније угрожена.

У *институционалним реформама политичког система* потребно је пронаћи нову рационалнију меру регионалне децентрализације и локалне

самоуправе (општинске и месне сеоске) и државне управе која би омогућила равномернији регионални и локални развој и обезбедила одржив рурални и аграрни развој и најнеразвијенијих брдско-планинских подручја Србије.

У *економској политици* неопходни су финансијски (кредитни и порески) подстицаји, правно безбедни и административно поједностављени услови за привредне инвестиције у неразвијена брдско-планинска подручја Србије којима би се валоризовали постојећи природни ресурси за пољопривреду, прераду дрвета, грађевинарство, разноврсну малу привреду, бањски и сеоски туризам и пратеће социјалне службе.

У *аграрној политици* за брдско планинска села неопходан је стратешки заокрет ка радно интензивним гранама пољопривреде као што су сточарство, повртарство и вођарство, јер би се тако запошљавало више незапослених, смањило би се одсељавање у градове, а стварали би се услови и да се понеко врати да ради на наслеђеном и запуштеном породичном газдинству и живи у селу из којег су се раније његови родитељи одселили у град. У више поднетих радова на овом скупу предлажу се конкретне мере и модели за унапређења наведених и других грана пољопривреде, уз посебан нагласак на повољним условима за органску пољопривреду који су сачувани у овим подручјима.

У *популационој политици* држава Србија би морала да обезбедити свестрану поопору младим брачним паровима да остају у селима у којима већ живе и да у њима на пристојан начин могу да рађају и подижу своју децу. Уз посебне финансијске, социјално-статусне и културне подстицаје ваљало би осмислити државни, регионални и локални програм оживљавања одрживих села, тако што би се у њих привукли инвеститори који би запошљавали оне који су у градовима незапослени, а дошли би у таква села да живе и да у њима нађу запослење или започну неки сопствени посао у пољопривреди или у некој другој привредној делатности. У том програму морале би се наћи и мере које би уклањале неравнотежу полова у репродуктивном периоду живота, пошто сеоске девојке одлазе из села, сеоски момци остају неожењени, домаћинства се гасе, а села остају без младих, старе, пропадају и нестају као живе људске заједнице, а опстају само

као географски топоними. И због тога би у социјалној и здравственој политици посебну заштиту морала да добију деца, младе жене и стари у селу, уз системску финансијску и кадровску потпору локалним здравственим и социјалним институцијама за бригу о здрављу и пристојном животу сеоског становништва и одрживом развоју села. Популациона политика, дакле, обједињује све друге секторске политике и зато никад и нигде сама себи није довољна - поготово за села у Србији, а посебно за неразвијена брдско-планинска подручја.

УНАПРЕЂЕЊЕ ПЧЕЛАРСТВА У СРБИЈИ

Крушевац 24-26. СЕПТЕМБРА 2015.

САДРЖАЈ ЗБОРНИКА

- Предговор
- Мића Младеновић
ПЧЕЛАРСТВО У СВЕТУ И КОД НАС
BEEKEEPING IN THE WORLD AND IN SERBIA
- Зоран Рајић, Драгић Живковић, Сретен Јелић
ПОДСТИЦАЈНЕ МЕРЕ МИНИСТАРСТВА ПОЉОПРИВРЕДЕ И ЗАШТИТЕ
ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ЗА РАЗВОЈ ПЧЕЛАРСТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
INCENTIVE MEASURES OF THE SERBIAN MINISTRY OF AGRICULTURE
AND THE ENVIRONMENT FOR THE DEVELOPMENT OF BEEKEEPING IN
THE REPUBLIC OF SERBIA
  - Мирјана Мишчевић
МЕД, ИЗВОЗНА ШАНСА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
HONEY, SERBIAN CHANCE FOR EXPORT
  - Валентина Пешева, Мића Младеновић, Бојан Анђелковић
СТАЊЕ ПЧЕЛАРСТВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
STATE OF BEEKEEPING IN KOSOVO AND METONIJA
- Слађан Б. Рашић, Александра А. Затезало, Мића А. Младеновић
НЕСТАЈАЊЕ ПЧЕЛА У СВЕТУ И КОД НАС
DISSAPPEARANCE OF BEES IN SERBIA AND ABROAD
- Јован М. Кулинчевић, Предраг С. Стојановић, Рајко Н. Брчин, Ратко П.
Павловић, Љубиша Ж. Станисављевић
СЕЛЕКЦИЈА МЕДОНОСНИХ ПЧЕЛА У СРБИЈИ: АПИЦЕНТАР
SELECTIVE BREEDING OF HONEY BEES IN SERBIA: APICENTAR
- Плавша Нада, Павловић И., Бабић Јелена, Недић Н., Младеновић М.
ПРОБЛЕМИ САНАЦИЈЕ ВАРОАТОЗЕ И НОЗЕМАТОЗЕ

PROBLEMS IN SANATION VAROOA AND NOSEMA DISEASES

- И. Павловић, Нада Плавша

ЕТИОЛОГИЈА, ДИЈАГНОЗА И ТЕРАПИЈА ЗАРАЗНИХ БОЛЕСТИ
ETIOLOGY, DIAGNOSIS, AND THERAPY OF INFECTIOUS DISEASES

- К. Матовић, А. Жарковић, Д. Видановић, З. Дебелјак, Н. Васковић, М. Шеклер

АМЕРИЧКА КУГА ПЧЕЛИЊЕГ ЛЕГЛА У ЈУГОЗАПАДНОМ ДЕЛУ СРБИЈЕ
AMERICAN FOULBROOD IN THE SOUTH-WESTERN PART OF SERBIA

- Р. Шовљански, Д. Инђић, С. Вуковић

МЕРЕ ПРЕДОСТРОЖНОСТИ У ЗАШТИТИ ПЧЕЛА ПРИ ПРИМЕНИ
ПЕСТИЦИДА
PRECAUTIONARY MEASURES TO PROTECT BEES IN THE
APPLICATION OF PESTICIDES

- Драган Шкорић, Зонимир Сакач

СУНЦОКРЕТ КАО МЕДОНОСНА БИЉКА - СТВАРАЊЕ ХИБРИДА СА
ПОВЕЋАНОМ НЕКТАРНОСТИ
SUNFLOWER AS A MELLIFEROUS PLANT - DEVELOPING HYBRIDS
WITH INCREASED NECTAROUSNESS

- Г. Јевтић, Б. Анђелковић, З. Лугић, Ј. Радовић, М. Младеновић, Н. Недић, К. Матовић

МЕДОНОСНА ПЧЕЛА У ПРОИЗВОДЊИ ИНДУСТРИЈСКОГ И КРМНОГ БИЉА
MELIFEROUS BEE IN THE PRODUCTION OF INDUSTRIAL AND FORAGE
CROPS

- Мића Младеновић, Марина Мачукановић-Јоцић, Љубиша Санисављевић
ЗНАЧАЈ ПЧЕЛА У ОПРАШИВАЊУ И ЕКСПЛОАТАЦИЈИ ВОЋАРСКИХ
КУЛТУРА И ДРУГИХ БИЉНИХ ВРСТА
THE IMPORTANCE OF BEES IN POLLINATION AND EXPLOITATION OF
FRUITCROPS AND OTHER PLANT SPECIES

- Н. Недић, Ж. Тешић, Д. Милојковић-Опсеница

КАРАКТЕРИЗАЦИЈА КВАЛИТЕТА МЕДА У ЦИЉУ СТВАРАЊА
ПРЕПОЗНАТЉИВЕ РОБНЕ МАРКЕ

CHARACTERIZATION OF HONEY QUALITY IN ORDER TO CREATE
RECOGNIZABLE BRAND

- Саша М. Милосављевић

УВОЂЕЊЕ НОВИХ ТЕХНИЧКО – ТЕХНОЛОШКИХ РЕШЕЊА КА ДОБИЈАЊУ
ВЕЋЕ КОЛИЧИНЕ МЕДА

THE INTRODUCTION OF NEW TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL
SOLUTIONS TOWARDS GREATER HONEY PRODUCTION

- Бојана Бекић, Лана Настић, Сањин Ивановић

ВИСИНА И СТРУКТУРА УЛАГАЊА У КОМЕРЦИЈАЛНЕ ПЧЕЛИЊАКЕ

LEVEL AND STRUCTURE OF INVESTMENT INTO COMMERCIAL BEEHIVES

- ЗАКЉУЧЦИ

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА МОДЕРНУ ПОЉОПРИВРЕДУ

Шабац, 27. мај 2016.

САДРЖАЈ ЗБОРНИКА

- Академик Драган Шкорић и др Ратко Лазаревић

ЗНАЧАЈ НАЈНОВИЈИХ БИОТЕХНОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА У
ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

- Др Милован Митровић

СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ ОБРАЗОВАЊА ЗА МОДЕРНУ
ПОЉОПРИВРЕДУ - АКЦИОНИ ПРИСТУП

- Др Петар Булат и сар.

ПРОИЗВОДЊА ЗДРАВСТВЕНО БЕЗБЕДНЕ ХРАНЕ У СТУДИЈСКИМ
ПРОГРАМИМА, НА ПОЉОПРИВРЕДНО- ПРЕХРАМБЕНИМ И
ВЕТЕРИНАРСКИМ ФАКУЛТЕТИМА, ВИСОКИМ И СРЕДЊИМ ШКОЛАМА

- Милан Гајић и сар.

ПРАВЦИ РАЗВОЈА СРЕДЊЕШКОЛСКОГ ОБРАЗОВАЊА У ПОЉОПРИВРЕДИ
СРБИЈЕ- КУДА И КАКО ДАЉЕ?

- Др Вера Милошевић и др Раденко Степић

УЛОГА ВИСОКИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ШКОЛА СТРУКОВНИХ
СТУДИЈА У ШКОЛОВАЊУ СТРУЧЊАКА

- Др Снежана Јанковић и сар.

КАКО ИЗВРШИТИ ТРАНСФЕР ЗНАЊА ОД ЛАБОРАТОРИЈЕ ДО ЊИВЕ И
ТРПЕЗЕ И ОБРНУТО

- Др Зоран Кесеровић, др Жарко Илин

НЕОПХОДНЕ РЕФОРМЕ НА ФАКУЛТЕТИМА , ОСНОВНИМ АКАДЕМСКИМ,
МАСТЕР И ДОКТОРСКИМ СТУДИЈАМА, КАО И УЛОГА ПЕРМАНЕНТНОГ
ОБРАЗОВАЊА – УЧЕЊЕ ДО КРАЈА ЖИВОТА

- Др Данило Томић и сар.

БИОЕКОНОМИЈА ЗАСНОВАНА НА ЗНАЊУ; КАКО ПОВЕЋАТИ
ЕФИКАСНОСТ КОРИШЋЕЊА ИНТЕЛЕКТУАЛНОГ КАПИТАЛА У
ПРОИЗВОДЊИ ХРАНЕ?

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Академијски одбор за село САНУ је, у сарадњи са Вишом пољопривредном школом у Шапцу, организовао и 27. маја 2016. године одржао интердисциплинарни научни скуп *Образовање за модерну пољопривреду у Србији* на којем су се, кроз научне и стручне реферате и расправу, искристалисали следећи закључци који се овом приликом упућују надлежним државним органима и предочавају широј друштвеној јавности.

1. *Приоритет у развоју Србије мора да буде улагање у науку и образовање* како би они могли да буду покретачи увођења нових технологија у све гране српске привреде, а посебно у модерну пољопривреду. Пољопривреда је једна од најстаријих, али најважнијих грана привреде, у којој се данас у Србији само уз примену савремених научних знања и модерних технологија може највише повећати извоз хране на светско тржиште и тако омогућити најбржи излазак земље из садашње економске кризе. У том смислу је стицање и преношење знања не само основни и најважнији покретач развоја модерне пољопривреде, него је и неопходан предуслов демографске одрживости српског села и одрживог развоја српског друштва у целини.

2. Србија поседује широку мрежу образовних и научних институција које се баве унапређењем села и пољопривреде. *Пољопривредни факултети* у Србији у предходном периоду су одиграли значајну улогу у образовању стручњака. На нашим факултетима у Београду, Новом Саду и Чачку дипломирало је неколико хиљада стручњака. Да би пољопривредни факултети у Србији били препознатљиви и могли да одговоре на нове изазове који су постављени пред њих, морају у образовној и научној делатности да ускладе системе студирања са факултетима у Европи како би повећали мобилност наставника, сарадника и студената и да промене студијске планове где би били више присутни стручни предмети и практична обука. Факултети морају имати своја *Огледна поља* на којима

би била примењена најсавременија технологија из биљне и сточарске производње и аграрне механизације.

3. *Научни аграрни институти* у нашој земљи су досад постигли значајне резултате. Детаљно су проучени земљишни ресурси и урађене педолошке карте земљишта Србије. Посебно значајне резултате постигли су наши институти у стварању нових сорти и хибрида ратарских, повртарских, крмних биљака, воћарских врста и винове лозе. Новостворени култивари су одиграли значајну улогу у повећању пољопривредне производње. Развој семенарства и садног материјала је важан фактор у коришћењу нових култивара. Научни радници из института и са пољопривредних факултета унапредили су заштиту биља и развили нове технологије производње. Стручњаци за сточарство имају значајну улогу у увођењу у производњу нових раса домаћих животиња, бризи о здрављу домаћих животиња и креирању нових технологија прераде меса и млека. Да би пољопривредни факултети и научни институти у Србији опстали у оштрој међународној конкуренцији морали би да добију већу системску подршку, као што би и сами морали да развијају своје предузетништво кроз практично применљиве пројекте.

4. У Србији је данас неопходна *алтернативна развојна, социјална и просветна политика*, а у њеном склопу и таква *реформа образовног система* на свим нивоима –од основног, преко средњег, вишег и високог образовања - која би могла да подстакне решавање старих структурних и нових развојних проблема српског села и пољопривреде.

5. *Средњошколско пољопривредно образовање* треба да обезбеди сваком појединцу да стекне неопходно стручно знање и практичне вештине ради ефикаснијег укључења у свет рада и наставак школовања. Да би испуниле своју мисију пољопривредне школе морају добити неопходне услове за рад, посебно за извођење практичне наставе као једног од кључних делова наставног процеса. У том циљу би држава морала, кроз већа улагања у развој села и пољопривреде, реафирмисати пољопривредно занимања, учинити га профитабилним и друштвено

вреднијим и тиме омогућити развој модерне пољопривреде и одрживи развој села.

6. Потребно је *више практичне наставе*, нарочито у високим струковним пољопривредним школама. С обзиром да и пољопривреда може да буде мултифункционална, да није везана само за примарну пољопривредну производњу већ и за прераду, туризам, трговину, маркетинг, заштиту животне средине, информационе технологије и слично, реформом наставе би требало увести студијске програме који ће повезати пољопривреду и сродне привредне и друштвене делатности и одговарајуће научне дисциплине. Тиме би се највероватније повећало интересовање студената за агрономску струку, нарочито код оних који не намеравају или немају услове да се баве примарном пољопривредном производњом.

7. Пренос знања до пољопривредних произвођача одвија се и преко *пољопривредне саветодавне службе*. Пољопривредно саветодавство има за циљ да практичним саветима и препорукама помаже решавање животних проблеме људи који се баве пољопривредном производњом и руралном економијом. Саветодавство је у основи везано за пренос технологије и знања од истраживачких институција до пољопривредних произвођача и у том циљу се предлаже иновација у образовању по моделу неформалне „школе у пољу“ - не само за пољопривреднике него и за ученике средњих пољопривредних школа.

8. У склопу реформе образовање за модерну пољопривреду посебан значај би требало посветити стицању и преношењу знања које се тиче све захтевнијих *еколошких стандарда*, очувања и заштите здравља пољопривредника, њихове безбедности на раду, а нарочито очувању здравствене безбедности пољопривредних производа који се користе као храна за људе и животиње, па као такви излазе на домаће и страно тржиште. У том смислу су важна знања којима се подижу еколошка свест и здравствена култура пољопривредника, које подразумевају правилан приступ ризицима као што су рад у неповољним климатским условима,

изложеност сунчевом зрачењу, пестицидима, инфективним агенсима, тежак физички рад и рад са пољопривредним машинама, као и прековремени рад и рад деце. Све наведено морало би се наћи као обавезно градиво у наставним програмима - од основних сеоских школа, па преко средњих и виших, до високих пољопривредних школа и факултета.

9. У циљу *професионализације пољопривредног рада*, после којег традиционални сељак постаје модерни пољопривредник, у Србији би, као и другим европским земљама с развијеном пољопривредом, требало развијати а не редуковати мрежу пољопривредних стручних школа, али и разних стручних семинара, курсева и других повремених облика стицања стручног знања без којег се нико не може бавити модерном пољопривредом.

10. Посебан задатак државе и њених просветних власти морало би да буде *очување сваке сеоске школе* без које је немогућ опстанак села у неразвијеним брдско-планинским подручјима која су изложена брзом демографском одумирању, а имају велики стратешки и национални значај за Србију.

МОГУЋНОСТИ (САМО) ЗАПОШЉАВАЊА У СЕОСКИМ СРЕДИНАМА

САНУ, Београд, март 2017.

Академијски одбор за село САНУ одржао је округли сто на тему *Могућности (само)запошљавања у сеоским срединама у Србији* на којем су након уводних излагања и дискусије која је након тога уследила усвојени следећи закључци и препоруке са предлогом мера за брже запошљавање у сеоским пределима:

- На основу досадашњих сазнања, сеоски предели Србије простиру се на око 85 % територије, у њима живи око 45 % становништва, а расположиви ресурси (природни, економски и људски) нису довољно искоришћени.
- На то указују подаци о необрађеном земљишту, броју празних кућа и обора за тов стоке, с једне стране, и високог броја незапослених младих стручних људи, с друге стране.
- С обзиром на кризу у којој се у Србији налазе друштво и село, привреда и пољопривреда, проистиче потреба за ефикаснијим коришћењем свих расположивих ресурса за брже решавање проблема незапослености.
- У том смислу су неопходни конкретни национални развојни програми запошљавања у *биљној производњи, прехрамбеној индустрији, услугама и домаћој радиности*.
- Истовремено, на нивоу локалних самоуправа неопходно је успоставити географско–информациони систем (ГИС) расположивих ресурса и обезбедити њихово стално праћење.
- Препоручује се научно-истраживачким институцијама да се укључе у *дефинисање развојних профитабилних програма и бизнис планова малих и средњих предузећа(МСП)*.
- Влади Републике Србије се препоручује да успоставити систем управљања руралним развојем који би био вертикално повезан са локалним

самоуправама, коморским системом, задружним савезима, научно-стручним институцијама, породичним газдинствима, малим и средњим предузећима.

- На основу конкретних развојних програма обезбеђивали би се извори финансирања већег запошљавања од самих привредних субјеката, разних фондова, банаке, ино– средства из прекограничне сарадње на партнерској основи и других.
- Млади који се одреде да остану да живе и раде на селу треба да имају предност у разним финансијским програмима стимулацијама и кредита, како домаћих тако и страних, који се додељују за развој села. То се нарочито односи на младе стручњаке, чије запошљавање би држава требало да субвенционише.
- Младним брачним паровима који се одлуче да живе у селима држава би требала да обезбеди најмање 50.000 евра бесповратних средстава за куповину куће и започињања пољопривредне производње, уз уступање на бесплатно коришћење расположивог пољопривредног земљишта. Они би били ослобођени свих пореза и других дажбина најмање три године.
- Свима који су заинтересовани неопходна је системска стручна помоћ и додатна обука за израду пословних планова и самозапошљавање.
- Мали посед и ниска продуктивност у српској пољопривреди налаже потребу да се за житеље села обезбеде додатни приходи из ванпољопривредних делатности.
- Ефикасно (само)запошљавање у селима није могуће без перманентног самообразовања пољопривредника. У циљу унапређења људских ресурса у руралним срединама и њиховом бољем искоришћавању, образовно-истраживачке институције, саветодавне службе, министарства и локалне самоуправе морају активно да учествују у обезбеђењу трансфера иновативних технологија, а првенствено практичне обуке оних који траже запослење, оних који би да започну сопствени бизнис, као и оних који су као технолошки вишкови остали без посла.
- Улога пољопривредне саветодавне службе у овоме је кључна, те је неопходно свестрано јачање њених капацитета.

ОБНОВЉИВО КОРИШЋЕЊЕ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА У СЕОСКИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ

САНУ, 27-28. септембра 2017.

У Српској академији наука и уметности је у организацији Академијског одбора за село 27. и 28. септембра 2017. године одржан научни скуп на тему *Обновљиво коришћење природних ресурса у сеоским подручјима Србије*, на којем су, на основу поднетих радова и расправе о њима, усвојени следећи

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

- *Акумулирани еколошки проблеми* чине једно од кључних обележја данашње цивилизације. Наша пољопривреда је изложена процесима механизације и хемизације, а то се директно и највише одражава на село, где се налази пољопривредна производња. Механизација је мање штетна од хемизације, али није без негативних ефеката по животну средину. Прогноза масовног појављивања штеточина, проузроковача болести и корова, може да предупреди или ублажи многе еколошке проблеме на селу и у пољопривреди уопште.
- За *производњу здравствено безбедне хране*, код нас још увек постоје релативно повољни природни услови. Да би се ти услови искористили, потребна је потпуно нова аграрна стратегија којом би држава свестрано и системски подржавала такву развојну преоријентацију српске пољопривреде, а самим тим и села. То подразумева подршку технологијама које ће осигурати бољу безбедност хране.
- Један од великих еколошких проблема на селу представљају *дивље депоније*, као и нестручно уништавање и спаљивање пестицидне и друге амбалаже или једноставно бацање амбалажног отпада што доводи до загађења земљишта, површинских и подземних вода и тако се угрожава живот људи на селу, а одатле преко пољопривредних производа и у граду.
- Треба радити на *увођењу саветодавне пољопривредне службе* која би била усмерена и на решавање еколошких проблема уз обуку о правилној

употреби пестицида и ђубрива, као и збрињавању пестицидног амбалажног отпада, пре свега.

- Такође, потребна је **преоријентација на масовну употребу органских ђубрива**, биолошких средстава за заштиту биља и строго контролисано допунско коришћење минералних (неорганских) материја, са што мањим штетним дејствима по људско здравље.
- На основу анализа тржишта, потребно је направити предлоге за једну или више локација за **изградњу фабрике за отпад амбалаже пестицидних материја**. Потребно је размотрити могућности државе да сноси трошкове или учествује у трошковима уништавања амбалаже, као што је случај са земљама из нашег окружења. Постоје многи предлози о решавању проблема амбалажног отпада, као што су: постојање финансијске стимулације од стране министарства за повраћај свих врста амбалажа, где би на амбалажи постојао износ кауције, који би био довољно стимулативан за повраћај робе, казнене мере на свим нивоима протока амбалаже, као и контејнери за сакупљање амбалаже, који би били лоцирани код пољоапотека и који би се преносили у регионална складишта, одакле би се даље амбалажа превозила до погона за уништење.
- Посебан акценат је на **очувању земљишта** и унапређењу гајења усева кроз конзервацију земљишне влаге, очувању структуре, контроли корова, заштити од ерозије, побољшању потенцијалне плодности земљишта и др. Све то доводи до смањења примене ђубрива и пестицида с једне, односно заштити земљишта и животне средине уопште, с друге стране.
- У **енергетско-еколошком** смислу држава треба да подстиче све оне који на својим имањима, салашима и кућама за одмор производе сопствену електричну струју из малих хидроелектрана, електрана на биогаз и ветар, као и топлоту из соларних ћелија и геотермалних вода. Неопходно је ширење сеоске енергетске инфраструктуре засноване на локалним обновљивим изворима енергије и примени технологија за повећање енергетске ефикасности. Према извештајима ФАО сектор пољопривреде

је одговоран за око 30% глобалног загревања (укључујући дефорестацију, спаљивање биомасе и промене у начину коришћења земљишта). Агроекосистеми могу да буду извор енергије и преко животињских и биљних остатака за производњу метана (биогаз). Ова производња је веома погодна за газдинства са сталним извором анималног отпада и може у великој мери да задовољи потребе за енергијом на газдинству. Најатрактивније решење оваквог начина производње обновљиве енергије је комбиновање производње енергије са производњом других неопходних инпута на фарми, као што су органска ђубрива или сточна храна. Поред тога, треба се трудити да се остаци од жетве уситне и тако остану у земљишту, уз додавање микроорганизама корисних за органску пољопривреду.

- **Флексибилнија агротехника** мора бити спој конвенционалних начина са модерним технологијом која подразумева преиспитивање система обраде земљишта, рационалније ђубрење, интегрални прилаз у заштити биља, плодореде са већим учешћем легуминоза, одговарајуће сорте и семенарство.
- **Семе** је прва и најважнија карика у ланцу производње хране, па је стога скована синтагма "суверенитет семена = суверенитет хране". Зато је неопходно устројити резерве (базног) семена за сваки егзистенцијално битан усев. Осим подршке оплемењивачком раду, држава мора обезбедити улагање у проучавање специфичне њивске технологије за новостворене сорте, затим за подстицање проучавања посебне семенске технологије за добијање највећег броја клијавих семена за сорте широкоредих усева. Увек подстицати ситне и сиромашније земљораднике да купују сертификовано семе.
- **Травњаци** имају незаменљиву улогу у очувању биодиверзитета неких биљних и животињских врста, тако да могу послужити и за реинтродукцију појединих ретких или критично угрожених врста у области где постоје услови за њихов развој. У нашој земљи травњаци се одликују великим флористичким богатством - са 50 до 100, па чак и до

200 биљних врста. Поред тога, заснивање и одржавање травњака је одличан вид борбе против ерозије, а истовремено повољно утиче на физичке и хемијске особине земљишта, нарочито у брдско-планинском подручју. Велики недостатак наших природних травњака је и неповољан флористички састав, односно велико учешће корова у биомаси, високо учешће нискоквалитетних трава, одсуство легуминоза и друго. Заступљеност корова на нашим травњацима често се креће преко 50, чак и 75 %, зависно од типа биљне заједнице и надморске висине. Ако се овоме дода и то да се травњаци касно косе, услед чега се добија биомаса лошег квалитета, са ниским садржајем протеина и високим садржајем целулозе, проценат искоришћења овог значајног ресурса је веома низак. Одговарајућим ђубрењем ливада и пашњака минералним и органским ђубривима, могуће је остварити повећање приноса сена неколико пута, уз истовремено побољшање квалитета крме.

- *Сточарство* на таквим травњацима има своја посебна својства на којима је створен велики број аутохтоних технологија млечне производње и специјалних сувомеснатих производа. Држава треба да подстиче да сваки производ добијен из аутохтоне технологије има своје устаљено име, ознаку и податак да ли је конкретни производ добијен у домаћинству или у прерадним капацитетима. Основни циљ је да се најбољи аутохтони производи високог квалитета и јединствене технологије заштите и да за свој квалитет остваре одговарајућу цену на домаћем и страном тржишту.
- Због специфичних и разноврсних биљно-географских, климатских, орографских и едафских услова, у Србији је значајан и мало коришћен *биодиверзитет аутохтоних сорти* поврћа, воћа и винове лозе, којих има више стотина. У том смислу се најпре морају сачувати њихове самоникле врсте, што је стратешки важан и заједнички задатак одговарајућих научних института и надлежних државних служби.
- За реализацију овакве замисли неопходни су пројекти који функционишу на *глобално признатим принципима, као заједничка активност државе, привреде и науке*. Такви пројекти претпостављају да актери тог

модела (универзитети, пословни сектор и држава) делују на принципима отворене циркулације циљева и знања из чега се рађа инвенција, иновација и друштвена вредност од које зависи одрживи развој. Само тако се може остваривати одрживи развој пољопривреде на принципима зелене економије и коришћења обновљивих извора енергије који захтевају минимално ангажовање ограничених природних ресурса и не нарушавају њихов еколошки статус.

МОГУЋНОСТИ (САМО) ЗАПОШЉАВАЊА У СЕОСКИМ СРЕДИНАМА

САНУ, Београд, 11. март 2017.

Академијски одбор за село је 11. марта 2017. године одржао округли сто на тему *Могућности (само)запошљавања у сеоским срединама* на којем је после уводног излагања (Данила Томић и сарадника) уследила дискусија, након које су усвојени следећи

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

са предлогом мера за брже запошљавање у сеоским пределима

1. На основу досадашњих сазнања у сеоским пределима Србије постоје природни, економски, људски и други ресурси који нису довољно искоришћени. На то указују, с једне стране, подаци о необрађеном земљишту, броју празних кућа и обора за тов стоке, а са друге стране, велики број незапослених младих и стручних људи у околним градовима.
2. С обзиром на кризу у којој се данас у Србији налазе привреда, пољопривреда, градови, села и друштво у целини, неопходно је боље организовање државе и самоорганизовање незапослених како би се користиле све реалне могућности за (само)запошљавање у сеоским срединама: у *биљној производњи, прехранбеној индустрији, услугама, сеоском туризму, домаћој радиности* и другде.
3. У том циљу би на нивоу локалних самоуправа било неопходно да се успостави географско – информациони систем (ГИС) који би евидентирао расположиве развојне ресурсе и систематски пратио њихово коришћење.
4. Истовремено препоручујемо научно-истраживачким институцијама, да се укључе у *дефинисање развојних профитабилних програма и бизнис планова малих и средњих предузећа у сеоским срединама (МСП)*.
5. На нивоу Републике Србије, неопходно је системски повезати локалне самоуправе, привредне коморе, задружне савезе, научно-стручне

- институције и саветодане пољопривредне службе са породичним газдинствима и са малим и средњим предузећима по селима.
6. Извори финансирања развоја села могу да буду различити, те би у односу на њих сви привредни субјекти морали да имају своје бизнис планове. За развој села и пољопривреде, поред средстава из аграрног буџета, користила би се финансијска средства из разних фондова и банака (домаћих и страних), али и средства из прекограничне сарадње, на партнерској основи, на основу конкретних развојних програма.
  7. Предност у системској финансијској и свакој другој подршци за (само)запошљавање требали би да имају млади стручњаци и млади брачни парови који се определе да живе и раде на селу.
  8. Младим брачним паровима који се определе да трајно живе и раде на селу, поготово у подручјима с израженом депопулацијом, држава би требала да обезбеди најмање 50 000 евра бесповратних средстава за куповину куће и започињање пољопривредне производње, као и да их ослободи свих пореза и доприноса најмање три године.
  9. Држава би домаћим компанијама требала да даје неопходне стимулације за запошљавање младих стручњака и отварање нових радних места, макар у истом финансијском износу у којем их даје страним инвеститорима, мада би морала далеко више да подстиче домаће предузетништво.
  10. Због неповољне аграрне структуре (ситног поседа, ниске продуктивности, екстензивне пољопривреде, старе и необразоване радне снаге, техничко-технолошке заосталости) неопходно је стварање системских предуслова за је модерну пољопривреду: укрупњавање поседа, техничко опремање и стручно образовање пољопривредника, развијенија локална саветодавна мрежа, али и могућности да се млади стручњаци у селима запошљавају и у непољопривредном сектору из којег би остваривали додатне приходе за пристојан животни стандард.

ЕТНО СЕЛА И СЕОСКЕ АМБИЈЕТАЛНЕ ЦЕЛИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Сирогојно, 10. до 12. априла 2017.

Академијски одбор за село САНУ, у сарадњи са Музејом на отвореном *Старо село Сирогојно*, организовали су од научно-стручни скуп, на тему *Етно села и сеоске амбијанталне целине у Републици Србији и Републици Српској* и тим поводом усвојили следеће

ЗАКЉУЧКЕ, ПРЕДЛОГЕ И ПРЕПОРУКЕ

1. Потребна је већа друштвена брига о приватним етно насељима, укључујући и интердисциплинарна истраживања како би се проширивала, продубљивала и сажимала домаћа и страна искуства о њима.
2. Предлаже се да статус објеката и амбијенталних целина, које се означавају као етно-села, најпре буде стручно верификован, а потом правно акредитован према унапред одређеној управној процедури од надлежних локалних, регионалних и државних органа, према њиховом значају за локални и национални културни идентитет.
3. Израдити стратешки документ о стању етно-комплекса и споменичких целина како би се избегло стихијско и непромишљено поступање према културном наслеђу и природном окружењу објеката од националног значаја.
4. Препоручује се да се у Србији и Републици Српској све етно локације евидентирају, категоришу према стручним критеријумима, уврсте у стратешко-планске документе и у туристичку понуду.
5. У местима и општинама у којима се налазе етно-комплекси и споменичке целине на организован начин развијати културне потребе код локалног становништва (нарочито код младих) .
6. Подстицати мултифункционалност свих етно-комплекса и тако обезбедити њихову самоодрживост. С тим у вези обезбедити неопходну институционалну и

економску потпору за сеоски туризам, прилагођен локалним и регионалним условима.

7. Препоручује се локалним властима и приватним предузетницима да у својим срединама идентификују културне објекте који би могли да послуже за подстицање руралног развоја и да у својим развојним плановима операционализују начине њиховог коришћења: планским документима и оснивањем удружења грађана, задруга, предузећа, агенција и слично.

8. Сеоске целине и објекте који чине вредно градитељско наслеђе треба боље заштитити, дефинисати подстицајне мере и обезбедити средства која би привукла све заинтересоване и потенцијалне инвеститоре да се укључе у њихово очување и ревитализацију.

9. Указујемо свима који се баве етно целинама, на законску обавезу да користе српски језик и ћирилично писмо за њихово јавно означавање.

10. Предлаже се Министарству културе Републике Србије и Републичком заводу за заштиту споменика културе за преиспитивање одговарајуће правне регулативе која се односи на организацију и рад постојећих и планираних музеја на отвореном, других етно-комплекса и споменичких целина.

11. Подржан је предлог за формирање Музеја народног градитељства западне Србије и дата препорука за отварање етно-кућа, као неформалних завичајних музеја.

СИСТЕМ ЗАДРУГА И СЕОСКА САМОУПРАВА У СРБИЈИ

САНУ, Београд, 23. мај 2019. г.

Академијски одбор за село САНУ организовао је у Београду 23. маја 2019. године округли сто на тему *СИСТЕМ ЗАДРУГА И СЕОСКА САМОУПРАВА У СРБИЈИ*. председавајући су били: академик Драган Шкорић и академик Живорад Чековић. На скупу су поднета следећа уводна саопштења:

1. академик драган Шкорић, министар Милан Кркобабић: *Национална акција 500 задруга у 500 села Србије.*
2. проф. др Милован Митровић: *Системски приступ новом српском задругарству и локалној сеоској самоуправи – акциони модел.*
3. проф. др Срђан Шљукић: *Задруге и одрживи развој - поуке за Србију.*
4. проф. др Марија Николић: *Улога пољопривредних факултета у систему задругарства у Србији.*
5. др Раде Јовановић, проф. др Снежана Јанковић: *Улога Института за примену науке у пољопривреди у систему задругарства у Србији.*
6. проф. др Зорица Васиљевић, др Јонел Субић, др Владо Ковачевић: *Улога Института за економику пољопривреде у систему задругарства у Србији.*
7. Никола Михајловић: *Улога задружних савеза у новом задругарству Србије.*
8. Раде Утвић: *Пример добре праксе - Земљорадничка задруга Зубин Поток*

Након изложених саопштења и дискусије која је уследила, искристалисали су се следећи:

ЗАКЉУЧЦИ, ПРЕДЛОЗИ И ПРЕПОРУКЕ

1. *Задружни систем* чине основне задруге које су међусобно повезане по територијалном и функционалном принципу у савезе који могу бити територијални (локални, регионални, национални и међународни) и секторски (по разним делатностима).
2. Као организовано удружење сродних задруга, задружних савеза и задружних предузећа, задружни систем оптимализује економско-социјално предузетништво које је незаобилазни вид националне економије, који је комплементаран са преостала три економска сектора - приватним (профитним), јавним (државним) и непрофитним.
3. Систем различитих задруга на националном, регионалном и локалном нивоу је и у Србији најпогоднија форма демографске обнове села, масовног samozapošljavanja, збрињавања сиромашних, старих, болесних и хендикепираних, као и начин задовољавања најразличитијих животних потреба људи у селима и у градовима.
4. Задругарство се у глобализованој светској економији потврђује као најбоља функционална допуна малих и средњих приватних предузећа и као жилава алтернатива мултинационалним компанијама представља важан чинилац економског суверенитета државе и народа.

5. У Србији су пољопривредно-кредитне задруге традиционално најзначајнији облик удруживања и пословног организовања пољопривредника и житеља села. Зато је оцењено да је од стратешког националног значаја јавна акција "500 задруга у 500 села", коју је предложио Академијски одбор за село САНУ, а подржао и практично покренуо Кабинет министра за регионални развој. Крајњи циљ ове акције је да се у Србији убрза стварање економски перспективног и социјално одговорног задружног система без којег није могућ одрживи развој српског села и модернизација српске пољопривреде.
6. У догледно време свако демографски одрживо село у Србији требало би да има своју *сеоску задругу која би имала посебан (привилеговани) статус у систему задругарства*. То би подразумевало да неопходне државне финансијске и друге подстицајне мере приоритетно требало да буду усмерене на породична газдинства удружена у сеоске задруге.
7. Само уз помоћ задруге власници малих и средњих газдинстава могу да опстану на домаћем и страном тржишту у све јачој конкуренцији са великим националним и мултинационалним компанијама за производњу и промет хране. То значи да без задруге у селу само село нужно остаје без виталног становништва, демографски се празни и неумитно се гаси. Оно село које има своју задругу лакше и брже долази до свега другог: до државних фондова и других финансијских подстицаја, до добрих путева и брзог интернета, квалитетне здравствене и социјалне заштите, до школе, цркве, спортских објеката и културних манифестација. За успостављање модерног, економски перспективног и социјално одговорног система задругарства као основе одрживог развоја села и пољопривреде у Србији, неопходне су структурне промене у аграрним односима (аграрна реформа) и читав низ нових правних и економских подстицаја задружном организовању сељака и локалној сеоској самоуправи.
8. *Самоорганизовање* у задруге подразумева и захтева *развијену локалну самоуправу* која се не зауставља на нивоу општина, већ се спушта до нивоа сваке *сеоске месне заједнице*. Пропорционални изборни систем је укинуо традиционалну народну самоуправу, кад је село имало свог одборника у општини, којег данас замењују страначки повереници у селима. У том смислу се надлежним државним органима предлажу законске промене које би сеоским месним заједницама вратиле нека стара и подарила нека нова управно-административна овлашћења, сигурније изворе финансирања и неке изворне приходе.
9. У пограничним и брдско-планинским подручјима Србије, која имају посебан стратешки значај у политичком и војно-безбедносно смислу, треба формирати *мале сеоске општине* које би имале правни статус *управних локалних јединица*. У њима би држава непосредно уређивала односе и делатности сходно националним јавним интересима тако што би, поред осталог, имала право прече куповине пољопривредних газдинстава, обрадивог и шумског земљишта, сеоских кућа и привредних објеката и могућност непосредних економских подстицаја становницима ових крајева.
10. Да би *Национална акција 500 задруга у 500 села Србије* превазишла оквире политичке кампање која у најбољем случају омогућује само половичне резултате, позивају се сви надлежни државни органи, а нарочито Министарство пољопривреде и Министарство државне управе и локалне самоуправе, да у границама својих овлашћења и финансијских могућности дају свој допринос изградњи *система задругарства и локалне сеоске самоуправе* као неопходне институционалне основе одрживог развоја српског села и пољопривреде. Уз министарства и Владу Србије, неопходна је активна

подршка и других националних, покрајинских и окружних органа државне управе и локалне самоуправе, надлежних за област аграрне политике и руралног развоја, као и још већа стручна сарадња са пољопривредним институтима и факултетима. Они који су учествовали у раду овог округлог стола као представници својих институција и организација, изразили су спремност да све своје стручне и људске капацитете укључе у стратешки национални пројекат обнове и изградње система задругарства и сеоске самоуправе у Србији.

РАЦИОНАЛНО КОРИШЋЕЊЕ ЗЕМЉИШТА И ВОДА У СРБИЈИ

Бања Ковиљача, 28-29. октобар 2019. г.

У организацији Академијског одбора за село САНУ, одржан је 28-29. октобра 2019. године у Бањи Ковиљачи на тему *РАЦИОНАЛНО КОРИШЋЕЊЕ ЗЕМЉИШТА И ВОДА У СРБИЈИ*. На скупу су приказана следећа саопштења:

1. Милован Митровић: *Постсоцијалистичка транзиција и аграрна реформа у Србији;*
2. Слободан Марковић: *Палеоземљишта у лесу – зашто треба чувати земљишне ресурсе - лекције из прошлости ;*
3. Мирослав Малешевић, Владимир Аћин, Радивоје Јевтић: *Прилог познавању односа биљка – земљиште – клима и примена савремених технологија у производњи;*
4. Радмила Пивић, Александра Станојковић-Себић, Јелена Максимовић, Зоран Динић: *Земљишта дела централне Србије и квалитет расположиве воде за наводњавање;*
5. Миливој Белић: *Земљишни потенцијал Војводине;*
6. Бошко Гајић: *Сабијање пољопривредних земљишта – узроци, последице и могућа решења;*
7. Јовица Васин, Јордана Нинков, Тијана Зеремски, Станко Милић, Снежана Јакшић, Милорад Живанов: *Земљишта Војводине – квалитет и органска материја;*
8. Тијана Зеремски, Јовица Васин, Станко Милић, Јордана Нинков, Надежда Стојанов, Милорад Живанов, Војислава Бурсић: *Земљишта Војводине - садржај опасних и штетних материја;*
9. Душан Ковачевић, Снежана Ољача, Небојша Момировић, Жељко Долијановић: *Значај агротехничких мера у очувању земљишта као тешко обновљивог ресурса у концепту одрживе пољопривреде;*

10. Бранислав Ђорђевић: *Стратегија развоја водопривредне инфраструктуре Србије у светлу чињенице да је она водом врло сиромашна и да су водни режими изузетно неповољни;*
11. Оливера Крунић: *Природни потенцијал минералних вода Србије;*
12. Боривој Пејић, Ксенија Мачкић: *Значај и перспективе наводњавања у Војводини;*
13. Ружица Стричевић, Зорица Срђевић: *Предуслови и ограничења развоја наводњавања у Србији. Удруживање пољопривредника ради коришћења воде – пример добре праксе у Србији;*
14. Зоран Кесеровић: *Наводњавање предуслов интензивне производње у воћарству;*
15. Жарко Илин, Борис Адамовић, Ђорђе Војиновић: *Избор земљишта и потребе поврћа за водом;*
16. Драган Терзић, Милорад Стошић, Ратко Лазаревић: *Травњаци Србије, недовољно искоришћени ресурс – ограничавајући фактори и могућности унапређења.*

На основу приказаних саопштења и дискусије међу учесницима дошло се до следећих

ЗАКЉУЧАКА, ПРЕДЛОГА И ПРЕПОРУКА

1. Пољопривредно земљиште и воде у Србији, као и у свакој другој сувереној држави, морају се третирати као ограничено природно добро национално значаја, које налаже посебну правно-својинску и технолошку заштиту и техничку организацију производне и непроизводне употребе и коришћења. Зато је јавни интерес да се оно рационално користи, редовно обрађује и да се не продаје странцима.
2. У временима т.зв. постсицијалистичке транзиције, контроверзне реприватизације и пљачкашке приватизације у области земљишних односа створени су многи структурни и развојни проблеми који налажу нову аграрну реформу којом би био створен нови системски институционално-правни оквир алтернативне аграрне политике без којег није могућ модеран и континуирани аграрни и рурални развој Србије нити њена евентуална интеграција у европске институције.
3. Пољопривредно земљиште се у Србији веома нерационално користи, а веома често и неодговорно економски раубује и опасно биохемијски деградира. У последњим деценијама уочена је његова све већа физичка, хемијска и биолошка деградација и опадање његових производних потенцијала за све врсте пољопривредне производње, а нарочито органске производње здравствено безбедне хране. Тешка механизација све више физички сабија плодне слојеве земљишта, средства хемијске заштите га све више загађују, а удео органских

материја у њима се смањује. Ове тенденције су најизразитије у пољопривредно најзначајнијим равничарским реонима Србије.

4. У погледу вода, по објективним критеријумима којима се оцењују државе, Србија спада у водом сиромашне земље, са изразито неравномерним, неповољним водним режимима – екстремно великим поводњима и дугим периодима веома малих вода, када се све домаће воде сведу на само око $50 \text{ m}^3/\text{s}$, што је десет пута мање од просечних годишњих протока (око $508 \text{ m}^3/\text{s}$). Своје потребе не може да покрије само са властитим, домаћим водама, већ се мора да ослања и на транзитне воде, што је чини врло рањивом, јер не може да контролише ни количине ни квалитет тих вода које долазе из узводних земаља. Транзитне воде се у маловодним периодима спуштају на протоке око пет пута мање од просечних. Стање погоршавају и следећи феномени: (а) 'ресурсни парадокс' - водни ресурси су најоскуднији управо у зонама највећих потреба за водом, што захтева изградњу се дужих и све сложенијих система за допремање воде у таква подручја из зона у којима још увек постоје могућности за изградњу акумулација са годишњим регулисањем протока; (б) само један мањи део 'воде присутне на сливовима' има атрибуте 'водног ресурса' (вода која се може користити), јер не постоје геотехнички, грађевински, социјални, еколошки и други услови за њихово коришћење; (в) стање са распоживошћу водних ресурса још ће се још више погоршавати у складу са глобалним климатским променама, чије су најнеповољније последице погоршање екстремних феномена – повећање великих вода, а смањење малих вода и продужавање њихових трајања. У складу са тим чињеницама Србија може да опстане и да се нормално развија само уколико свој развој темељи на изградњи интегралних вишенаменских водопривредних система, који се постепено међусобно повезују у системе вишег реда, у циљу повећавања функционалности и поузданости, као и на веома брижљивом одржавању свих система, што сада није случај. Поред тога, планска рационализација потрошње и рецикулационо коришћење вода мора да буде једна од константи развојне стратегије Србије.
5. Имајући у виду велику неравномерност вода по простору и времену, интегрални системи се морају темељити на водним акумулацијама. Доста су ограничене просторне могућности за њихову реализацију. Због тога је планско очување простора на којима се оне могу градити један од битних планских приоритета. За све планиране акумулације унете у Просторни план Републике Србије што пре треба урадити планове простора посебних намена, како би се детаљније уредили просторни односи и решили сви потенцијални сукоби интереса на тим сливовима.
6. Посебно су драгоцене акумулације са годишњим регулисањем протока, нарочито ако су смештене у чеоним, горњим деловима сливова, те њиховом планирању и резервисању тих простора треба дати приоритет. У те просторе се не смеју уносити други садржаји који ће својим положајем онемогућити изградњу тих акумулација.
7. Водопривредна инфраструктура има веома строге захтеве у погледу простора који јој је неопходан за развој, строжије од свих других система, осим површинске експлоатације угља и руда. Зато је неопходно да у свим будућим планским документима стратешког просторног планирања просторни захтеви за развој водопривредне инфраструктуре буду третирани управо са тог становишта -

са првим приоритетом. То подразумева да водопривреда своје стратешке планске документе ради нешта раније, тако да сектор вода на основу својих стратешких решења може да јасно искаже који су јој простори неопходни за реализацију неопходне инфраструктуре. Државни апарат треба да све просторе планиране за развој хидротехничке инфраструктуре стриктно заштити од деструкције, до које долази непланским уношењем у њих других садржаја.

8. Стратегија развоја водопривредне инфраструктуре Србије, дефинисана Водопривредном основом (ВОС) и Просторним планом Републике Србије (ППРС) је постојана и има трајно важење. Темелји се на изградњи и постепеном употпуњавању интегралних вишенаменских система. Ради рационализације коришћења врло оскудних водних ресурса развијају се две класе система: (1) регионални системи за снабдевање водом насеља, који се ослањају на квалитетна изворишта подземних и површинских вода; (2) речни системи, на нивоу већих сливова, за коришћење и заштиту вода, и уређење водних режима. Системи су већ у постепеном формирању, дефинисани су Водопривредном основом и Просторним планом Републике Србије и требало би да буду константа при изради и при нувелацијама свих наредних планских докумената о водама и коришћењу простора Србије. Због врло сложених система, којима се вода пребацује на све веће удаљености, Србија се у водопривредном погледу мора третирати као јединствен технолошки и управљачки простор.
9. У свим планским документима који ће се у будућности радити за развој водопривредне инфраструктуре морају се задржати стратешке константе из ВОС и ППРС: (а) наставак развоја 18 регионалних системи за обезбеђивање воде највишег квалитета, и 11 интегралних речних системи за коришћење и заштиту вода и уређење водних режима, највећим делом на заокруженим сливним целинама; (б) израда карата угрожености од поплава, преиспитивање степена заштите од поплава брањених подручја, допуњавање система заштите од поплава применом активних и пасивних водопривредних мера, као и неинвестиционих мера; израда управљачких модела, на нивоу експертних система за подршку управљању у периодима одбране од поплава; (в) заштита вода применом технолошких, водопривредних и организационо-економских мера, са наглашеним приоритетом у реализацији ППОВ којима се штите изворишта и у зонама у горњим деловима сливова, посебно у насељима која се налазе на малим водотоцима; (г) обавеза коришћења акумулација за побољшање водних режима (смањење великих и повећање малих вода); усвајање обавезујуће методике о гарантованим еколошким протоцима који се морају обезбедити у водотоцима ради очувања водених екосистема; (д) обнова, проширење постојећих и развој нових каналских система у равничарском подручју на северу Србије за коришћење транзитних вода и за заштиту од поплава; заштита каналских система од загађивања отпадним водама и њихово уредно одржавање, јер су ти системи најосетљивији на неодржавање, јер за кратко време изгубе своје функционалне перформансе; (ђ) обавеза антиерозионог уређења сливова, са приоритетом радова на сливовима постојећих и планираних акумулација, као и у зонама у којима ерозиони процеси и бујице угрожавају насеља, саобраћајнице, велике технолошке и мелиорационе системе.

10. Највећи приоритет има очување свих изворишта подземних и површинских вода – посебно оних која служе за регионалне системе - јер их има једва довољно за будуће потребе за водом, и јер су сада веома угрожена непланском и нелегалном градњом и деструкцијом разним видовима загађења. Легализација илегално саграђених објеката који непосредно угрожавају хидротехничку инфраструктуру означила би крах државе као организованог система која треба да брине о безбедности својих грађана.
11. Због заштите изворишта и простора неопходних за изградњу акумулација неопходно је што пре приступити решењима која се примењују у свету да се део водне ресурсне ренте (од накнада за коришћење вода) усмерава према подручјима где се ти ресурси налазе и где их треба чувати, чак и уз одрицање од неких компоненти развоја (забрана грађења недовољно чистих технологија у зонама изворишта). Накнаду за загађивање вода - која мора да буде већа од трошкова пречишћавања отпадних вода - треба у целости усмеравати у мере заштите квалитета вода и уређење сливова и изворишта. Обезбеђеност испоруке воде је примерена захтевима корисника. Обезбеђеност снабдевања насеља је врло висока, не мања од 98% у регионалним системима и за технолошке захтеве базних индустрија и термоелектрана, не мања од 95% у мањим водоводима, 80% за системе за наводњавање.
12. Неодржива је садашња ситуација по којој је цена воде социјална категорија, тако да не покрива ни трошкове просте репродукције снабдевања водом и каналисања насеља. Цена воде мора да покрије све трошкове просте репродукције система, трошкове заштите изворишта, трошкове канализације и пречишћавања отпадних вода, као и део трошкова проширене репродукције (око 30%) који подразумева све неопходне истражне и припремне активности за даљи развој система.
13. Имајући у виду неповољне водне режиме, са тенденцијом смањења и просечних, а посебно малих вода, као и продужење њиховог трајања, са појавом узастопног јављања више сушних година, Србија треба акумулацијама и превођењем дела воде у дефицитарна подручја да обезбеди стратешке резерве воде за кризна хидролошка стања. Приоритете имају пројекти: (а) превођење дела воде из слива Увца у слив Великог Рзава, са акумулацијом Велика Орловача, из које би се вода упућивала правцем Велики Рзав – Моравица – Западна Морава – Велика Морава; (б) акумулација Рибарић на горњем току Ибра, узводно од акумулације Газиводе, која би омогућила да се део воде гравитацијом преведе према водом дефицитарном и доста угроженом подручју Новог Пазара.
14. У складу са захтевима из Директиве о водама ЕУ дугорочан програмски циљ је да се водотоци одржавају у добрим класама квалитета (одличан, добар, умерен), или да се врати у њих, уколико су сада у лошијем стању. Тај циљ заштите квалитета вода може се остварити само у оквиру интегралних водопривредних система, истовременом применом три групе мера: (а) технолошких, изградњом постројења за пречишћавање отпадних вода (ПШОВ), у складу са базним принципом 'отклањања загађања на самом извору загађења', (б) водопривредних, наменским испуштањем чисте воде из акумулација у кризним маловодним ситуацијама, (в) организационо-економским мерама, којима се делује превентивно на спречавању загађивања вода и деструкције водотока. За реализацију тих мера битне су следеће организоване акције државних органа.

15. У складу са поглављем 27 приступних преговора за пријем у ЕУ поставља се захтев да се изграде постројења за пречишћавање отпадних вода (ППОВ) по критеријумима ЕУ – за насеља и до само 2.000 ЕС. То је изузетно захтеван и скуп задатак и треба се за њега и организационо припремити, да га можемо да реализујемо властитим снагама. У противном, милијарде евра ће се прелити у руке страних, најчешће трећеразредних предузећа. Неопходно је да држава обезбеди да се ураде типизирани пројекти ППОВ, по модулима - по броју ЕС (еквивалентних становика), који се могу комбиновати, како би се могла да примењује типизирана опрема, од домаћих произвођача. Ради се о опреми коју можемо у потпуности да сами произведемо. У складу са тим држава треба да организује домаћу машиноградњу (која је сада у лошем стању јер нема стабилне дугорочне програме производње) и домаће грађевинске извођаче, да могу да организују серијску, најекономичнију изградњу и одржавање ППОВ. Изградња треба да буде организационо и временски усклађена, тако да се грађевинска механизација пребацује са градилишта на градилиште, у циљу најрационалније и најквалитетније градње ППОВ. У свим постројењима треба користи типизирану домаћу опрему, због погодности одржавања система.
16. Временски приоритет реализације ППОВ имају насеља која се налазе у зони заштићених изворишта (нпр. Брус, Блаце, Сокобања, Сјеница, итд), као и градови који се налазе у горњим деловима сливова (Аранђеловац, Бојник, Бољевац, Бујановац, Ваљево, Врање, Димитровград, Горњи Милановац, Краљево, Крушевац, Куршумлија, Ниш, Лесковац, Нови Пазар, Осечина, Пирот, Прешево, Прокупље, Топола, Ужице, итд.). Посебан приоритет има обнова постојећих ППОВ, која су због лошег одржавања у кризном периоду економских санкција због недовољног одржавања делом изгубила своју планирану ефективност.
17. Водопривредне мере заштите квалитета вода омогућавају да се добар статус вода може постићи и у кризним маловодним стањима, наменским испуштањем воде из слојева акумулације чија је температура најпогоднија за низводне водене екосистеме. Због тога испусти за гарантоване еколошке протоке треба да буду реализовани као селективни водозхвати који омогућавају такво еколошки погодно управљање, а затварачи треба да буду регулациони, који омогућавају распрскавање млаза на испусти и обогаћивање воде кисеоником. Том мером ('оплемењавање малих вода') може се остварити знатно боље стање квалитета вода и екосистема него што би било у природним условима, без акумулације.
18. Организационо-економске мере су превентивне и имају трајни значај за заштиту вода. Оне подразумевају нормативне и контролне мере државе којима се не дозвољава стављање у промет опасних материја и загађујућих супстанци за које постоји супституција (нпр. неразградљивих детерџената, препарата са великим садржајем фосфата, итд.), прописују услови под којима се отпадне воде смеју упуштати у градске канализације, контролише количина и квалитет отпадних вода које се испуштају у водотоке, итд. Економским мерама (путем накнада за загађивање вода) загађивачи се стимулишу да граде и уредно користе ППОВ или да своје прљаве технологије замењују чистијим и са рецикулацијом. Та мера се у свету користи врло ефикасно, на тај начин што се прописује да је накнада за загађивање вода већа од трошкова које би загађивач имао када би саградио ППОВ или побољшао своју технологију. Све већу опасност представљају и предузећа

'кућне привреде' која не ретко у производњи користе и опасне хемијске супстанце, које неконтролисано испуштају у канализацију, чиме угрожавају рад ППОВ. Због тога морају да буду стално под контролом.

19. Заштита од поплава реализује се у складу са приступом који се спроводи у просторно најуређенијим земљама, као комбинација хидрограђевинских и неинвестиционих мера. Заштита линијским системима се ради по концепцији из ППРС. Србију брани око 3.600 km заштитних линија (насипа, обалоутврда). Приобаља великих река (Дунав, Сава, доњи ток Велике Мораве, Тиса) су највећим делом заштићена од тзв. стогодишњих великих вода (вероватноће 1%). Неопходно је да се провери степен заштите брањених подручја због следећег разлога. Највећи део тих система је пројектован половином 60-тих година, са хидролошким низовима са којима се тада располагало. У међувремену је дошло до погоршања режима великих вода, тако да су сада врхови таласа великих вода одређених вероватноћа јављања већи него што су били у време планирања насипа. Узрок тих промена су регулациони радови у горњим деловима сливова (заштита насипима некадашњих плавних зона, надвишавање насипа) који су убрзали концентрацију таласа. Неповољно су деловале и климатске промене. Зато је потребно новим хидролошким анализама преиспитати који су сада реални степени заштите, нарочито у зони великих градова и важних технолошких система (отворени копови, ТЕ, базне индустрије) и по потреби надвисити насипе у оквиру целовитих заштитних касета. Велики је проблем што се неки врло осетљиви насипи који су намењени само за заштиту од поплава сада злоупотребљавају као саобраћајнице за градњу нових нелегалних кућа за одмор на водном земљишту Саве и у зони заштите изворишта Београда. Дивље се граде чак и попречне преграде кроз савску инундацију да би појединци имали прилаз до својих кућа! То је опасна деструкција, јер се тим попречним преградама радикално ремете режими течења у периодима великих вода, а јавно предузеће које је задужено да одржава насипе није то спречило, мада су ти врло опасни објекти грађени у дужим временским интервалима.
20. Трајни значај имају неинвестиционе мере, које се састоје од превентивних мера, којима се утиче на смањење потенцијалних штета од поплава, без инвестиционих захвата. На тим мерама треба још наглашеније инсистирати у новим стратешким планским документима. Неке од кључних неинвестиционих мера су следеће: (а) израда карата угрожености од поплава, праћено просторним планирањем којим се не дозвољава изградња објеката у зонама угроженим од поплава, (б) хидротехничко уређење територије, како би се смањио обим потенцијалних штета; (в) управна регулатива, која прописује начин коришћења поплавама угрожених подручја; (г) технички прописи, којима се условљава начин грађења у плавним зонама, како би се смањио обим штета (избор диспозиција објеката и висински размештај садржаја у њима, у складу са стратегијом 'живети са поплавама'); (д) економске мере, којима се подстиче рационално понашање корисника плавног земљишта (политика обавезног осигурања, којом се, путем адекватне висине премија за потенцијално угрожене објекте дестимулише њихово грађење у плавним зонама). Све те мере су сада наведене и у најновијој Директиви ЕУ о поплавама, у којој се највећа тежина даје управо таквим планско-нормативним неинвестиционим мерама.

21. За разлику од развијених земаља, где су неинвестиционе мере посебно детаљно и обавезујуће разрађене, тако да дају ефикасне резултате, код нас се управо на том плану највише подбацило и та небрига има веома тешке економске последице. Због одсуства контроле све чешће се чак и врло скупи и на плавлeње осетљиви објекти спуштају у зоне се великим ризиком од плавлeња. То је нарочито изражено у долинама бујичних потока. Због тога се потенцијалне штете од поплава код нас експоненцијално увећавају, што је један од највећих проблема који угрожава развој.
22. Посебан проблем постају мање бујичне реке, које у новије време праве највеће штете (Јадар, Уб, Тамнава, Власина, Љуборађа, Јабланица, Скрапеж, Дојкиначка река, више река из горњег слива Нишаве и Јужне Мораве, итд.). Заштита од тих река је могућа само применом интегралних мера, комбинацијом радова у кориту, али и антиерозионим и бујичарским радовима у слуву. Међутим, веома су битне и неинвестиционе мере, спречавањем грађења у угроженим зонама тих бујичних токова.
23. У већем броју градова треба изводити регулације урбаног типа, како би се проблеми заштите од поплава решили на складан начин повезивањем урбане матрице са акваторијом. Због недостатка средстава неке регулације се спроводе само на кратком потезу, што не даје праве заштитне ефекте, а у неким околностима такви парцијални захвати су чак и штетни, јер могу да изазову морфолошку дестабилизацију водотока. Радове на заштити од поплава треба обављати у оквиру хидротехничких целина, како би се обезбедио планирани степен заштите целе брањене касете у приобаљу реке. Парцијални захвати, само на неком краћем потезу немају много ефеката, а врло често доприносе самозаваравању - да је посао на заштити обављен и да је приобаље наводно заштићено. Заштита није обављена, јер велика вода може да пробије оближњу недовољно обезбеђену заштитну линију и дође са бока или са леђа, уколико цела брањена касета није решена као јединствена хидрауличка целина.
24. Развој наводњавања много заостаје за потребама и могућностима. Један од узрока тог стања је незавршен процес транзиције, са неуређеним економским и власничким односима у аграрном сектору. Чак су и постојећи системи запуштени и у дерутном стању: од око 149.200 ha постојећих система за наводњавање у функцији је само око 25%. Због тога је обнова око 280 постојећих система за наводњавање приоритетан задатак.
25. Стратешко полазиште за развој наводњавања је да се оно не треба да третира само као допунска мера за стабилизацију пољопривредне производње у њеној садашњој структури и на садашњем нивоу организованости. Несметан развој и одржавање мелиорационих система може се остварити само уколико се створе такви економски и организациони оквири у којима се целокупан пољопривредни сектор и све његове пратеће области (сточарство, откуп, прерада до највиших нивоа финализације, промет, извоз, итд.) трансформишу у складу са примарном производњом која се остварује путем наводњавања.
26. Организација прехрамбене индустрије, све до највиших нивоа финализације пољопривредне производње, мора се трансформисати и развијати имајући у виду сасвим нову ресурсну, економску и производну основу која наступа у условима развоја пољопривреде са наводњавањем.

27. Пољопривреда у условима наводњавања треба да доведе до корените промене односа друштва према аграрном сектору. Тај сектор, у условима интензивне и стабилне пољопривредне производње, мора да буде потпуно заокружен, са затвореним производним и прерађивачким циклусима, доводећи их до највиших нивоа финализације и пласмана, са производњом оних производа који могу економски да оправдају и учине високо профитабилним иригационе системе. Само се на тај начин стварају услови не само за њихово нормално одржавање, већ се обезбеђује и профит који омогућава улагање у проширену репродукцију. Без тако корените трансформације аграрног сектора и односа према мелиорационим системима не могу се очекивати не само помаци на реализацији нових система, већ ни ваљано коришћење и одржавање постојећих система за наводњавање. Запостављање те битне, стратешки важне чињенице, било је основни узрок недовољног коришћења постојећих система за наводњавање и доводило је до тешкоћа у њиховом одржавању, реконструкцији и даљем проширивању - чак и на земљиштима највиших бонитетних класа.
28. Додатно коришћење хидропотенцијала, као еколошки најчистијег обновљивог извора енергије, има приоритет и обављаће се у оквиру интегралних речних система, најчешће прибранским решењима уз бране акумулација, и у каскадама у коритима за велику воду већих река (Дрина, Ибар, све три Мораве). Савремена технологија омогућава да се рационално користе и потенцијали малих падова, те се такви системи планирају и на алувијалним рекама, искључиво у оквиру пројеката интегралног уређања, заштите и коришћења тих долињских простора (пример: интегрални развојни пројекат долине Велике Мораве).
29. Стратешким планским документима није била предвиђена градње МХЕ на начин како се то сада ради, дугачким цевоводним деривацијама, уз еколошку девастацију малих водотока, тако да је садашња веома опасна пракса реализација тих објеката најгрубља злоупотреба хидрографских и еколошких ресурса земље. Такве диспозиције су неприхватљива решења по низу показатеља, посебно по еколошким, социолошким, енергетским, али и економско-развојним. Бројне МХЕ тог типа имају безначајне енергетске учинке тако да не спадају у категорију обновљивих извора енергије (ОИЕ), јер током читавог свог века експлоатације неће успети да врате енергију која је утрошена за израду материјала за њихову израду, као и енергију утрошену за њихово грађења. Такве МХЕ нису ОИЕ, већ су, у суштини, потрошачи енергије. А нису и еколошки пожељне по показатељима гасова 'стаклене баште' (ГСБ), јер је више ГСБ емитовано током производње материјала за њих и током њиховог грађења, него што оне 'уштеде' током читавог свог века експлоатације. Као такве, оне нису еколошки 'чисти' извори енергије, већ су загађивачи планете гасовима 'стаклене баште'.
30. Воденим екосистемима сада треба помагати да опстану и да се развијају наменским управљањем водним режимима – ублажавањем таласа великих вода и повећањем протока у маловодним периодима. То се може постићи само акумулацијама са годишњим регулисањем протока. Оне се могу врло складно уклопити у окружење и оне могу, наменским управљањем коришћењем и еколошких критеријума, да омогуће повећање биолошке разноврсности у рекама и језерима.

31. Свако подручје (округ, атар) је специфично и захтева посебно техничко решење изградње система за наводњавање. Регионални системи се често пројектују кроз подсистеме, управо због специфичних услова на терену. Чак и мали системи за наводњавање се разликују од атара до атара, због на пример, типа земљишта, топографије, извора воде или усева/засада који се гаји. Изградња система за наводњавање треба да се уради за потребе удружених пољопривредника ради коришћења воде на нивоу атара и/или ширег поручја, јер се на тај начин обезбеђује могућност наводњавања свим заинтересованим странама. Таквим системима треба да управљају сами корисници у смислу одржавања система, расподеле воде и сакупљања накнаде за енергију и употребљену воду. Када је удружен мањи број корисника, онда се они могу међусобно договорити и сами обављати неопходне техничке и административне послове (чишћење канала или поправка цевовода, вентила, плаћање накнаде за воду и струју) – пример добре праксе у селу Ступчевићи. Уколико се пак удружује већи број корисника, онда се по правилу запошљава инжењер, техничко и административно лице, а само удружење треба да послује по правилима и законским регулативама задруга/удружења.
32. Плански развој наводњавања поготово у брдским пределима, где су изворишта удаљена, неопходно је правити мале акумулације или резервоаре и одатле плански разводити воду до самих корисника. По могућству свакој парцели треба доделити један хидрант са регулатором притиска и протицаја као и водомером, како би се могла извршити правична наплата за коришћену воду.
33. Локална самоуправа треба да преко месних заједница упозна пољопривреднике са оптималним начином удружења ради коришћења воде и да им пружи финансијску, техничку и правну помоћ за изградњу система за наводњавање.
34. Све у свему, неопходан је већи трансфер научног знања за примену адекватних норми за рационално коришћење пољопривредног земљишта и вода у ратарству, повртарству, воћарству, сточарству и прерађивачким индустријама, као и за праћење квалитета воде за наводњавање и последица по наводњавано земљиште с обзиром на његову бољу дренажност, физичке и био-хемијске особине и проблеме очувања органске материје и плодности.

Уместо поговора

АКЦИОНИ МОДЕЛ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА СЕЛА И ПОЉОПРИВРЕДЕ У СРБИЈИ

I Како стоје ствари и шта да се ради?

Српско село је данас, после свега што је преживело, економски и у сваком другом погледу, постало зависније од државе много више него некадашње село, а у међувремену је увелико социјално девастирано. Као таквом, нашем селу данас недостаје више неопходних услова за развијање пољопривреде: правно и технички уређено земљиште, образована радна снага, већи сточни фонд, јефтинији капитал, па према томе, трајнији интерес и здравија мотивација младих људи да се баве пољопривредом и да остану да живе у селу. У том смислу су неопходне синхронизоване и темељне системске реформе, како на глобалном тако и на локалном (општинском и месном) нивоу друштвене организације српског села и пољопривреде.

Српска пољопривреда је већ дуго у стању хроничне исцрпљености зато што је деценијама била принуђена да обезбеђује прехрањивање и просто преживљавање нашег становништва. Као таква, она је структурно неприлагођена за развој, а посебно за све оштрију конкуренцију на међународном тржишту. Наша аграрна структура је толико неповољна за модеран аграрни, рурални и укупан друштвени развој да је право чудо како се уопште забележи понеки позитиван биланс у извозу и у још понечему. Такви биланси су само релативно гледано позитивни, јер су резултат још лошијих перформанси других области српске привреде с којима се пољопривреда пореди. Или су последица уцењивачки умањиваних откупних цена пољопривредних производа, неорганизованим произвођачима хране који су препуштени на милост и немилост монополиста свих врста (увозника репроматеријала, извозника пољопривредних производа и њихове политичке менаџерије). Само мањи део

позитивних биланса је економски здрав и то су изузеци за које су заслужни код нас веома ретки успешни аграрни предузетници који су продуктивно, а не шпекулативно оријентисани. У Србији још преовладава ситно пољопривредно газдинство, с више малих парцела неправилног облика у којима је још пре неколико деценија уочен "сукоб трактора и међе" који је данас још већи анахронизам него што је био кад је започета менанизација наше пољопривреде која је, иначе, у међувремену успорена и скоро онемогућена. На техничку непогодност земљишне структуре надовезују се противречности власничких односа над пољоприврдним земљиштем које, као ограничен развојни ресурс од јавног значаја, није ни минимално правно заштићено од разних злоупотреба. Разноврсним друштвеним и еколошким ризицима нарочито је изложено пољопривредно земљиште у друштвеном, државном и задружном власништву, поред аутопутева и у близини великих градова, које на сумњив начин мења титулара и намену, а често се и технички распарчава и оно мало крупних парцела (тамо где су оне раније постојале). Сасвим је разумљиво што тако запуштено земљиште није лако ни наводњавати ни штитити од поплава и ерозије, што додатно чини нерентабилним његову производну употребу, а евентуалну пољопривредну производњу доводи у сасвим подређени положај – не само у међународној размени него и на прерано и претерано отвореном домаћем тржишту.

Ако се свему овоме додају оскудни, нередовни и несистемски креирани подстицаји нашој пољопривреди из сиромашног државног и још сиромашнијег аграрног буџета, нерегулисано аграрно тржиште и правно несигуран привредни амбијент, необразовани пољопривредници и неразвијене стручне службе, депопулација села и сенилизација пољопривреде (који се могу посматрати и као узрок и као последица наведеног стања) – онда се лако може закључити да су основне препреке за развој српског агара системске и структурне, дубоке и трајне. Такве препреке се не могу уклонити никаквим текућим мерама аграрне политике – ове или оне српске владе и(ли) надлежног министарства.

Све су ово разлози због којих је данас у Србији неопходна **нова аграрна реформа** као комплексна мера алтернативне аграрне политике којом се темељно

и системски мења аграрна структура – земљишни односи, правно-организациони, економски, техничко-технолошки и културни (образовни и мотивациони) оквири – и на оптималнији начин креирају и комбинују неопходни чиниоци модерне и развојно перспективне пољопривреде. Парадоксална је околност да је таква реформа одавно била потребна, те да би се неопходна (и не мала) финансијска, техничка и сва друга средства за такав подухват од националног значаја лакше нашла у боље стојећим временима, али да је данашње кризно време у једном битном смислу погодније за практично покретање оваквих пројекта: дубока економска криза је немилосрдно разоткрила све структурне противречности (не само у нашем аграру) и она гони све актере да више не одлажу неопходне реформе. Онда кад "догори до ноката" никакво "шминкање" никоме неће помоћи да још једном забашури оно што је у неком другом контексту "успешно" прикривано.

Оваква каква је данас, српска пољопривреда није у стању ни саму себе да одржава, а поготово није у стању да буде чинилац развоја (ни само руралног, а поготово ширег интегралног, глобалног, еколошки одговорног и у том смислу "одрживог"). А без развијеније пољопривреде Србија неће моћи да се извуче из актуелне кризе нити да се континуирано развија у посткризном периоду. Да имамо нешто друго као ресурс, што би компаративно било погодније од пољопривреде као једног од важних сектора укупног развоја, можда бисмо још неко време могли у Србији да одлажемо аграрну реформу. Чињеница је, пак, да ни краткорочно, а поготово средњорочно и дугорочно гледано, у развојном погледу немамо ништа боље и перспективније од пољопривреде. Главни доказ да је тако, јесу велике наде које се полажу и у овакву пољопривреду каква је она данас, али је велика опасност да се превиди да су такве наде нереалне ако се у Србији што пре не спроведе темељна аграрна реформа. Сумње нема да нова аграрна реформа може да буде успешна само ако буде покренута и спровођена као *државни развојни пројект од националног значаја*. То подразумева озбиљну јавну расправу и неспорну сагласност, најпре међу заинтересованим и компетентним актерима о дубини, ширини и моделу аграрне реформе, што би се испоставило као приоритетан политички задатак надлежним и одговорним

државним органима. Неопходни предуслови за успешно спровођење оваквих развојних пројекта су некорумпирана и ефикасна државна управа, одговарајућа финансијска средства и добро организовани тзв. аграрни интересенти.

Стратешки гледано, нова аграрна реформа могла би по своје значају за укупан друштвени развој да се упореди с пројектом изградње модерних трансевропских саобраћајница кроз Србију или с проширењем енергетских капацитета. Додуше, за изградњу модерних аутопутева и "брзих пруга" кроз Србију странци су заинтересованији него за реформу аграрне структуре и већу конкурентност српске пољопривреде на међународном тржишту. У сектору пољопривреде странце највише занима својина над пољопривредним земљиштем и они ће на све начине настојати да дођу у посед што већих површина наше најплодније земље. А кад се ради о код нас недостајућим страним финансијским средствима морамо знати да ће нам она увек бити доступнија за пројекте који су приоритетнији странцима. Пошто код њих "нема бесплатног ручка" наивно је очекивање обиље европских донација, па ни повољних кредита. Зато је у сваком развоју неопходан ослонац на своје снаге и сопствену акумулацију. Пошто кредите с високим каматама морамо враћати, не треба их без велике нужде узимати. Стране кредите смео узимати само за најнужније стратешке инвестиције и само онда када смо у стању да их враћамо ефектима таквих пројекта.

Чињеница је да су веома скупи пројекти техничког уређивања (комасације, мелиорације) пољопривредног земљишта, а посебно изградња преко потребних система за наводњавање. Они нису за Србију ништа мање важни од улагања у саобраћајну или енергетску инфраструктуру, чак и у смислу посредних ефеката јавних радова у аграру на свеукупно оживљавање посрнуле српске привреде. То што су странци више заинтересовани да финансирају изградњу путева и железнице преко Србије је разумљиво, а средства за пројекте који су нама важни морамо почети сами да прикупљамо. Тешко је замислити оправданији разлог за покретање јавних радова у Србији од оних за техничко уређивање земљишта (комасације), заштиту од поплава и за наводњавање. Притом би се актуелно просецање траса за нове путеве и пруге или изградња

нових хидроакумулација, уз које иду обимне правне и техничке интервенције на пољопривредном земљишту, могли координирати с неопходним комасацијама и мелиорацијама преосталог земљишта у истим подручјима. На то би чак и постојеће законске одредбе које се односе на заштиту пољопривредног земљишта обавезивале потенцијалне инвеститоре или оне који би им одобрили наведене пројекте. Ако би се све ово симултано радило, било би знатно јефтиније, а добило би се и на времену – што је можда и најважније. Проблем је данас само што се тога ретко ко сећа и то помиње као реалну могућност – иако је управо текућа операционализација других инфраструктурних пројекта од националног значаја права прилика за комплементарне пројекте у аграру, коју нипошто не би ваљало пропустити.

А шта да се ради?

- 1. Узети се у памет.** П(р)озвати све научне институције које се баве селом и пољопривредом (факултете и институте) ставити им у приоритетни задатак да у свом домену проуче проблеме и што пре одговоре на напред постављено питање.
- 2. Покренути јавну расправу.** Стручне одговоре на питање шта да се ради у српском селу и пољопривреди тематски систематизовати, ставити на увид најширој јавности и узети као основу за озбиљну јавну расправу у којој би се демократски тестирала сама идеја аграрне реформе и алтернативни начини њеног спровођења.
- 3. Институционализовати акциони пројекат.** Народна скупштина би требала да формира Национални савет за село и пољопривреду, као надстраначко, независно и компетентно радно тело за стручно концептуализовање пројекта аграрне реформе, а Влада да формира међуресорно Министарство за аграрну реформу, као свој политичко-управни орган за њену оперативну припрему и практично спровођење.
- 4. Организационо повезати све заинтересоване.** Идентификовати све заинтересоване научно-стручне, економске, политичке и социјалне институције, интересне организације и удружења из области аграра, просторног планирања и социјалне заштите – на нивоу државе, региона, општина и насеља и на погодан

начин институционализовати њихову активност (права и обавезе) у поступцима припреме и спровођења аграрне реформе на одређеном подручју.

5. **Укључити сва средства јавног информисања.** Позвати сва средства јавног информисања да у свим фазама и на свим нивоима будно прате и одговорно обавештавају демократску јавност Србије како се припрема и спроводи аграрна реформа, који је проблеми прате и како се решавају.

II Нова национална економија и аграрна реформа

Развој села и пољопривреде у огромној мери зависи од развоја српског друштва као целине. Аграрна политика је само један сегмент економске политике на националном плану. Није могуће један приступ имати у националној економској политици уопште, а други у аграрној политици с којом је непосредно повезана политика руралног и регионално-просторног развоја. Здрава сељачка филозофија живота, па и економије као и свега другог, позива свакога да пре свега брине своју бригу, да се сам стара о себи и својој породици, па потом о својим рођацима и комшијама, о свом селу и својој општини, о свом крају, свом народу и својој држави – па тек потом, колико стигне и кад стигне – и освему другом у страном и туђем свету.

Добра економија је по својој изворној суштини одувек била вештина доброг вођења свога домаћинства (грчка реч "оикос" = домаћинство). Наша национална економија би морала прво да се врати у окриље традиционалне домаћинске пословне етике, па тек потом да заплови Моравом, Савом и Дунавом у разне европске и друге светске интеграције.

Унапређење пољопривреде и одрживи економски, социјални и културни развој села у Србији данас више није могућ без темељне промене системског правног оквира у областима које су од животног значаја за људе који се баве пољопривредом и који станују у селима – што је истовремено и стратешки национални и државни интерес. После распада државе, дугогодишњих спољних санкција, ратова, постсоцијалистичке транзиције и унутарњих блокада аграрног, руралног и свеукупног друштвеног развоја, Србија би сама морала добро изнутра да се преуреди да би могла успешно да приступи било каквим ширим, а

поготово европским интеграцијама. Кад је реч о аграрном сектору и области руралног развоја, реформа би морала да уклони структурне неусклађености и развојне блокаде у 1) у земљишним односима, 2) у организацији пољопривредне производње и 3) у просторној организацији мреже насеља у Србији.

1. Земљишни односи. Новим законима о поседовању, коришћењу и располагању пољопривредним земљиштем треба нагласити посебан значај плодне земље као ограниченог природног добра од општедруштвеног значаја, над којим нико не може да има неограничену својину. У том смислу нове земљишне законе ваља прилагодити најбољој српској и европској правној традицији у којој су уравнотежене економско тржишне и социјално-егзистенцијалне функције пољопривредног земљишта за сељаке пољопривреднике, за аграрне предузетнике и државу Србију. Тиме се аграрна реформа у целини доводи у оквире уравнотежених тржишних и државно-планских начела привређивања и постаје стуб социјално одговорне аграрне економије и одрживог руралног развоја. Земљишни закони би требали да обезбеде економски рационално и еколошки безбедно и одрживо коришћење пољопривредног земљишта, да олакшавају и подстичу његово техничко уређивање, хидромелиорације, очување биолошког и физичко-хемијског бонитета и одговарајуће климатско и географско зонарање.

Шпекулације с препродајом пољопривредног (као и грађевинског) земљишта озбиљна држава не дозвољава, а држава која намерава да се уозбиљи морала би да поништи све такве правно недозвољене радње и да земљишне односе врати у пређашње стање. Притом би требало користити правно искуство најразвијенијих европских држава, укључујући и преузимање законских решења оних земаља које су ефикасно заштитиле оне који се сами баве пољопривредном производњом и живе на подручју на којем је катастарски укњижено дотично земљиште. За нас би било корисно искуство Данске, Аустрије, Немачке или Француске које би се у реформи земљишних (власничких и других) односа могло комбиновати с најбољом српском традицијом у којој својина над земљом никад није била апсолутна и неограничена.

Неопходно је да се и приликом коришћења, а нарочито при купопродајама, урачунава стварна *диференцијана рента* одговарајућих земљишних парцела. То што је нека просечна парцела постала баснословно скупа, зато што је поред ње новоизграђени систем за наводњавање, аутопут или је постала привлачна за изградњу пословних или стамбених објеката, није заслуга њеног власника, па ни приходи од продаје или закупа не могу припасти само њему. Такве парцеле би морале да буду знатно више опорезоване, а надокнада за њих у реституцији имовине би морала да буде знатно мања. Новчани фонд који би се тако оформио користио би се за подршку онима који би са својим породицама отишли у пределе који остају без сеоског становништва и тамо се бавили пољопривредом. У тим крајевима држава би куповала или на 50 година закупуљивала напуштене куће и пољопривредна газдинства и давала их на коришћење онима који би хтели и могли да их користе, а сами немају сопствена средства за пристојну егзистенцију.

2. Организација пољопривредне производње. На прецизно нормираним својинским овлашћењима над пољопривредним земљиштем, као и над финансијским и друштвени капиталом који се активира у пољопривреди, успоставили би се еластично креирани различити организациони облици пољопривредне производње, прераде и промета пољопривредних производа. На плурализму правних својинских облика заснивао би се и плурализам организованих аграрних институција у овој области, као што су:

- *Породична пољопривредна газдинства*: мала, средња и велика.
- *Пољопривредне задруге*: опште (матике); специјалне; локални, регионални и национални задружни савези.
- *Пољопривредна предузећа*: мала породична, средња акционарска, велика холдинг агро-индустријска.

Оптималан организациони облик ових аранжмана биле би **сеоске задруге општег типа** у којима би се могли наћи и организационо повезати, па и интересно умрежити, стари одсељени власници и нови досељени корисници напуштених пољопривредних газдинстава у подручјима Србије у којима је

изражена депопулација. Такве *задруге-матике* могле би се формирати и у свим другим подручјима, а могле би и да имају своје **сеоске** (произвођачке и прерађивачке) и **градске** (трговачке и потрошачке) одељке. Ако би се у Србији формирало више таквих задруга и задружних савеза на свим нивоима (општинским, регионалним, националним) српско задругарство би као систем организованих и непосредно заинтересованих задруга и задругара могло да створи реалну алтернативу мултинационалним трговачким ланцима који уцењују наше произвођаче прехранбених производа премалим, а потрошаче хране превеликим ценама.

У области финансијских услуга у пољопривреди, држава Србија би била обавезна да оснује *Аграрну развојну банку* преко које би се пласирала средства из аграрног буџета, кредитирала и субвенционисала пољопривредна производња и извоз пољопривредних производа. Ова банка би истовремено имала обавезу и право да контролише пословање штедно-кредитних одељења у пољопривредним задругама чије постојање и деловање треба поново омогућити новим законом о задругама, изменама закона о банкама и финансијским институцијама, као и одговарајућих одредби закона о облигационим односима и других за ово релевантних прописа. Тиме би било осигурано законито финансијско пословање штедно-кредитних одељења задруга и обезбеђен новац задругара који би у њих био положен.

У социјалној области аграрном реформом би сви нивои државне управе и локалне самоуправе (од републичке управе, преко регионалне, до општинске и месне сеоске самоуправе) добили прецизно разграничена права и дужности у пословима организовања и подстицања пољопривредне производње и руралног развоја.

Репрезентативни аграрни синдикати и специјализовна (гранска) пословна интересна удружења пољопривредника требала би да буду системски укључена, на свим нивоима власти, у све фазе креирања и спровођења свих оних мера аграрне политике које се тичу њихових непосредних интереса.

У области ширења и преношења неопходних стручних знања за модерну пољопривреду, посебан системски положај и улогу би требало да добију пољопривредни факултети и научни институти, више и средње стручне школе и локални центри за трансфер знања у пољопривреди – којима би требало правно прецизирати одговарајуће задатке и овлашћења у пословима аграрног и руралног развоја и за то им приоритетно обезбедити потребна финансијска и техничка средства.

У овоме, као и у већини других реформских иновација у аграру, добри примери праксе у европским земљама, и поред знатних разлика у степену нашег и њиховог економског и друштвеног развоја, могу се користити као прототип и за наша институционална решења. У овој области имамо највише реалних изгледа да се приближимо Европи, уместо што настојимо да их "стигнемо и прстигнемо" кад безглаво срљамо у проблематичне приватизације и још проблематичнију продају државног пољопривредног земљишта – не само "мангупима у нашим редовима" него истим таквим или још горим и још штетнијим странцима. Тако нешто се у озбиљним европским земљама није дешавало најмање у последњих сто година. И због тога они имају пољопривреду на коју се вреди угледати - чак и ако их у неким њиховим помодним културолошким вестерминизмима не би требали да следимо.

3. Просторна реорганизација мреже сеоских насеља. Сеоска насеља су код нас настајала спонтаним, а често и хаотичним, згушњавањем случајно насељених предела. У тешким историјским околностима ти предели су били погоднији за скривање од туђинске власти, од којечијих војски које су пролазиле куд им је лакше било проћи и узгредно бахато плениле, пљачкале и убијале све на које су наилазиле, него што су били места подобна за развијену пољопривреду и добар живот. Народни сељачки геније је покушавао, а понекад и успевао, да и у најтежим околностима знађе оптимална решења, избегавајући, с једне стране, не мале друштвене опасности, а бирајући, на другој страни, природне погодности и слободне сеоске просторе где је било добрих извора здраве пијаће воде и плоднијег пољопривредног земљишта које се могло крчењем претворити у обрадиве њиве.

Све друго је морало да се претрпи. А у трпљењу, сељаци су најиздржљивији, па су и трпели све док су морали. Тако су наши сељаци средином 20. века дочекали револуционарни талас убрзане и хаотичне модернизације која се манифестовала као масовно напуштање пољопривреде (деаграризација), као бег са села (пресељавање у градове или демографска урбанизација) и као пражњење сеоских насеља од млађег виталног становништва (сенилизација и депопулација).

Кад су се друштвене околности измениле, очигледне опасности прошле, а нове могућности другачијег и бољег живота у граду отвориле се и за сељаке, они су масовно нагрнули у градове, остављајући у својим забаченим селима своје њиве мученице, старе куће и остареле родитеље. Депресивно ламентирање над овим неповратним процесима ником ништа добро не доноси, а понајмање онима који су се још задржали у селима која се у Србији убрзано празне и нестају. Од тога никакве користи нема ни Србија као држава ни српско друштво у целини, те према томе мора и прилагодити своју нову аграрну политику која би омогућила алтернативни аграрни и рурални развој и оних ширих сеоских подручја у којима се села празне и нестају. У њима још има живих људи, који имају људско право да достојанствено проживе своје старе дане, иако су сељаци. У тим подручјима су још увек извори здраве пијаће воде, бујне шуме и пространи пашњаци, а ни све њиве нису дефинитивно зарасле у коров. Чист ваздух, лепе реке и сеоски предели повремено привлаче градске туристе, од којих би преостали сељаци могли имати и некакве користи.

Није на крају, а није ни најмање важно, оно што само по себи не вреди истицати као једино, а то је *стратешки национални интерес* да широки југоисточни и погранични, углавном брдско-планински простори државе Србије не остану сасвим празни и да могу да живе својим цивилизованим животом у модерним и постмодерним временима наступајућег информатичког друштва. Алтернативна аграрна политика могла би и морала да буде главна подлога алтернативне политике руралног развоја ових подручја, под условом да се овај њен аспект узме у обзир у предстојећим аграрним и свим другим текућим секторским реформама и политикама у Србији. За социо-економску одрживост

ових стратешки важних, а демографски испражњених сеоских подручја, држава би требало да формира *мале сеоске општине*, како би у њима могла да уведе посебан програм интервентних мера који није неопходан за друге крајеве Србије.

Прво што се у том смислу мора учинити било би *аналитичко идентификовање различитих типова села* у Србији, јер би за сваки тип села требало операционализовати посебан модел аграрног и руралног развоја. На основу увида до којих је аутор дошао разматрањем најновијих статистичких и других података о променама аграрне и руралне структуре у Србији, у погледу могућности за одрживи развој могу се разликовати следећи типови села којима се морају посебно прилагођавати разне мере секторских политика.

3.1. Угашена села. Поједностављено гледано то су сва насеља у којима је пописано мање од десетак становника и које бирократска управа даље третира само као катастарске јединице. Добра је, хумана и одговорна она управа која успева да преостале становнике угашених села на погодан начин збрине, макар као социјалне случајеве. О таквим селима би што пре требало написати монографију, да се не заборави кад је село насељено, ко га је населио, одакле је дошао, како су људи у њему живели, зашто су из села отишли, куда су отишли и где се сада налазе, они који су некад отишли или њихови данашњи потомци. Ако би неко млађи међу потомцима одсељених становника дотичног села, на својем фејсбук профилу или на посебно отвореном сајту с именом села, окупио *завичајну групу* рођака, комшија и њихових стварних или "електронских пријатеља", осевапио би се као кад потомак своме претку подигне камени белег – да се не заборави да је некад постојао, иако га данас више нема.

3.2. Нестајућа села. То су села у којима је пописано мање од 100 становника, којих је 2011. у Србији било 1034. Овом типу би се могла придружити и многа села која имају испод 200 становника, ако су остала без деце и младих жена које још могу и хоће да рађају, ако су инфраструктурно запуштена, економски девастирана и прекомерно остарела. Кад се заједно посматрају угашена и нестајућа село види се да усуд нестајања вреба више од $\frac{1}{4}$ од 4.709 насеља у Србији. Да би се нашао "излаз из безизлазне ситуације" и очувала нада да се неко

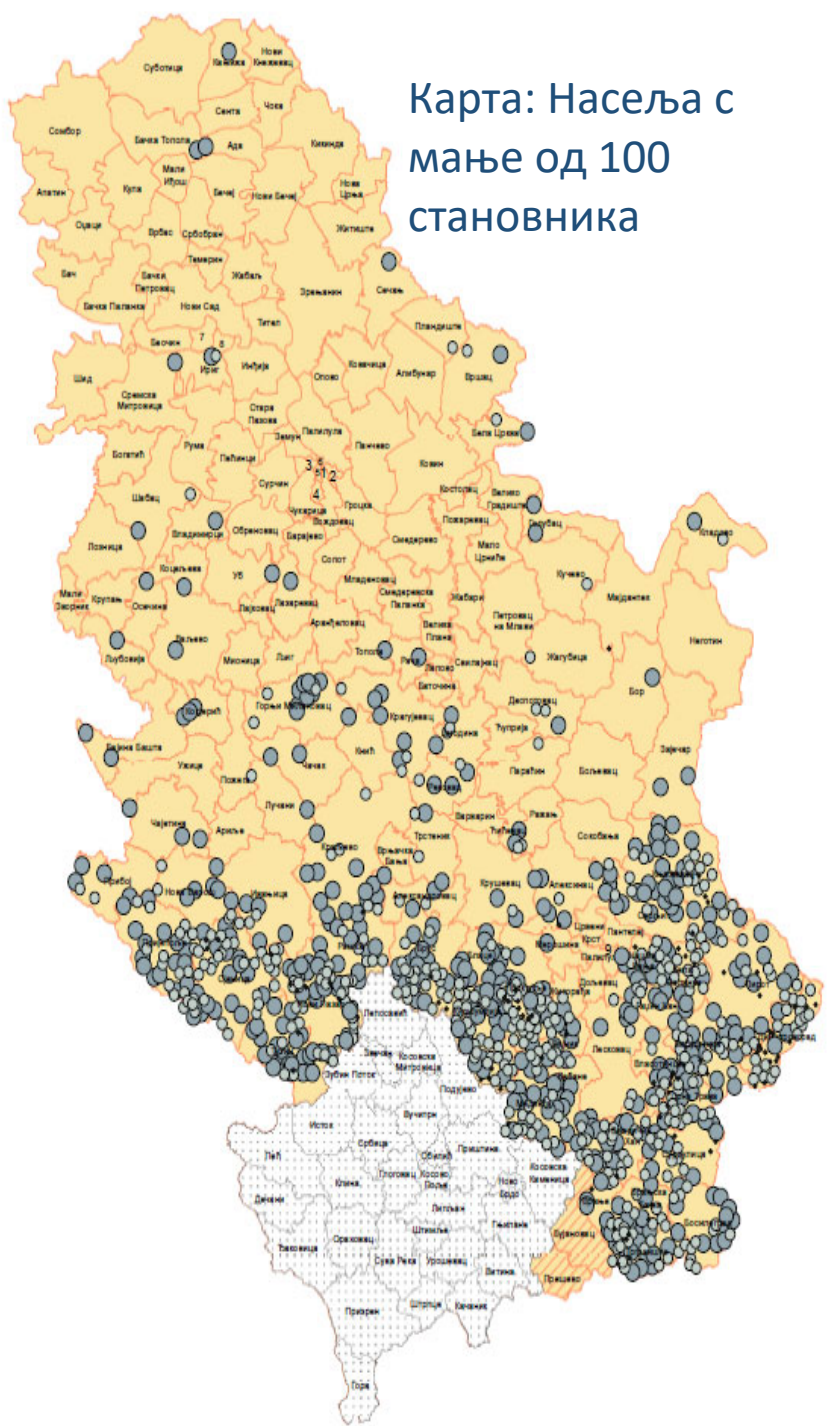
од ових села може одржати у животу или да бар природни ресурси могу на неки начин да буду сачувани и како-тако буду стављени у службу преосталог локалног становништва, сва таква села на нивоу конкретне општине треба комуникативно умрежити и створити *виртуелне сеоске општине* које би функционисале на савременим друштвеним мрежама. Као што у традиционалној претхришћанској религији постоји веровање да је реална заједница живих и мртвих, у којој живи поштују мртве, а мртви чувају и помажу живе, тако се у постмодерном "дигиталном друштву" посредством електронских медија може створити виртуелна заједница оних који су остали у селу и оних који су из њега отишли, али нису дефинитивно прекинули своје старе реалне везе него данас стварају и нове виртуелне. У временима кад се не само комуницира него и делује посредством друштвених мрежа, реално је могуће да се на једној електронској адреси (сајту неког конкретног села или сеоске општине) створи и да практично делује виртуелна комуникативна заједница данашњих и бивших становника дотичног села, заједница оних који своју животну муку муче баш зато што нису отишли из свога села и њихових, пре или касније одсељених, рођака и комшија – који муче другу, али не много мању, животну муку, тамо где су отишли, понекад и због тога што више не могу или немају где да се врате. Ако не могу или не желе да се из Новог Зеланда, Аустралије, Америке или из Београда, Ниша, Новог Сада, Крагујевца или којег другог даљег или ближег града и дефинитивно врате сељаци који су напустили своју Мачју Стену (какав само, нимало случајан, назив?). У овом селу у општини Куршумлија је 1948. било пописано 208 становника, а 2011. само 8 душа. Њихове одсељене душе би могле, макар уз помоћ њихових унука који сатима сурфују по интернету, да "сврате" на сајт општине Куршумлија. А кад "сврате", унуци ће видети одакле су им дедови отишли и шта су оставили у завичају, где се у катастру на њиховим именима још воде неке земљишне парцеле које нико не обрађује, нити на њих држави плаћа било какву порезу. Могли би да виде бројне неискоришћене гејзире вруће воде у Куршумлијској и Луковској Бањи каквих нема тамо где су се они у дијаспори затекли. Можда се на мрежу пријатеља запуштене Куршумлијске Бање "закачи" неко чији је деда некад давно отишао из Мачје Стене, сам се заинтересује или

подстакне неког радозналост и предузимљивог (а што да не и богатог) свог "електронског пословног пријатеља" да у Куршумлији покрене неки посао или да бар дође као туриста у срећену Луковску Бању¹.

---

¹ Прилика је да аутор ових редова призна да је виртуелно оживљавање угашених села изнуђена алтернатива у околностима кад свима изгледа да нема никакве алтернативе или да нам је једина алтернатива страна помоћ или тзв. стране инвестиције које долазе из ЕУ која код нас за многе још "нема алтернативу". Хтео сам јасно да кажем да увек постоји алтернатива, ако не реална, оно бар виртуелна, мада увек постоји и реална. Недавна студијска посета Одбора САНУ за село (јесен 2013) показала је да је реално могућа наша боља алтернатива, под условом да у локалној сељачкој средини постоји макар један предузимљив, способан и поштен локал-патриота, са сељачки здравом, а у основи модерном визијом локалног развоја. Он је успео, стварно, а не виртуелно, да сачува Луковску Бању од тајкунске приватизације, да у њој скоро сви акционари буду мештани села, чија деца су и запослена у Бањи, у коју се враћају и кад заврше факултете. Исти човек, на исти начин, покушао је да спасе и Куршумлијску бању, али су га у томе омеле "нове демократске власти" које за Куршумлијску бању "чекају страног инвеститора" (као неког новог Бекетовог Годоа). А Бања у међувремену пропада, све док је руинирану будзашто не купи неки домаћи тајкун, спонзор или активиста владајуће странке, да би је потом он лично скупо препродао као своје приватно туристичко-угоститељско предузеће неком странцу (мештани кажу да су неки Немци заинтересовани). А уз продају предузећа отишли би, као мираз страном купцу, и извори вруће воде који се по закону никоме не могу продавати. Не могу по закону, али могу противзаконито, како се већ по Војводини продају хиљаде хектара пољопривредног земљишта. Стварно, а не виртуелно. Продаје се оно што сељак домаћин не би ни за злато продавао, а ови продају за виртуелни електронски новац без "златне подлоге" - који се као електронски запис пребацује са једног на други рачун, с краја на крај света – и тако влада светом. Зато ми данас локална сељачка логика све више делује као најреалнија алтернатива новом виртуелном глобалном свету – као оно реално-локално у виртуелно-глобалном које Ралф Дарендорф именује као *глокализам*.

Карта: Насеља с мање од 100 становника

Табела: Насеља с мање од 50 становника

Година пописа	Села са мање од 50 становника	
	Србија – север	Србија – југ
1948	5	12
1953	2	13
1961	2	12
1971	2	23
1981	2	69
1991	4	183
2002	5	354
2011	5	546

Шта да се ради???

”На тешку рану – љута трава”

Извор: *Пописни атлас, РЗС, 2011, с. 15.*

А дотле, виртуелна сеоска општина била би, као *завичајна комуникативна мрежа*, попут својеврсне виртуелне невладине организације, функционална допуна више или мање бирократизоване локалне општинске самоуправе. Тако би они који су отишли, заједно с онима који су још остали и још витални, водили рачуна о рођацима и комшијама којима је потребна социјална помоћ, као и о

постојећим природним и културним добрима која су се у њиховом завичају још задржала. Подразумева се да би у најсиромашнијим општинама, у којима се села брзо празне, држава разноврсним мерама своје социјалне политике морала финансијски и организационо да оснажи локалне општинске самоуправе и повећа капацитет свих њихових установа, а поготово оних за социјалну помоћ старима, женама и деци у селима.

3.3. Одржива села. Тешко је, ако не и немогуће, статистички поуздано утврдити које је село одрживо, а које није. Ипак, много је већа вероватноћа да се дуже одржи у животу и да се развија село с више од 500 становника него оно испод 200. На сву срећу у ову категорију (преко 500 становника) спада највећи број села којих је у Србији 2011. било 2.832. У Војводини су села највећа по броју становника и она су скоро сва одржива (само је 12 села 2011. имало мање од 100 становника). Треба навести да се овде термин одрживост не схвата у изворном еколошком смислу. Одржива су у социо-економском и демографско-статистичком смислу сва већа села, иако нека од њих могу да буду еколошки угрожена и у том погледу да не задовољавају критеријуме еколошке одрживости. Најодрживија су не само највећа него и најразвијенија села. У овај тип се, пак, сврставају само средње развијена села, а она која су развијенија од просека или су најразвијенија, сврстана су у перспективна или у угледна села. Одрживост постоји на разним нивоима развијености неке конкретне аграрне и руралне структуре. Овом типу села одговара средњи ниво економске и социо-културне развијености.

3.4. Перспективна села. Према степену развијености своје аграрне и руралне структуре и своје комуналне инфраструктуре ово је тип натпросечно развијених села у Србији. Ово су села која имају неке своје компаративне предности у руралном развоју у односу на друга околна села и те предности и локалне ресурсе мерама аграрне и других политика у моделу интегралног руралног развоја треба валоризовати и подстицати онако како се то ради у сличним селима у развијенијим европским друштвима. Парадоксално је да се неко село може означити као перспективно у глобалном друштву које се као целина налази у тешкој економској ситуацији, којом је блокиран његов развој, а није ни у

нимало бољој политичкој ситуацији, у којој је стратешки дезоријентисано. Сељачка самодовољност на ниском нивоу задовољавања елементарних потреба помаже селу и сељацима да се лакше одрже и у тешким околностима, јер на боље нису ни навикли. То је перспектива одрживости, али за перспективу развоја села и пољопривреде, без блокада и дезоријентације, потребно је много више, а тога је данас у Србији много мало. Отуда су данас у Србији перспективна само она села, која сама својим аутохтоним снагама (природним околностима и људским капиталом) без ичије спољне помоћи ("о свом руху и круху") могу да до краја изнесу неки развојни пројект, који покреће неки предузимљиви појединац с визијом, а прихвати и несебично и озбиљно подржи група његових рођака и комшија. Неопходан услов за успешно завршавање неког посла у селу је каква било подршка локалне власти, па макар она била и декларативна (само да не смета и да се криминално "не уграђује" питањем "а где сам ту ја"?). Овај модел скраћене и ограничене перспективне и оних који би се могли боље и брже развијати кад би се глобални системски контекст променио, тиче се не само сеоских него и многих других актера могућег развоја у Србији. Зато су Србији и неопходне системске реформе, макар такве да се превише не ометају они који би се сами могли развијати – кад већ изостају промене којима би се систематски подстицали и помагали у развоју они који то сами својим снагама и средствима нису у стању. А у селу и у пољопривреди Србије много је више ових других – којима је системска подршка за аграрни и рурални развој неопходна. Проблем је што њено изостајање представља не само блокаду развоја него чинилац који многе мале и слабе води у пропаст и нестајање.

3.5. Угледна села. Ово су села која другима могу да послуже као добар пример у неком важном аспекту сеоског живота, рада, становања, комуналне срећености насеља, пословне предузимљивости, културне или спортске традиције или било чега другог што подиже квалитет живота у селу. У нечем тако важном да буду угледна могу и мала и забачена, па и неразвијена села. Битно је да су у нечему добром и људском изузетна и да се у томе истичу у односу на своју околину којој могу да служе као добар пример. Таква села су драгоцене као прототип за концептуализовање и димензионирање конкретних мера аграрне или неке друге

политике у моделу интегралног руралног развоја које би биле примерене конкретним околностима на које треба да се утиче.

***

Парадокс је да се нови аграрни, рурални и свеукупан друштвени развој у Србији у последње време превише ослања на стране „инвеститоре“, „партнере“, „пријатеље“ и друге спољне чиниоце, а позната је историјска чињеница да су такви простори осуђени на зависан полуколонијални развој. Докле год се сами препуштамо спољним актерима или послушно подлежемо њиховим интересима, остаћемо неразвијена европска периферија. Једини начин да се из колонијалног загрљаја успешно почнемо извлачити јесте освајање нових знања и ослонац на сопствене снаге. У времену новог империјализма и неоколонијализма, преживеће само она мала друштва која буду имала своје знање и кадрове, аутономну организацију и аутентично здраву мотивацију да озбиљно и прилежно раде (сељаци би рекли домаћински, а Доситеј "на ползу рода свога"). А то значи да пре свега раде за своје породично домаћинство, пољопривредно газдинство, предузеће, задругу, село, општину и државу.

Опасно је то што Србија данас извози своје проверене и перспективне стручњаке, а увози туђе ислужене или непроверене „кадрове“ као пројектанте нашег националног развоја, и препушта судбину народа и државе у туђе руке. Не чуди стога што се у свим областима друштвеног живота суочавамо са т.зв. транзицијским реформама које прво (револуционарно) разарају темеље свих наших проверених националних и социјалних институција, па потом од њиховог (нашег људског) материјала граде колонијално-глобалистичке реплике. Тако су нам уништене све институције, уместо да се ваљано реформишу оне која нису ваљале – у ономе што код њих није ваљало. Тако нам се десило да су нам најбоља предузећа пропала, а најгора опстала. Школске реформе највише угрожавају најбоље школе, а најлошије се множе. Најбоље здравствене установе и најбољи лекари су жртве непромишљеног реформисања, а пацијенти су само колатерална штета. Поштене судије и адвокати, полицајци и официри су животно све угроженији, а корумпирани им копају јаме и спремају замке.

Најбољи стручњаци нам одлазе у иностранство, а уместо њих запошљавају се политички најподобнији (и то под геслом укидања „морално-политичке подобности“).

Одлазе нам најбољи, а само најбољи међу нама добро знају шта код нас не ваља и шта треба мењати у предузећу и у задрузи, у својинским односима, у школама (од основне до универзитета) у здравственом систему, правосуђу, културним и спортским установама, у месној заједници и општини, у странкама и скупштини, у селу и граду – и у држави целој. Међу најбољима су многи који су отишли по свету и тамо се афирмисали као стручњаци за разне области, и повремено долазе, иако их нико не зове нити очекује. Они бесплатно саветују шта и како треба мењати, јер знају шта код нас не ваља, сами су видели и искусили: Шта је код Немаца боље него код нас? Шта Енглези не би никад урадили код себе, а другима саветују? Шта Америка силом намеће другима, а шта ради код своје куће? И нико их никад озбиљно није ни саслушао, а камо ли послушао. Траже им само паре, а одбијају да кажу како их и зашто троше. Парадоксално је што њихове бесплатне савете наша (и њихова) државна власт неће да послуша, а пре слуша разне белосветске преваранте које дебело плаћа.

Када би више уважавали страна искуства наших људи, наши данашњи радикални транзиционисти и реформисти пре би се уверили да је рационално не само прихватити неке цивилизацијске тековине и са Запада и с Истока, него је исто тако разумно сачувати неке цивилизацијски вредне националне и социјалне традиције као што су *локална самоуправа*, *задружна солидарност*, *народна демократија* – и уградити их у политички и правни систем, у социјално радно и породично законодавство. Да бисмо опстали, а нарочито да би се развијали, као мало и сиромашно друштво морамо чувати и штитити своју највреднију традицију и своје највредније људе, а пречесто их се и олако одричемо.

Парадоксална је спирала неразвијености у којој мали и сиромашни своје најспособније стручњаке извозе у најразвијеније земље (где они стварају најмодернију технологију) а из развијених земаља увозе застареле и прљаве технологије и ислужене кадрове. Ни ми не можемо да за свој развој увеземо

врхунске стручњаке (инжењерње, лекаре, правнике) као што не можемо да купимо ни врхунске спортисте. Морамо сами за себе да их ишколујемо и селекционишемо и зато нам требају квалитетне школе, болнице, судови, спортски клубови и све друге институције.

То што је данас српска држава историјски недовршена, политички нестабилна и правно несигурна, с ограниченим суверенитетом и угроженим територијалним интегритетом, битно ограничава све структурне реформе које су неопходне за цивилизовани друштвени развој који би био пројектовани циљ српске националне и социјалне стратегије. Упркос реално отежаним околностима, стратегија развоја мора се у односу на те околности поставити проактивно, с циљем да их мења, а не само да им се пасивно прилагођава. Боља времена и повољније околности не вреди чекати, њима се промишљено и храбро мора поћи у сусрет и мењати их низом структурних реформи. Ниједан структурни проблем нити било која развојна блокада неће сами по себи престати да постоје, нити ће их било ко осим нас самих уклонити – јер то је само наш аутентични интерес, за чије остварење треба створити аутономну мотивацију. Ако будемо чекали спољне подстицаје, они ће увек више бити притисци и условљавања да се одступи од својих и да се као своји прихвате туђи интереси. То је пут под окупацију и поробљавање, а не у друштвени развој и национални просперитет.

Први предуслов сваке озбиљне стратегије је *озбиљна држава*, а озбиљну државу може да изгради само озбиљна политичка елита. Такве елите у Србији одавно нема и паклена спирала пропадања води савремено српско друштво у опасан историјски вртлог, у својеврсну црну рупу која прождире све развојне ресурсе. Најочигледнији показатељ да смо се таквом историјском понору сувише приближили јесте развојни парадокс да имамо превелике „вишкове“ незапослених у социјалној категорији најспособнијих, најстручнијих и најбољих младих људи која би морала и могла да буде *главни актер* друштвеног развоја. Будући да су у Србији незапослени и без животне перспективе они за послом и бољим животом одлазе у бели свет као „прекобројни“, а иначе су малобројна групацији у друштву које спада међу најнеразвијенија у Европи и најстарија и

свету, које има релативно необразовано становништво и које већ деценијама није у стању да одржи своју просту демографску репродукцију. Стратегија развоја у таквим околностима је у ствари *стратегија опстанка*, којој је примарни циљ да прво заустави пропадање, да потом стабилизује виталне функције и подстакне оздрављење, па тек онда да осигура какав-такав раст и пожељан развој.

До тада, преостаје нам само *модуларни („гроздасти“)* тип аграрног, руралног и сваког другог друштвеног развоја у Србији који је, теоријски и емпиријски гледано, једини који је истовремено рационалан и реалан. Народски речено: *уздај се у се' и у своје кљусе!* То значи да је неопходно што пре *активирати оно што се има – да би се прибавило оно што недостаје*. Главни развојни ресурси – као што су новац, природна добра (клима, земљиште, воде, географски положај) и људи – код нас су више-мање оскудни, али су неискоришћени и они који постоје или се тако нерационално троше да понекад изгледа да се бахато разбацују. У том смислу би било реално и рационално *учинити оно што се може; с оним што се има; тамо где је могуће; с онима који знају, хоће и могу – јер су заинтересовани и мотивисани*.

За почетак, неопходно је у свакој нашој општини организовати институционализовану мрежу оних који *знају шта и како, с онима који хоће и могу – сад и овде*, да учине нешто добро и корисно за своје село, за своју општину и државу Србију. Савремена средства електронске комуникације омогућују да се у такву мрежу укључи велики број стручних и успешних људи из *српске дијаспоре* којима би се поверили важни (а понекад и најважнији) задаци у стратегијама, плановима и пројектима локалног, регионалног и националног развоја. Уместо празних апела „остајте овде“ (без посла и перспективе) и паразитских калкулација с новчаним дознакама старих и нових „гастарбајтера“, крајње је време да се у обостраном интересу институционализују везе и односи држављана Србије који су грађани других држава у ближем или даљем иностранству, с државом Србијом тако да они буду укључени у све развојне процесе и пројекте српског друштва. Много би било боље за српски народ и државу да они уопште не одлазе из Србије, али је за многе од њих одлазак био боља опција. Ако већ одлазе из земље Србије, нова

средства комуникације омогућују и Србији да њих сасвим не изгуби, а и њима да не изгубе Србију, своју једину отаџбину.

Овоме је потпуно аналоган однос оних који одлазе из села у градове, а данашња судбина напуштених села велика је опомена за државу Србију коју напуштају (као и села) најмлађи, најобразованији и највиталнији. Као и српска дијаспора и *завичајне мреже* наших села могле би да активирају онај обично скривени људски капитал, који је раније из села отишао у ближе или у даље градове. Ти људи или њихови данашњи потомци би, у датим околностима, могли да буду највише мотивисани да обједине и покрену све друге реалне потенцијале за аграрни и рурални развој својих напуштених и запуштених села. Неки од њих знају како, други могу и имају с чим, а трећи хоће да учине све што треба, па ако се добро умреже и домаћински обједине, могу да ураде за своје село што нико други не би могао. Ако, пак, они који су напустили своје села, своје куће и њиве, не учине ништа за оживљавање онога што је пре свега њихово, онда ће то морати да пропадне пре него што га неко други будзашто не узме.

У државу, онакву каква је она данас, не смеју се надати, а ако ништа сами не учине, неће имати морално право да иког другог окривљују за злу судбину својих остарелих родитеља, оронулих кућа, закоровљених њива, угашених села и испражњеног и заборављеног завичаја. Не би смели да питају државу и било кога другог шта је урадио за њихово село, док они сами за њега не ураде оно што могу. А то што (њихово) село пропада, треба да знају да никада оно што пропада није морало сасвим да пропадне, изузев кад "нико није мрднуо ни малим прстом" да на време пропадање спречи. Ко се запита да ли се ово више односи на наша села или на нашу Србију – нека сам за себе закључи и нека одабере одговор који му се више или мање (не) допада.

Потпредседник Академијског одбора САНУ
за село

Проф. др Милован М. Митровић